

ULUSLARARASI İKTİSADİ VE İDARİ ÇALIŞMALAR DERGİSİ

JOURNAL OF INTERNATIONAL ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE STUDIES

CİLT: 2 SAYI:2 / VOLUME: 2 ISSUE: 2

ARALIK 2024 / DECEMBER 2024

e-ISSN: 3023-6096

Türkiye'deki Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Bir Çalışma
Yasin ZARARSIZ – Emin BARLAS

Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin Yapısı ve Kırsal Kalkınma ile İlişkisi
Gülnur ATAKLI DEMİRALP

Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetiminde Döngüsel İş Modellerinin Rolü ve Önemi
Gülnihal AKAN ÖZKÖK

Sürdürülebilir Liderlik Bağlamında Yöneticilerin Kurumsal Sürdürülebilirlik ile İlgili Görüşlerinin
Değerlendirilmesi: Aile İşletmelerine Yönelik Bir İnceleme
Mustafa ATSAN – Kamil BAYAR

Kriz Öncü Göstergeleri Tahmini: Türkiye Üzerine Değerlendirme
Salih BARIŞIK

Russia's Role in the Israeli-Iranian Relations
Yaroslav SAMOYLOV

Yönetişim Perspektifinden Türkiye'de Çevre Vergileri
Tuğba YILDIZ

ULUSLARARASI İKTİSADİ VE İDARİ ÇALIŞMALAR DERGİSİ - ULİC

Journal of International
Economic and Administrative Studies

CİLT:2 SAYI:2 / VOLUME:2 ISSUE:2
ARALIK 2024 / DECEMBER 2024
e-ISSN: 3023-6096

Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi (Journal of International Economic and Administrative Studies); online ve yılda iki defa olmak üzere (Haziran-Aralık) yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu kapsamda dergi, iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, maliye, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri ile ekonometri bilim dallarında yazılan makalelere açıktır.

The Journal of International Economic and Administrative Studies (Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi) is a peer-reviewed journal published online twice a year (June-December). In this context, the journal welcomes articles in the fields of economics, business administration, public administration, political science, international relations, finance, labor economics, industrial relations, and econometrics.

Kuruluş / Establishment
2023

Sahibi / Owner

TOGÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
(on behalf of TOGU Faculty of Economics and Administrative Sciences)
Prof. Dr. Rüştü YAYAR (Dekan/Dean)

Baş Editör / Chief Editor

Prof. Dr. Rüştü YAYAR

Editörler / Editors

Prof. Dr. Yücel EROL
Dr. Öğr. Üyesi Metehan ŞAHİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Rüştü YAYAR, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Mihriban COŞKUN ARSLAN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Türker ŞİMŞEK, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Elif BOYRAZ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Emre ASLAN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Necati ÇOBAN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Rukiye Mehtap ÖZLÜ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf TEMÜR, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kübra BOZDOĞAN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ozan ŞAHİN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adem DOĞAN – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Kibar ÇETİN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Akif Argun AKDOĞAN - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir PARLAK - Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK - İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Birol ÇETİN - Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. Carlos RODRIGUES - Universidade Fernando Pessoa
Prof. Dr. Cuma ÇATALOLUK - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Cumhuri ERDEM - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Deniz ŞAHİN DURAN - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem ERDEM - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan ÖZ - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fehim BAKIRCI - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ – Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Hayriye ATİK - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI - Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İkrım Mohamed Salih Hamid Dagash - Alzaiem Alazhari University
Prof. Dr. İlhan EROĞLU - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mahir NAKİP - Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Michael C. J. Mayer - Technische Universität Chemnitz

Prof. Dr. Mohammad Kabir Hassan - University of New Orleans
Prof. Dr. Muhittin DEMİRAY - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa KARA – Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Osman ÇEVİK - Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Prof. Dr. Osman DEMİR - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KARKACIER - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN - Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer KURTBAĞ - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TORLAK - İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL - Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Recep TARI - Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Salih BARIŞIK - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Sema POLATÇI - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA - Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar AYYILDIZ – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus DEMİRLİ – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf TEKİN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Ziya TAŞKAN - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet GÜVEN - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Atif AZIZ - Karachi Institute of Economics and Technology
Doç. Dr. Bülent ŞENER – Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih SOBACI – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Gündüz AKSU KOCATÜRK – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Ömür DEMİRER – Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap SARIOĞLU UĞUR – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel YILMAZ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz ACUNGİL - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz CANKARA – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf DEMİR – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Derya DEMİR – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Başak SAVAŞ – Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat DURMAZ – Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILMAZ – Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mert TÜRK – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞAHİN – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Sara BENMAHAMMED - Université Frère Mentouri - Constantine 1

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Serap BARIŞ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Sevil ŞAHİN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğba KILIÇER, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIRIM, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ŞİMŞEK, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BARIŞ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Languages Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ebru ÖZTÜRK KÖSE, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hafijur RAHMAN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mayada KAMAL ELDEEN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Mizanpaj Editörleri ve Sekreteryaya / Layout Editors and Secretariat

Arş. Gör. Yasin GÜLYÜZ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Arş. Gör. Berna AKBAY, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Hakem Kurulu / Referee Board

Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

The Journal of International Economic and Administrative Studies utilizes a double-blind peer review system with at least two referees.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Türkiye'deki Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Bir Çalışma <i>A Study on the Effect of Indirect and Direct Taxes on Economic Growth in Turkey</i> (Yasin ZARARSIZ – Emin BARLAS).....	1
Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin Yapısı ve Kırsal Kalkınma ile İlişkisi <i>Structure of Village Service Unions and Relationship with Rural Development</i> (Gülnur ATAKLI DEMİRALP).....	18
Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetiminde Döngüsel İş Modellerinin Rolü ve Önemi <i>The Role and Importance of Circular Business Models in Sustainable Supply Chain Management</i> (Gülnihal AKAN ÖZKÖK).....	37
Sürdürülebilir Liderlik Bağlamında Yöneticilerin Kurumsal Sürdürülebilirlik ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi: Aile İşletmelerine Yönelik Bir İnceleme <i>Evaluation of Managers' Views on Corporate Sustainability in the Context of Sustainable Leadership: A Review of Family Businesses</i> (Mustafa ATSAN – Kamil BAYAR).....	53
Kriz Öncü Göstergeleri Tahmini: Türkiye Üzerine Değerlendirme <i>Early Warning Indicators of Crises: An Assesment on Turkey</i> (Salih BARIŞIK).....	70
Russia's Role in the Israeli-Iranian Relations <i>İsrail-İran İlişkilerinde Rusya'nın Rolü</i> (Yaroslav SAMOYLOV).....	88
Yönetişim Perspektifinden Türkiye'de Çevre Vergileri <i>Environmental Taxes in Türkiye from a Governance Perspective</i> (Tuğba YILDIZ).....	104

TÜRKİYE'DEKİ DOLAYLI VE DOLAYSIZ VERGİLERİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

A STUDY ON THE EFFECT OF INDIRECT AND DIRECT TAXES ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

Yasin Zararsız²

Emin BARLAS³

Makale Başvuru Tarihi: 24.06.2024

Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 05.07.2024

Cilt: 2, Sayı: 2

Özet

Çalışmada dolaylı vergiler ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş, bu bağlamda Türkiye ekonomisinde 1980-2023 dönemine ait veriler dikkate alınarak; VAR modeli, etki-tepki fonksiyonları, nedensellik ilişkisi, varyans ayrıştırması testleri ile dolaylı ve dolaysız vergilerde meydana gelen şokların ekonomik büyümeyi açıklama gücünün tespiti ve dolaylı ve dolaysız vergi gelirlerinin ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği Eviews 9 programı yardımı ile zaman serisi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın ADF birim kök testi sonuçlarına göre logaritmiği alınmış dolaylı ve dolaysız vergiler ile yine logaritmiği alınmış büyüme oranlarının serileri AIC'ye göre I(0) seviyesinde durağandır. Bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığı Johansen eş bütünleşme testi ile tespit edilmiştir. Eş bütünleşme testinden sonra FMOLS, DOLS ve CCR modelleri ile eş bütünleşme regresyonları kurularak dolaylı ve dolaysız vergiler ile GSYİH arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştır. Granger nedensellik analizi bulguları, Türkiye'de ekonomik büyümenin dolaylı vergilere doğru tek yönlü, dolaylı vergiler ile çift yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Ayrıca, VAR modelinden elde edilen varyans ayrıştırması sonuçlarına göre dolaylı vergilerin ekonomik büyümeyi açıklama gücünün 10. dönemde % 6.01 olduğu ve dolaysız vergilerin ise ekonomik büyümeyi açıklama gücünün 10. dönemde % 2.44 seviyesine ulaştığı tespit edilmiştir. Dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyümeye verdiği tepki analiz edildiğinde, dönemsel durumlardan hareketle değişkenlerin ilişkisel olarak birlikte ve dengeli hareket ettikleri gözlenmiştir. Çalışmanın tüm bu bulgularından hareketle Türkiye'de 1980-2023 döneminde vergi gelirlerinin özellikle de dolaylı vergilerin GSYİH'yi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dolaylı Vergiler, Dolaysız Vergiler, Ekonomik Büyüme, Zaman Serileri Analizi

JEL Kodları: C32, H30, O40

Abstract

In the study, the relationship between indirect taxes and direct taxes and economic growth was examined, in this context, taking into account the data for the period 1980-2023 in the Turkish economy; VAR model, impulse-response functions, causality relationship, variance decomposition tests were used to determine the explanatory power of shocks occurring in direct and indirect taxes on economic growth, and whether direct and indirect tax revenues affected economic growth was analyzed using time series methods with the help of Eviews 9 program. According to the ADF unit root test results of the study, the series of logarithmic indirect and direct taxes and logarithmic growth rates are stationary at the I(0) level according to AIC. The existence of cointegration between the dependent variable and the independent variables was determined by the Johansen cointegration test. After the cointegration test, cointegration regressions were established with FMOLS, DOLS and CCR models and it was revealed that there was a positive relationship between direct and indirect

¹Bu çalışma, aynı isimle 23-24 Mayıs 2024'te Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi I. International Congress Of Economics and Administrative Studies kongresinde sunulmuş ve yeniden düzenlenmiştir.

²Doktora, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Maliye Bölümü, ysnzrzs@gmail.com

³Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mali İktisat Anabilim Dalı, emin.barlas@gop.edu.tr

taxes and GDP. Granger causality analysis findings showed that economic growth in Turkey has a one-way causality towards indirect taxes and a bidirectional causality with indirect taxes. In addition, according to the variance decomposition results obtained from the VAR model, it was determined that the ability of indirect taxes to explain economic growth was 6.01% in the 10th period, and the power of direct taxes to explain economic growth reached 2.44% in the 10th period. When the response of indirect and direct taxes to economic growth is analyzed, it is observed that the variables act together and balancedly, based on periodic situations. Based on all these findings of the study, it was concluded that tax revenues, especially indirect taxes, positively affected GDP in Turkey in the 1980-2023 period.

Keywords: Indirect Taxes, Direct Taxes, Economic Growth, Time Series Analysis

JEL Codes: C32, H30, O40

1. Giriş

Maliye politikası araçlarından biri olan vergiler, devletin en önemli gelir kaynaklarından biridir. Vergiler, şahıslardan veya kurumlardan ekonomik güçlerine göre tahsil edilmektedir. Bir başka deyişle kamu gelirleri içerisinde en büyük geliri oluşturan vergiler, karşılıksız olarak gerçek ve tüzel kişilerden cebren devlet tarafından alınan parasal gelirlerdir (Akdoğan, 2009: 103). Ülkelerin büyüme ve kalkınmasında önemli bir rol alan vergiler, dolaylı ve dolaysız vergiler olmak üzere iki ana başlıkta incelenmektedir. Gelir ve servet üzerinden alınan dolaysız vergiler; birey ve kurumlar tarafından doğrudan ödenen gelir vergisi, kurumlar vergisi, emlak vergisi, veraset ve intikal vergisi gibi vergilerdir. Harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergiler ise; KDV, ÖTV, satış vergisi, istihsal vergisi, damga, gümrük, banka ve sigorta muameleleri, konaklama, şans oyunları ve dijital vergiler şeklindedir. Dolaysız vergiler, dolaylı vergilere göre daha adilane olmasına rağmen Türkiye’de dolaylı vergilerden elde edilen gelir daha fazladır (Hoşlu, 2022: 1). Bu bağlamda dolaylı vergiler, dolaysız vergilere göre vergi adaleti konusunda ters düşmekte iken, dolaysız vergiler de bireylerin daha fazla çalışma ve kazanma arzularını olumsuz yönde etkilemektedir (Seyidoğlu, 2002: 139).

Maliye politikasının amaçlarından biri olan ekonomik büyüme, herhangi bir ülkenin üretim kapasitesinin, üretimin ve bununla birlikte milli gelirin artmasıdır. Ekonomik büyüme teorilerinden Klasikler, yatırımların üretim hacmi üzerindeki etkilerini açıklarken, gelir üzerindeki etkisini açıklamamıştır. Keynes modeli, ekonomik büyümede yatırımların yalnızca GSYİH üzerindeki etkilerini dikkate almamıştır. Harrod-Domar modelinde, yatırımların gelir oluşturarak ekonomik büyümede hacim genişletici etkileri üzerinde durulmaktadır (Durkaya ve Ceylan, 2006: 80). Neoklasik büyüme teorilerinden biri olan Solow büyüme modelinde, ekonomik büyüme ile vergiler arasındaki ilişkinin durağan ve uzun dönemde büyüme oranının sabit olduğu ve bu oranın vergilerden etkilenmeyeceğinden bahsedilmektedir (Kurt, 2022: 2). Modern teorilerinden olan dışsal büyümede ekonomik büyüme üzerinde vergilendirmenin herhangi bir etkisinin olmadığı yönünde görüş bildirilmektedir. İçsel büyümede ise devletin ekonomik büyümeyi etkileyebilecek altyapı, eğitim, Ar-Ge ve teknoloji üzerinde yapmış olduğu harcamalara yönelik gelir ihtiyacının önemli bir unsurunu vergi gelirleri sağlamaktadır (Öztürk, 2021: 431). Ekonomik büyüme yaşam standardı, ulusal savunma ve prestij, gelirin yeniden dağılımı ve yaşam tarzının değişmesine neden olmakta ve özellikle tam istihdam sorunu çözülmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda milli gelirin, potansiyel milli gelirin altında olması durumunda ekonomiler refah kaybı yaşamaktadırlar (Dinler, 2009: 573-578).

Mevcut piyasa ekonomilerinde meydana gelen sorunların çözümünde devletler, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacıyla mali ve parasal birtakım müdahalelerde bulunmaktadır (KPSS A Grubu Maliye, 2012: 4). Örneğin ekonomik istikrarsızlığın giderilmesi ve enflasyonun önlenmesi için kamu harcamalarının azaltılması ve vergilerin artırılması gerekmektedir (Pehlivan, 2009: 284). Bu kapsamda üretim kapasitesinin artırılarak potansiyel milli gelir düzeylerine getirmek ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi etkileyen tüm bu unsurların karşılanması amacıyla gerekli olan gelir kaynakları içerisinde vergilere başvurulmaktadır.

Vergiler, devlet tarafından bireylerin ödeme güçlerine göre alınan ve ekonomik büyümede etkili olan önemli bir unsurdur. Vergi sistemleri, teknolojik ve altyapı gibi gelişmelere kaynak oluşturarak ekonomik büyümede etken olmaktadır. Dolayısıyla mevcut vergi sistemleri ile ekonomik büyüme arasında ilişki kurulabilmektedir. Dolaylı ve dolaysız vergilerde etkinlik, tarafsızlık ve adalet gibi vergi ilkeleri ekonomik büyüme üzerinde önemli bir rol oynamaktadır (Aydın, 2020: 1-2). Zira dolaysız vergiler, bireysel ve kurumsal gelirler ile servet üzerinde vergilendirme konusu oluştururken dolaylı vergiler daha çok harcamalar üzerine vergilendirme konusu oluşturmaktadır. Ayrıca devletler kendi ihtiyaçları doğrultusunda dolaylı veya dolaysız vergiler üzerinde tercihte bulunabilmektedirler (Bektaş, 2019: 426). Yani devletler dolaylı ve dolaysız vergiler gibi kamu mali araçlarını ekonomik büyüme, kişi başına düşen milli gelir ve refah artışı gibi kamu mali amaçları gerçekleştirmek için etkin

olarak kullanılmaktadır. Türkiye’de güncel bütçe içerisinde vergi gelirleri oranının yaklaşık olarak %89 olması, vergi gelirlerinin kamusal mal ve hizmet sunumundaki önemini ortaya koymaktadır.

Devletler, bireyler ve kurumlardan aldıkları vergi gelirlerinde bir sınır belirlemektedir. Devletlerin belirlemiş olduğu bu sınırı aştığında devletlerin elde etmiş olduğu vergi gelirleri azalmakta, vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma konuları, ekonomik büyümenin artışı yavaşlatabilmekte veya azaltabilmektedir. Dolayısıyla ekonominin içerisinde bulunduğu daralma ve genişleme gibi konjonktürel dönemler içerisinde dolaysız ve dolaylı vergilerin ekonomik büyümeyi etkilemektedir (Saraç, 2015: 22). Ekonomik büyüme üzerinde birçok değişken etken olmakla birlikte vergilerin de ekonomik büyüme üzerinde çok fazla etkisi bulunmaktadır. Vergi türleri, vergi oranları, konjonktürel durum, ekonomilerin gelişmişlik seviyeleri gibi etkenler ekonomik büyüme ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır. Ekonomik büyümede kamu ve özel kesim açıkları ile mücadelede vergiler doğrudan ve önemli bir mali politika aracı olmaktadır. Bununla birlikte, devlet elde etmiş olduğu vergi gelirleri ile ekonomide daralmaya neden olmakta ve özel sektör yatırımlarını azaltmaktadır. Bir başka deyişle devlet, kamu giderlerinin finansmanını mali amaçları doğrultusunda en fazla vergilerle temin ederken mali olmayan amaçları ile ekonomik büyüme hedefine ulaşmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda vergilerin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilememesi gerekmektedir (Demir ve Sever, 2017: 52-54).

Tablo 1. 1980-2023 Yılları Arası Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin GSYİH’ye Oranı (%)

Yıllar	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Dolaylı Vergiler	3,87	4,15	4,02	5,84	9,18	12,02	12,71	12,22	10,95	10,33
Dolaysız Vergiler	6,54	3,78	4,37	4,31	6,36	5,33	5,11	5,04	5,22	5,69

Kaynak: Veriler TÜİK, SBB ve GİB veri tabanından alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 1’de Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergilerin 1980-2023 yılları arası GSYİH içerisindeki oranları gösterilmektedir. Tabloda 1980-1990 dönemi GSYİH içerisinde dolaysız vergilerin dolaylı vergilerden genel olarak fazla olduğu, daha sonraki yıllarda dolaylı vergilerin özellikle 2000’den sonraki dönemlerde dolaysız vergilerden yaklaşık 2 kat fazla olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise, 1984 yılında kabul edilen 3065 sayılı KDV (KDVK, 1984) ve 2002 yılında kabul edilen 4760 sayılı ÖTV (ÖTVK, 2002) ile birlikte dolaylı vergilerde meydana gelen artışlardır.

Ekonomik büyüme kademeli ve istikrarlı bir değişimdir. Ekonomik büyümedeki artışla ortaya çıkan uzun vadeli tasarruf ve nüfus oranı olumlu bir değişiklik olarak nitelendirilmektedir. Çünkü bir ülkenin mal ve hizmet üretim düzeyi ancak ekonomik büyüme miktarındaki artışla ölçülür. Bir ekonomi üretkenliğini arttırdığında büyümektedir. Daha fazla üretimde daha fazla verim sağlayan mal ve hizmetler, teknolojik yenilikler ve pozitif dış kuvvetler ile ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektedir. Bu nedenle vergilendirme, ekonomik aktivitelerin teşvik edilerek ekonomik büyümede önemli bir rol oynamaktadır (Nimenibo, vd., 2018: 10-11). Devlet, vergilendirme politikaları ile ekonomik büyümeyi sağlayabilmek için çeşitli müdahalelerde bulunmaktadır. Bu da işgücünün geliştirilmesi, sermayenin artırılması, yatırım ve tasarruflar ile birlikte teknolojinin gelişimi için birtakım teşvikler verilerek sağlanmaktadır. Genel olarak ekonomik büyümeyi etkileyen vergi politikaları; yatırımları, iş gücü arzını, Ar-Ge çalışmalarını etkileyebilmekte, verimliliği düşük olan kaynaklara yönelmesini sağlayabilmekte iken beşeri sermayenin olumsuz yönde işleyişini etkilemek şeklindedir (Akıncı, 2019: 101-102). Zira yapılan çalışmada ekonomik büyüme üzerinde dolaylı ve dolaysız vergilerin etkileri araştırılmaktadır.

Ekonomik büyüme içerisinde kişi başına düşen milli gelir veya elde edilen üretim miktarı ne kadar fazla ise ve ne kadar hızlı bir artış gösteriyorsa bireylerin yaşam düzeylerini artırmak ve geliştirmek de aynı derecede mümkün olacaktır. Ekonomide büyüme, mal ve hizmet üretiminin artırılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Zira kişi başına düşen gelirden küçük bir artış olsa dahi refah seviyesi artmaktadır (Yıldırım vd., 2016: 6). İşte bu mal ve

hizmet üretimi arttıkça ekonomik büyüme, kişi başına düşen milli gelir ve dolayısıyla bireylerin refahı artmakta, yapılan mal ve hizmet artışı ile birlikte devlet vergi gelirlerinde de artış sağlamaktadır. Ekonomik büyüme özellikle de gelişmekte olan ülkelerin temel ekonomik amaçlarından birisidir (Demircan, 2003: 97). Maliye politikası amaçlarından biri olan ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için kamu harcamaları ve kamu gelirleri gibi maliye politikası araçları uygulanmaktadır. Kamu gelirlerini oluşturan vergiler, vergi dışı gelirler ve borçlanma gelirleri içerisinde en önemli politika aracı vergi gelirleridir (Akıncı, 2019: 101).

Vergi sistemleri öncelikle kamu harcamalarının finansmanını amaçlamaktadır. Vergi sistemleri ekonomik ve sosyal kaygıları gidermek ve diğer hedefleri teşvik etmek için kullanılmaktadır. Genel vergi seviyeleri büyük ölçüde uygun kamu harcamalarına ilişkin toplumsal tercihleri yansıtmaktadır. Ancak vergi yapılarının en iyi nasıl olabileceğini araştırmak, ekonomik büyümeyi teşvik etmek için tasarlanan vergi politikalarının oluşturulmasında önemli bir konudur (OECD, 2008). Ülkelerin gelişmiş düzeylerindeki farklılıkları ve vergi yapılarındaki değişimler sonucunda vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki daha spesifik konuları ön plana çıkartmaktadır. Dolayısıyla vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin açıklanmasında çalışmanın panel veri üzerinden değil zaman serisi üzerinden yürütülmesi daha gerçekçi sonuçlar elde edileceği düşünülmektedir (Durucan, 2023: 186). Bu bağlamda çalışma, aynı konuyu ele alan diğer çalışmalardan; kamusal açıkların fahiş derecede artması ve ekonomik krizlere neden olan 1980'li yılların verilerinin günümüz verileri ile değerlendirilmesi açısından ayrılmaktadır. Çünkü gerek ekonomik kriz dönemlerinde vergi oranlarındaki değişiklikler gerekse AB'ye uyum süreci kapsamında KDV ve ÖTV gibi yeni vergi türleri getirilmesi ekonomik büyümede artış veya azalış yönünde şoklara neden olmaktadır.

Çalışmada Türkiye ekonomisinin 1980-2023 yılları arasındaki yıllık verileri ile dolaylı ve dolaysız vergi gelirlerinin ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkisi zaman serisi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde vergi gelirleri ile ekonomik büyüme kavramları açıklanarak Türkiye ekonomisinin büyümesi hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde literatür taraması ve son bölümde dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyümeye etkisi üzerine bir ekonomik analiz yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise yapılan analiz kapsamında bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Literatür Taraması

Demircan (2003)'ın çalışmasında, kamusal ihtiyaçları karşılamak için devlet tarafından zorunlu olarak dolaylı ve dolaysız alınan vergilerin, ekonomik büyüme ve kalkınmaya etkisinin büyük olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca dolaysız vergilerin; vergi indirimleri, vergi teşvikleri ve vergi denetimleri yoluyla ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu, dolaylı vergilerin ise; tüketimin azaltılması, tasarruf teşviki ve sanayiinin gelişmesi açısından önemli olduğu ifade edilmiştir.

Durkaya ve Ceylan (2006) Türkiye ekonomisinde vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, uzun dönem ilişkilerini analiz etmek amacıyla Engle-Granger ko-entegrasyon testi, kısa dönem ilişkileri analiz etmek amacıyla hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Bulgulara göre, dolaysız vergilerle ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu, ancak dolaylı vergilerle ekonomik büyüme arasında nedensellik bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Yılmaz ve Tezcan (2007) çalışmasında sermaye yatırımlarındaki artışın ekonomik büyümeye olumlu etkileri olacağından hareketle; gayri safi milli hâsıla (GSMH), dolaylı vergiler, dolaysız vergiler, kamu ve özel sermaye yatırımları arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını araştırmak için koentegrasyon analizi kullanılmıştır. Yapılan analizde değişkenler arasında uzun süreli ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucu elde edilmiştir.

Mucuk ve Alptekin (2008), Türkiye’nin 1975-2006 yıllarında dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini koentegrasyon ve Granger nedensellik testleri kullanarak analiz etmiştir. Analizde, değişkenlerin birlikte hareket ettikleri, nedensellik testinde ise dolaysız vergilerden büyüme doğru tek yönlü ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Göçer, vd. (2010) çalışmasında, Türkiye’nin 1924-2009 yılları arası ekonomik büyüme ile vergiler arasındaki ilişkisi sınır testi ile analiz edilmiştir. Analizde; değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu, yani değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, yapılan uzun dönem analizinde ise dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu, ayrıca dolaysız vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin dolaylı vergilere göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Kısa dönem analizinde ise; hata düzeltme terimi katsayısının negatif işaretli ve anlamlı olduğu, yani uzun dönemde birlikte hareket eden değişkenler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların ortadan kalktığı ve değişkenlerin uzun dönem ilişkisine yöneldiği, her iki vergi türünün de ekonomik büyümeyi pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği tespit edilmiştir.

Topal (2017), 22 OECD ülkesinin 1971-2014 yılları arası vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini uzun dönemde araştırmıştır. Çalışmada yatay kesit bağımlılığı, panel nedensellik ve dinamik panel tahmin analiz yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda, uzun dönem ekonomik büyüme üzerinde dolaylı vergilerin pozitif, dolaysız vergilerin ise negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu tahmin sonuçları, uzun dönemde ekonomik büyüme için dolaylı vergilerin bozucu olmayan vergiler olduğuna kanıt sunarken, dolaysız vergilerin ekonomik büyümeyi destekler yönündeki iddiasına kanıt sunamamaktadır.

Akıncı (2019), çalışmasında Türkiye’nin 2006: Q1 ve 2018: Q3 dönemleri arası vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, birim kök testleri ve Maki yapısal kırılmalı eş bütünleşme testi yapılarak zaman serisi yöntemleri ile analiz edilmiştir. Analizde, üç yapısal kırılma raporlanmış ve Maki eş bütünleşme testi bulgularında, uzun dönemde vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Sağdıç ve Aydın (2021) çalışmasında, dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye’de iller bazında 2006-2018 verileri panel veri analizi ile test edilmiştir. Çalışmada Westerlund ve Edgerton LM Bootstrap eş bütünleşme (2007) testi ile uzun dönemli eş bütünleşik ilişki, Panel VECM Nedensellik Testi ile de nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Analizde, Türkiye’de 2006-2018 yıllarında dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu hem uzun hem de kısa dönemde dolaysız vergilerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca dolaylı vergilerden ekonomik büyümeye doğru kısa dönemde tek yönlü, uzun dönemde ise ekonomik büyüme ve dolaylı vergiler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Hoylu (2022), çalışmasında Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi birim kök, vektör otoregresyon (VAR) ve eş bütünleşme yöntemini kullanarak zaman serileri yöntemi ile analiz etmiştir. 1990-2019 yılları dikkate alınarak vergilerin ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, işgücüne katılım oranı ve ihracat üzerindeki etkileri incelemiştir. Test sonuçlarında, uzun dönemde dolaylı vergilerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği; doğrudan yabancı yatırımlar, işgücüne katılım oranı ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kara ve Hoylu (2023) çalışmasında, Türkiye’nin 1990 -2019 yılları arası dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri birim kök, vektör otoregresyon (VAR) ve eş bütünleşme yöntemi kullanılarak analiz

edilmiştir. Analizde dolaylı vergilerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği, dolaysız vergilerin ise ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucu elde edilmiştir. Bunda dolaylı vergilerin dolaysız vergilere göre daha kolay tahsil edilmesi etkili olmaktadır. Ancak dolaylı vergi tahsilatının kolay olması, ekonomide kaynak kullanımını arttırmasına rağmen gelir dağılımında adaletsizliğe neden olacağı da göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuşlardır.

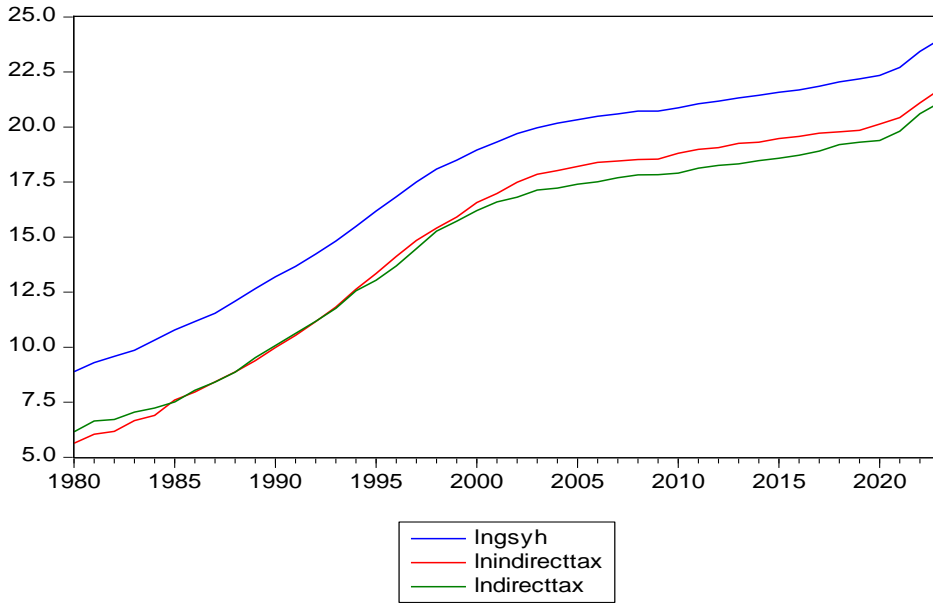
3. Veri Ve Uygulama

Çalışmada Türkiye ekonomisinde 1980-2023 yıllarına ait dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyümeyle etkileşimini tespit etmek amaçlanmıştır. Ampirik analizde bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme kullanılırken bağımsız değişkenler dolaylı ve dolaysız vergiler olarak belirlenmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişken verileri TÜİK, GİB ve SBB veri tabanından sayısal verilerin büyüklüğü, veriler üzerinde rahat çalışılması ve sonucu etkilememesinden dolayı logaritmiği alınarak elde edilmiştir. Bütün analizler Eviews 9 programı kullanılarak oluşturulmuş ve Tablo 2’de değişkenlerle ilgili açıklama yapılmıştır.

Tablo 2. Çalışmadaki Değişkenler ve Açıklamaları

Değişkenler	Kısaltmalar	Açıklama	Veri Kaynağı	Dönem
GSYİH	yt	Logaritmik	TÜİK-GİB-SBB	1980-2023
Dolaylı Vergiler	idtt	Logaritmik	TÜİK- SBB	1980-2023
Dolaysız Vergiler	dt	Logaritmik	TÜİK- SBB	1980-2023

1) $\gamma_{ti} = \alpha_0 + \alpha_1 idtti + \alpha_2 dti^2$ şeklinde formüle edilmiştir.

Grafik 1. Türkiye 1980-2023 Dolaylı Vergiler, Dolaysız Vergiler ve GSYİH (Logaritmik)

Grafik 1’de logaritmiği alınmış dolaylı vergiler, dolaysız vergiler ve GSYİH oranları gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde bütün verilerde istikrarlı bir artış yaşandığı görülmektedir.

3.1. Birim Kök Analizi

Çalışmanın bu bölümünde dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki VAR analizi yöntemiyle test edilmiştir. Bu bağlamda değişkenlerin durağanlık seviyeleri araştırılmış, elde edilen sonuçlar ile VAR modelleri kurularak kısa dönemli ilişkinin analizi yapılmıştır. Daha sonra Etki-Tepki analizi ve Varyans Ayırıştırması analizinden faydalanılarak sonuçlar yorumlanmıştır.

3.1.2. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Durağanlık, bir seride gelecekteki değerlerin dağılımı geçmişteki değerlerin dağılımına benzer olacağını tahmin etmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle değişkenlere ait verilerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yöntemiyle test edilmiştir. Durağanlık ölçmede bu test 3 farklı model ile kurulabilmektedir;

$$2) \Delta y_t = \delta y_t - 1 + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$3) \Delta y_t = \mu + \delta y_t - 1 + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$4) \Delta y_t = \mu + at + \delta y_t - 1 + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Formüllerdeki μ ve t , sabit parametreyi ve trendi ifade etmektedir. Δ birinci farkı, ε hata terimi, y_t kullanılan serileri ve k ise hata terimleri üzerindeki ardışık bağımlılığın kaldırılması amacıyla Akaike veya Schwarz Bilgi Kriterlerinin belirlediği bağımlı değişkenler üzerindeki gecikme sayısını ifade etmektedir. ADF test hipotezlerine göre;

$H_0: \delta=0$ Seri durağan değildir (seri birim kök içerir)

$H_1: \delta < 0$ Seri durağandır (seride birim kök yoktur) (Polat ve Canan, 2015: 560).

Test sonucuna göre sıfır hipotezi (h_0) kabul ediliyorsa serinin durağan olmadığı ve seride birim kök olduğunu göstermektedir. Serinin aynı zamanda farkları alınarak da serinin durağanlık testine devam edilir. Fark test sonuçlarına göre alternatif hipotezin (h_1) kabul edilmesi, serinin durağanlığını gösterir ve seride birim kökün olmadığını gösterir.

Tablo 3. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Seviye Değeri			
Değişkenler	ADF-Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	%5 Kritik Değer
GSYİH (Yt)	-3.995537*	4	-3.529758
Dolaylı Vergiler (idtt)	-4.260738*	2	-3.523623
Dolaysız Vergiler (dtt)	-3.924841*	4	-3.529758

Tahminler sabit terim içermektedir. Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre gecikme uzunlukları otomatik olarak belirlenmiştir. Kritik değerler Mackinnon (1996) değerinden alınmıştır. (*) işaretleri test istatistikleri %5 önem düzeyine göre anlamlılığını göstermektedir. Tablo 3 ADF birim kök testi sonuçlarına göre logaritmiği alınmış değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olduklarını, yani serilerin birim kök içermediğini göstermektedir. Değişkenlerin seviye değerlerinde %5 önem düzeyinde durağanlaştıkları tespit edilmiştir. Teknik olarak ifade edilecek olursa seriler I(0) seviyesinde durağandır ve birim kök içermez.

3.1.2. VAR Modeli Eş Bütünleşme Testi

VAR (Vector Autoregression) modelleri, makroekonomik ilişkilerde ve rassal şoklardaki değişkenlerin tespit edilmesinde kullanılmaktadır (Greene, 1993: 553). VAR modellerinde, içsel ve dışsal ayrımı eşanlı denklemler arasından farklı olarak seçilen bütün değişkenler, içsel olarak kabul edilmektedir. Böylece VAR modellerinde içsel veya dışsal ayrımı gidilmemektedir. VAR modellerinde yer alan bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinden hareketle geleceğe yönelik güçlü tahminler yapılabilen bir testtir (Kumar vd., 1995:365). VAR modeli formülü;

$$5) y_t = m + Aty_t - 1 + \dots + Apy_t - \rho + \varepsilon_t$$

m, $k \times 1$ boyutundaki değerlerin matrisini; γ_t , k sayıda farklı değişkenin yer aldığı sütun vektörünü; $A_t, \dots, A_p$, tahmin edilen katsayılar matrisini; ρ , gecikme uzunluğunu; t ise ortalama sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle kovaryansı sıfır ve varyansları sabit, normal dağılımı olan rassal hata terimlerini göstermektedir (Polat ve Canan, 2015: 561).

Tablo 4. VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluk Testi

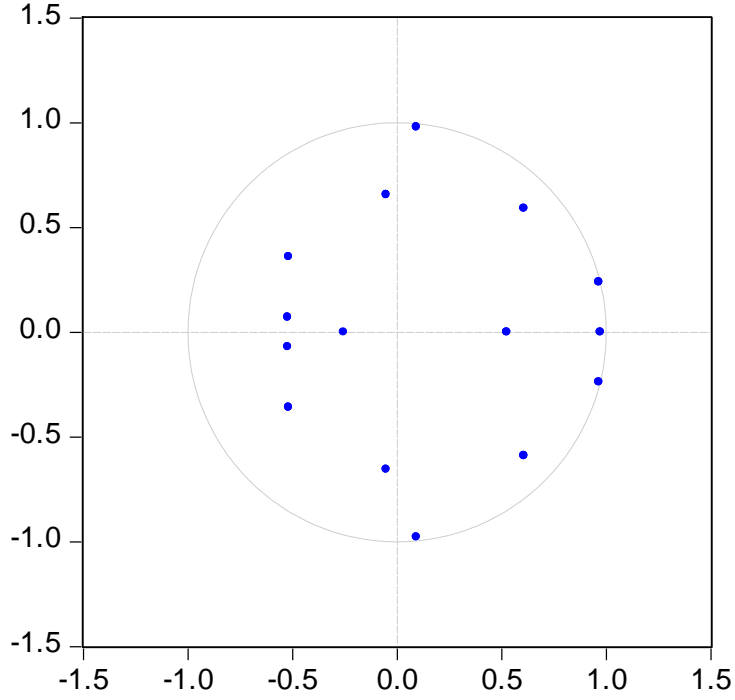
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-33.35617	NA	0.001704	2.138598	2.273277	2.184527
1	112.3642	257.1537	5.50e-07	-5.903779	-5.365063	-5.720061
2	135.7091	37.07711	2.4e-07	-6.747593	-5.804841	-6.426088
3	154.3443	26.30859	1.41e-07	-7.314373	-5.967584	-6.855079
4	163.2356	10.98327	1.52e-07	-7.307974	-5.557149	-6.710892
5	166.5617	3.521847	2.39e-07	-6.974220	-4.819358	-6.239351
6	178.3847	10.43200	2.45e-07	-7.140276	-4.581377	-6.267618
7	204.2790	18.27831*	1.23e-07	-8.134056	-5.171121	-7.1233611
8	219.3076	7.956328	1.41e-07	-8.488681	-5.121709	-7.340447
9	252.3612	11.66597	7.91e-08	-9.903598	-6.132590	-8.617576
10	283.3114	5.461801	1.18e-07	-11.19479*	-7.019741*	-9.770976*

VAR modeli gecikme uzunluğunun tespiti için LogL, LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterleri uygulanmaktadır. Tablo 4'te LM ve White tanısal testleri kullanılarak AIC, SC ve HQ testleri ortak sonucu VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğunun 10 olduğu görülmektedir. Ancak 10 gecikme uzunluğu AR Kökleri Tablosu ve AR Kökleri Grafiğinde istikrarı sağlamadığından istikrar koşulunu sağlayan gecikme uzunluğu 5 olarak alınmıştır.

Tablo 5. AR Kökleri Tablosu

Root	Modulus
0.965135 - 0.238852i	0.994252
0.965135 + 0.238852i	0.994252
0.094830 - 0.978897i	0.983480
0.094830 + 0.978897i	0.983480
0.973327	0.973327
0.607569 - 0.589988i	0.846892
0.607569 + 0.589988i	0.846892
-0.050714 - 0.656021i	0.657978
-0.050714 + 0.656021i	0.657978
-0.517194 - 0.358208i	0.629128
-0.517194 + 0.358208i	0.629128
-0.521772 - 0.070422i	0.526503
-0.521772 + 0.070422i	0.526503
0.526142	0.526142
-0.255783	0.255783

AR kökleri testinde geçici şok süreçlerinin durağanlıkları koşula bağlıdır ve kontrol edilmelidir. Çünkü stokastik trend varsa öngörü yapılamaz. AR kökleri tablosuna göre modül veriler 1'den küçük olduğu için birim kök testi verileri istikrarlıdır.

Grafik 2. Karakteristik Polinomların Ters Kökleri (İstikrar Testi)

Grafik 2'de ters kökler birim çember içerisinde bulunduğu için istikrar koşulu sağlanmaktadır.

Tablo 6. Otokorelasyon LM Test Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	LM-İstatistiği	Olasılık
1	10.75310	0.2930
2	19.05873	0.0247
3	16.15350	0.0637
4	4.455365	0.8790
5	1.665487	0.9957
6	8.967186	0.4403
7	12.77133	0.1732
8	10.78699	0.2906
9	6.681662	0.6702
10	5.489633	0.7897
11	4.415322	0.8820
12	4.625078	0.8657

Temel hipotez (h₀): otokorelasyon yoktur, alternatif hipotez (h₁): otokorelasyon vardır. Tablo 6'da Prob değer %5 anlamlılık testine göre temel hipotez (h₀) kabul edilir, alternatif hipotez (h₁) reddedilir. VAR modeli hata terimlerinin birbiri ile ilişkili olup olmadıklarının tespit etmek için uygulanan LM testinde otokorelasyonun bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 7. White Değişen Varyans Testi Sonuçları

Ki-Kare İstatistiği	Df	Olasılık
191.5542	180	0.2639

Temel hipotez (h₀): değişen varyans yoktur ve alternatif hipotez (h₁): değişen varyans vardır. Gecikme uzunluğu 5 alınmıştır. Olasılık değeri, %5 kritik değerinden büyük olduğundan h₀ hipotezi kabul edilir ve h₁ hipotezi reddedilir. Hata terimi varyansında tüm gözlemlerin aynı olduğu ve Ki-Kare değeri tahmin edildiği modelde değişen varyans olmadığı görülmektedir.

Tablo 8. Johansen Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer	İz (Trace) İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değer	Sonuç
Yok*	0.535094	52.14534	29.7907	0.0000	Eş bütünleşme ilişkisi vardır.
En fazla 1*	0.424723	23.04040	15.49471	0.0030	
En fazla 2	0.052021	2.030078	3.841466	0.1542	
Hipotezler	Özdeğer	Öz(Max-Eigen) İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değer	Sonuç
Yok*	0.535094	29.10495	21.13162	0.0031	Eş bütünleşme ilişkisi vardır.
En fazla 1*	0.424723	21.01032	14.26460	0.0037	
En fazla 2	0.052021	2.030078	3.841466	0.1542	

Johansen eş bütünleşme testinde iz (Trace) ve en büyük öz değer (Max-Eigen Value) sonuçları aynı yöndedir ve temel hipotez (h₀): eş bütünleşme yoktur, alternatif hipotez (h₁): eş bütünleşme vardır. Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin geçerli olup olmadığını sınavan Johann eş bütünleşme testi ile değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığı tahmin edilmiştir. Bulgulara göre olasılık değerleri %5 kritik değerden küçük olduğu için temel hipotez (h₀) reddedilir, alternatif hipotez (h₁) kabul edilir ve modelde dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 9. Uzun Dönemli Katsayılar Tahmin Sonuçları

Model: $\ln y_t = a_0 + a_1 \ln dtt_t + a_2 \ln idtt_t$						
	FMOLS		CCR		DOLS	
Bağımsız Değişkenler	Uzun Dönemli Katsayı	Olasılık Değeri	Uzun Dönemli Katsayı	Olasılık Değeri	Uzun Dönemli Katsayı	Olasılık Değeri
Indirecttax (Indtt _t)	0.561484	0.0001	0.552471	0.0004	0.236280	0.0353
Lnindirecttax (Inidtt _t)	0.391823	0.0028	0.399736	0.0041	0.691826	0.0000
a ₀ (c)	3.470205	0.0000	3.481062	0.0000	3.647654	0.0000

FMOLS, CCR ve DOLS uzun dönemli kovaryans tahmininde bant genişliği ve gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre maksimum 1 olarak alınmış ve Newey-West otomatik metodu kullanılmıştır. Tablo 9'da model tam logaritmik formda kurulmuştur. h₀: model anlamsız ve h₁: model anlamlı. Üç modelde de olasılık değeri %5'ten küçük olduğu için temel hipotez(h₀) reddedilir, alternatif hipotez(h₁) kabul edilir ve model anlamlıdır.

FMOLS yönteminde dolaylı ve dolaysız vergiler uzun dönemde sabitken ekonomik büyüme oranı 3,47'ye eşittir. Uzun dönemde dolaysız vergilerdeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,56 oranında artırırken; dolaylı vergilerdeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,39 oranında artırmaktadır.

CCR yöntemine göre dolaylı ve dolaysız vergiler uzun dönemde sabitken ekonomik büyüme oranı 3,48'e eşittir. Uzun dönemde dolaylı ve dolaysız vergilerdeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,55 oranında artırırken; dolaylı vergilerdeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,39 oranında artırmaktadır.

DOLS yöntemine göre dolaylı ve dolaysız vergiler uzun dönemde sabitken ekonomik büyüme oranı 3,64'e eşittir. Uzun dönemde dolaylı ve dolaysız vergilerdeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,23 oranında artırırken; dolaylı vergilerdeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0,69 oranında artırmaktadır.

Dolaylı ve dolaysız vergilerin, ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde önemli bir etkisinin olduğu FMOLS, CCR ve DOLS yöntemlerine göre kanıtlanmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de uzun dönemde dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğunu ispatlanmaktadır. Başka bir deyişle FMOLS, CCR ve DOLS yöntemlerine göre dolaylı ve dolaysız vergiler, ekonomik büyümeyi belirleyen değişkenlerdir.

3.1.3. Granger Nedensellik Analizi

Bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin anlamlılıklarının test edilmesi esasına dayanan Granger nedensellik analiz testi iki regresyon formülüyle yapılmaktadır:

$$6) \Delta y_{it} = \alpha_{it} + \sum_{i=1}^m \beta_{it} \Delta y_{it-1} + \sum_{i=1}^n \delta_{it} \Delta X_{it-1} + \mu_{it}$$

$$7) \Delta X_{it} = \alpha'_{it} + \sum_{i=1}^p \gamma_{it} \Delta X_{it-1} + \sum_{i=1}^q \phi_{it} \Delta y_{it-1} + v_{it}$$

Çalışmada dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönünü tespiti için kullanılan Granger nedensellik testinde değişkenlerin seviye değerleri kullanılmış ve test sonuçları tablo 10’da gösterilmiştir. Granger nedensellik ilişki testi hipotezi ve analizi;

H0: $\sum_{i=1}^i \gamma_i = 0$ nedensellik ilişkisi yoktur. Yani x, y'nin Granger nedeni değildir.

H1: $\sum_{i=1}^i \gamma_i \neq 0$ nedensellik ilişkisi vardır. Yani x, y'nin Granger nedenidir (Polat ve Canan, 2015: 563).

Tablo 10. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	Ki ²	Df	Prob.
dt, yt'nin Granger nedeni değildir.	6.751755	5	0.2398
idtt, yt'nin Granger nedenidir.	27.70922	5	0.0000
yt, dt'nin Granger nedenidir.	41.64736	5	0.0000
yt, idtt'nin Granger nedenidir.	11.78011	5	0.0379

Yapılan nedensellik analizi sonucunda uygun gecikme uzunluğu 5 seçilmiştir ve %5 anlamlılık kriterine göre yt'den (GSYİH) dt'ye (doğrudan vergiler) doğru tek yönlü, idtt (dolaylı vergiler) ile yt (GSYİH) arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Yani GSYİH ve dolaylı vergiler birbirlerini etkilemekte veya artırmaktadır. Ancak GSYİH, dolaysız vergileri etkilemekte ve artırmakta iken dolaysız vergiler, GSYİH'yi etkilememekte veya artırmamaktadır.

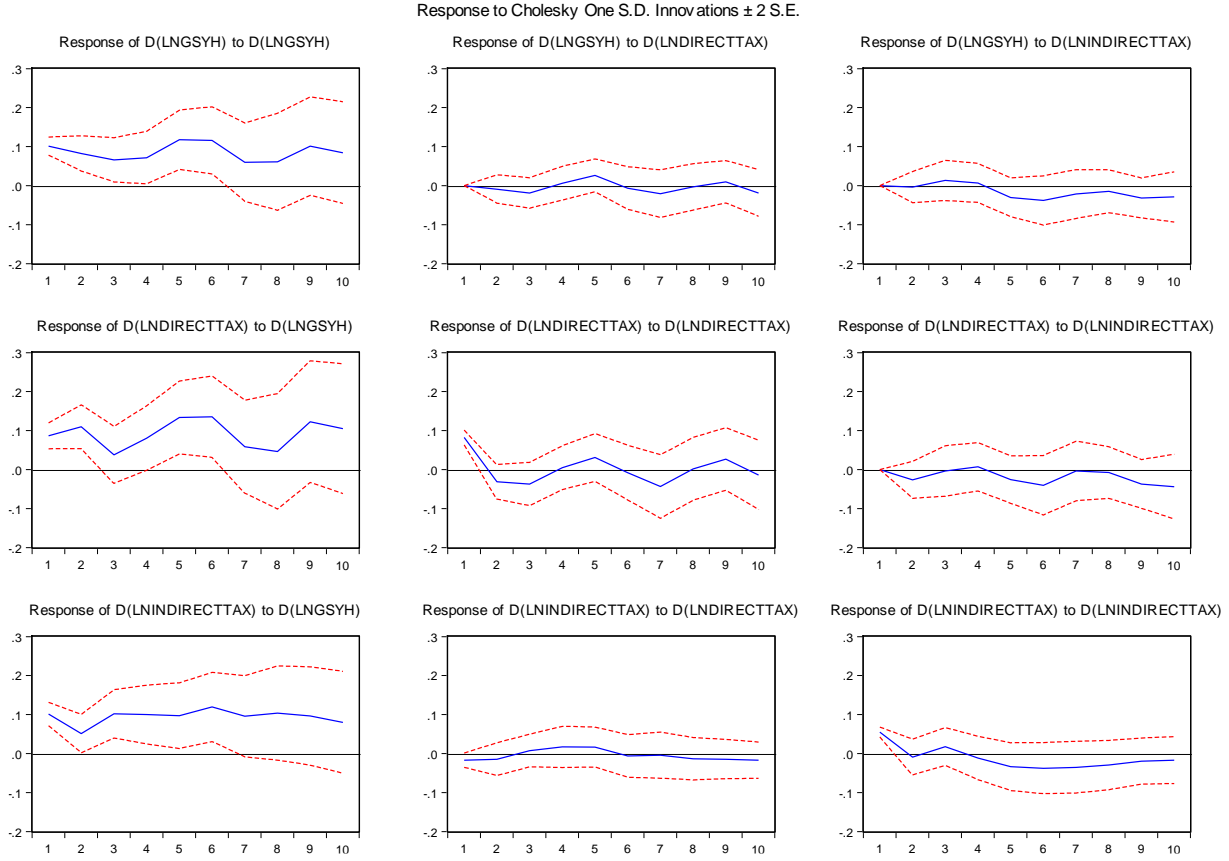
3.1.4. Varyans Ayrıştırması Etki-Tepki Fonksiyonu

Varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonları, VAR analizinin yapıldığı çalışmalar ile değişkenler arasındaki etkileşimi ve analizde ortaya çıkan değişmelerin ne kadarının diğer değişkenlerle meydana geldiğini yüzde olarak belirten analizdir. Etki-tepki analizi, Var modelindeki değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelen şoklar karşısında hangi yönde ve hangi ölçüde tepki verdiğini tespit etmektedir (Enders, 1995: 310-312). Bu bağlamda varyans ayrıştırması, bağımlı değişken üzerinde en çok etkisi olan bağımsız değişkeni belirlerken etki-tepki fonksiyonu ile bağımlı değişken üzerinde en çok etkisi olan bağımsız değişkenin politika aracı olarak kullanımını tespit etmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 97).

Tablo 11. Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Varyans Ayrıştırması D(GSYİH)

Dönem	dvt	ddtt	didtt
1	100.0000	0.000000	0.000000
2	99.42669	0.479141	0.094168
3	97.15204	1.994633	0.853332
4	97.39379	1.757312	0.848899
5	94.54621	2.719100	2.734685
6	93.38124	2.089705	4.529051
7	92.41837	2.623996	4.957635
8	92.52144	2.483584	4.994979
9	92.18289	2.237204	5.579903
10	91.53789	2.446821	6.015286

Tablo 11'deki verilere göre dolaylı ve dolaysız vergi oranlarının ekonomik büyümeyi açıklamada büyük oranda etkin bir araç olmadığı görülmektedir. Yani etki-tepki fonksiyonlarından yararlanılarak değişkenlerden birine bir birimlik şok uygulandığında diğer değişken ya da değişkenlerin bu değişime gösterdikleri tepki ölçülmektedir. Varyans ayrıştırmasında gecikme uzunluğu 5, otokorelasyon yoktur, 10. dönemde dolaysız vergilerin GSYİH'yı açıklama oranı %2.44 ve dolaylı vergilerin GSYİH'yı açıklama oranı %6.01'dir.

Grafik 3. Modele Ait Etki-Tepki Fonksiyonları

Grafik 3'te tüm sonuçlar güvenilirlik bandı içinde yer almaktadır. Burada yatay çizgiler dönemsel konumu, dikey çizgiler oranları ve sıfır çizgisi ise dengeyi göstermektedir. Dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyümeye tepkisine bakıldığında, dönemsel durumlardan hareketle dolaylı ve dolaysız vergi gelirlerindeki pozitif ve negatif şokların GSYH'de dalgalanmalara neden olduğu, değişkenlerin 10. dönem sonu itibarıyla birlikte dengeye doğru hareket ettikleri görülmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın amacı, Türkiye'deki dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ile dolaylı ve dolaysız vergilerde meydana gelen şokların ekonomik büyümeyi açıklama gücünün tespit edilmesidir. Bu bağlamda Türkiye'nin 1980-2023 döneminde ekonomik büyüme üzerinde dolaylı ve dolaysız vergilerin etkisi VAR Modeli ile analiz edilmiştir. Bulgular sonucunda dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmanın literatür kısmında belirtilen dolaylı vergiler ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinde Göçer, vd. (2010), Topal (2017), Akıncı (2019), Hoylu (2022), Kara ve Hoylu (2023); dolaysız vergiler ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinde Mucuk ve Alp'in (2008) araştırma sonuçları ile yapılan bu çalışmada benzer sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca yine literatür kısmında belirtilen Sağdıç ve Aydın'ın (2021) araştırma ile bu çalışmada aynı sonuçlar elde edilmiştir.

Türkiye’de ekonomik büyüme üzerinde dolaylı ve dolaysız vergiler önemli bir mali politika aracıdır. Dolayısıyla dolaylı ve dolaysız vergiler, ekonomik büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Bu kapsamda çalışmada Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki yıllık veriler yardımıyla incelenmiştir. Analiz sonuçlarında, dolaylı ve dolaysız vergilerde yaşanan pozitif ve negatif şokların GSYİH’da dalgalanmalara neden olduğu, değişkenlerin 10. dönem sonu itibariyle birlikte hareket ederek dengeye geldikleri görülmektedir. Varyans ayrıştırması sonuçlarında, ekonomik büyümede uzun dönemde yaşanan değişmelerin yaklaşık % 2,44’ü dolaysız vergiler, %6.01’i ise dolaylı vergiler ile açıklanmaktadır.

Tüm bu veriler çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında, dolaylı ve dolaysız vergilerin sebep olduğu ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olmaktadır:

Olumlu yönleri, ekonomik büyüme genellikle vergiler üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. İyi bir ekonomik büyüme, gelir düzeylerini artırarak vergi gelirlerinin artmasına ve vergi tabanının genişlemesine yol açabilir. Vergi gelirlerinin artmasıyla devlet daha fazla kamu hizmeti sunmakta ve altyapı projelerini finanse ederek ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Vergi politikaları aracılığıyla toplumda gelir dağılımı daha eşit olması sağlanabilirken sosyal istikrar ve ekonomik büyüme de desteklenebilir. Vergilerin belirli sektörleri desteklemek ve rekabeti teşvik etmek için kullanılabilmesi ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Tüketim malları ve hizmetler üzerinden alınan dolaylı vergiler genellikle alkol, sigara, benzin gibi zararlı maddeler üzerinde uygulanarak bu tür maddelerin tüketimini azaltmakta, sağlık ve çevre gibi alanlarda da olumlu etkiler yapmaktadır. Gelir dağılımını düzenlemek ve kamu hizmetlerini finanse etmek amacıyla kullanılan gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergiler, gelir eşitsizliğini azaltarak toplumsal refahı artırabilir ve dolaylı vergilere kıyasla daha adil bir vergi sistem oluşturabilir. Dolaysız vergiler, düşük gelirli vatandaşların daha az etkilenmesi nedeniyle ekonomik büyümeye daha olumlu etkiler yapabilmektedir. Vergi indirimleri ve teşvikleri gibi vergi politikalarıyla doğrudan ekonomik büyümeyi teşvik etmeye yönelik ar-ge çalışmaları geliştirilerek ekonomik büyüme artırılabilir. Ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla para politikası, maliye politikası ve dış ticaret politikalarıyla vergi politikalarının diğer ekonomik politikalarla uyumlu bir şekilde planlanması gerekmektedir. Bu bağlamda politika yapıcıları ekonomik büyümeye olumlu yönde etki edecek vergi politikalarını destekleyebilir ve ülkenin refahını artırabilirler.

Olumsuz Yönleri, Türkiye’de vergi politikaları genellikle dolaylı vergilere dayalıdır. Bu durum, tüketimi azaltan ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen bir faktördür. Özellikle dolaylı vergilerin tüketime yönelik olmasından dolayı dolaylı vergilerin artırılması durumunda harcamalar kısıtlanabilir ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenir. Ayrıca, vergi sisteminin adaletsizliği ve etkisizliği de büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Çünkü vergi güvenilirliği ve vergi adaleti konularında sorunlar yaşanması, yatırımcıların ve tüketicilerin ekonomiye olan güvenini sarsabilir ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Vergi politikalarının yanlış uygulanması, sektörel ve bölgesel gelişmişlik düzeyleri açısından adaletsizliklere neden olabilir ve ekonomik büyümeyi bölgesel olarak sınırlandırabilir. Özellikle dolaylı vergiler gelir dağılımını olumsuz etkilemesi nedeniyle düşük gelirliiler üzerinde daha fazla yük oluşturabilmektedir. Vergi politikalarının ekonomik büyümeyi teşvik etmek için uzun vadeli etkileri dikkate alınmalıdır. Zira vergi indirimleri kısa vadeli olumlu etkilere sahip olabilir ancak uzun vadede kamu gelirlerini azaltabilir ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, vergi politikalarının uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi oldukça karmaşık bir konudur ve farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı ekonomistler vergilerin ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceğini savunurken bazıları ise teşvik edebileceğini iddia etmektedir. Dolaylı vergiler, genellikle tüketici harcamalarının azalması durumunda ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Ayrıca tüketiciler, yüksek fiyatlar nedeniyle daha az mal ve hizmet satın alabilirler ve üreticilerin gelirlerinin düşmesine neden olabilir. Dolaylı vergiler, enflasyonu artırarak ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir. Diğer taraftan dolaysız vergiler gelir dağılımını düzeltebilir ve sosyal

adaleti sağlayabilir. Gelir ve servet üzerinden alınan vergiler, yüksek gelirlileri daha fazla vergilendirerek düşük gelirlilere destek sağlayabilir ve ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Ayrıca dolaysız vergiler kamu hizmetlerine yatırım yapılmasını, altyapı projelerinin finanse edilmesini sağlayarak ekonomik büyümeyi destekleyebilir ve daha adil bir toplumun oluşmasına katkıda bulunabilir.

5. Kaynakça

- Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akıncı, A. (2019). Vergi Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 100-106.
- Aydın, D. (2020). Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi (2006-2018). 114. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü eğitim Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Bektaş, A. (2019). Dolaylı-Dolaysız Vergiler Temelinde Bütçe Dengesinin İktisadi Büyüme Etkisi: Türkiye ve Almanya Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 425-448.
- Demir, M., ve Sever, E. (2017, Mayıs). Vergi Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Panel Veri Analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 52-54.
- Demircan, E. S. (2003). Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 97-116.
- Dinler, Z. (2009). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Durkaya, M., ve Ceylan, S. (2006). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, 150, 79-89.
- Durucan, A. (2023). Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Doğrudan-Dolaylı Vergiler Arasındaki İlişki: Cumhuriyetten Günümüze. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 185-198.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. John WileyveSons . USA.
- GİB. (2024). gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm, (16.03.2024).
- Göçer, İ., Mercan, M., Bulut, Ş., ve Dam, M. (2010, Aralık). Ekonomik Büyüme İle Vergi Gelirleri Arasında İlişki: Sınır Testi Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 97-110.
- Greene, W. H. (1993). *Econometric Analysis*. Prentice-Hall Publication, Second Edition, 553.
- Hoylu, M. (2022). Vergilerin Ekonomik Büyüme Etkisi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Programı Yüksek Lisans Tezi.
- Kara, M. A., ve Hoylu, M. (2023). Türkiye Ekonomisinde Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Ekonomik Büyüme Etkileri. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 14-31.
- KDVK. (1984, Kasım 2). *Katma Değer Vergisi Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3065.pdf>, (05.07.2024).
- KPSS A Grubu Maliye. (2012). Ankara: İhtiyaç Yayıncılık.
- Kumar, V., Leone, R., ve Gaskins, J. (1995, Eylül). Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures. *International Journal of Forecasting*, 11 (3), 361-377.
- Kurt, O. (2022). Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Etkileri: Türkiye Örneği. Bartın: Bartın Üniversitesi, Lisansüstü eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Mucuk, M., ve Alptekin, V. (2008, Temmuz-Aralık). Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975 - 2006). *Maliye Dergisi* (155), 159-174.

- Nimenibo, A., Samuel, W. A., Eyo, M. J., Friday, M. ve., ve Chika, H. (2018). An Emperical Analysis of Tax Revenue and Economic Growth. *Global Journal of Human-Social Science*, 18 (3), 10-11.
- OECD. (2008, Temmuz 11). *Tax and Economic Growth*. https://www.oecd-ilibrary.org/taxation-and-economic-growth_5kzhpz16qlhb.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpaper%2F241216205486vemimeType=pdf, (03.04.2024).
- ÖTVK. (2002, Haziran 12). *Özel Tüketim Vergisi Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4760.pdf>, (05.07.2024).
- Özgen, F. B., ve Güloğlu, B. (2004). Türkiye'de İç Borçların İktisadî Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi. *ODTÜ Gelişme Dergisi (METU Studies in Development)*, 31 (1), 93-114.
- Öztürk, Ö. F. (2021). Dolaysız ve Dolaylı Vergi Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 431.
- Pehlivan, O. (2009). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Polat, M. A., ve Canan, S. (2015, Mart-Nisan). Türkiyede Dış Ticaret Açığı ve Petrol İthal Fiyatları İlişkisi. *Akademik Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi)*, 48, 555-567.
- Sağdıç, E. N., ve Aydın, D. (2021, 6 30). Dolaylı ve Dolaysız Vergiler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (2006-2018). *International Journal of Public Finance*, 6 (1), 21-46.
- Saraç, T. B. (2015). Vergi Yükü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*(169), 22.
- SBB. (2024). sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/. (16.03.2024).
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük* (3 b., Cilt 18). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Topal, M. H. (2017, Temmuz). Vergi Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkelerinden Ampirik Bir Kanıt. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 183-206.
- TÜİK. (2018). data.tuik.go.tr/Kategori/EtKategori?p=Ulusal-Hesaplar-113. (16.03.2024).
- Yıldırım, K., Karaman, D., ve Taşdemir, M. (2016). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F., ve Tezcan, N. (2007). Vergi Hasılatı ve Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Olan Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme. 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi* (s. 1-14). Malatya: İnönü Üniversitesi.

KÖYLERE HİZMET GÖTÜRME BİRLİKLERİNİN YAPISI ve KIRSAL KALKINMA İLE İLİŞKİSİ¹

STRUCTURE OF VILLAGE SERVICE UNIONS AND RELATIONSHIP WITH RURAL DEVELOPMENT

Gülnur ATAKLI DEMİRALP²

Makale Başvuru Tarihi: 17.07.2024

Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 02.10.2024

Cilt: 2, Sayı: 2

Özet

Türkiye’de dağınık bir şekilde çok sayıda kırsal yerleşim yerinin bulunması, buralara yol, su, elektrik telefon, sağlık tesisi, eğitim tesisi gibi temel altyapı hizmetlerinin götürülmesini zorlaştırmaktadır. Bu zorluk mahalli birlikler aracılığı ile kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde itici bir güç oluşturmuştur. Bu çalışma mahalli idare birliklerinin hizmet birimi kapsamında yer alan köylere hizmet götürme birliklerinin, kurumsal örgütlenmeye giden sürecini, yasal dayanağını, idari ve mali yapısını, işleyişini, görevlerini ve kırsal kalkınmadaki rolünü incelemeye yönelik olarak yapılmıştır. Teorik bir makale olarak kurgulanan araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılmış aynı zamanda resmi kaynaklardan yararlanılmıştır. Köylere hizmet götürme birlikleri, köylerin yollarını, içme suyu, kanalizasyon ve benzeri altyapı hizmetlerini yapmak ve yaptırmak üzere ilçe düzeyinde oluşturulmuş yapılardır. Köylere hizmet götürme birliği modeli ile köylerin hizmet beklentilerine yerinde, hızlı ve uygun çözümler sunulması; yapılacak hizmetlerin rasyonel bir şekilde tespit edilmesi; bütünlük içinde değerlendirilmesi ve sonuçlandırılması hedeflenmiştir. Köylere hizmet götürme birlikleri köylerin altyapısının geliştirilmesi bağlamında etkin hizmetler vermekte ve kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde aktif rol oynamaktadır. Bu birlikler düzenlenen yasal zemin ve gerçekleştirilen projelerle, kendi gelirlerini merkezi yönetimin sağladığı yardımlarla birleştirerek, yerinde, etkili, verimli ve hızlı bir şekilde çözümler sunabilmektedir. Köylere hizmet götürme birliklerinin çalışmaları kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir ve kırsal kalkınmada bir aracı rolü üstlenmektedir. Bu rolün daha da güçlendirilmesi ile köylere hizmet götürme birlikleri tarafından ağırlıklı olarak altyapı ve bina yatırımları şeklinde sağlanan katkının, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda da artırılabilmesi değerlendirilmektedir. Kırsal kalkınma için altyapı çalışmaları önemli ancak yeterli değildir. Köylere hizmet götürme birliklerinin çalışmalarına ekonomik, sosyal ve kültürel bileşenlerin eklenmesiyle bu birliklerin kırsal kalkınmaya olan katkısının artacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kamu Yönetimi, Kırsal Kalkınma, Mahalli İdare Birlikleri, Köylere Hizmet Götürme Birliği, KÖYDES

JEL Kodları: O1, O18, R11

Abstract

The presence of a large number of rural settlements in a scattered manner in our country makes it difficult to provide basic infrastructure services such as roads, water, electricity, telephone, health facilities, educational facilities to these places. This difficulty has formed a driving force in the realization of rural development through local unions. This study was conducted to examine the process of institutional organization, legal basis, administrative and financial structure, functioning, duties and role of Village Service Unions, which are within the scope of the service unit of local government unions, in rural development. The research, which was designed as a theoretical article, used the literature review method and also benefited from official sources. Village Service Delivery Unions are structures created at the district level to make and make roads, drinking water, sewerage and similar infrastructure services for villages. By providing on-site, fast and appropriate solutions to the service expectations of villages with the Village Service Union model; determining the services to be performed in some way; it is aimed to be evaluated and finalized in its entirety. Village Service Delivery Unions provide effective services in the context of the development of the infrastructure of villages and play an active role in the realization

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur.

² Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Kamu Yönetimi, gulnur.atakli@gmail.com

of rural development. These unions are able to provide solutions on-site, effectively, efficiently and quickly by combining their own income with the assistance provided by the central government with the legal grounds organized and projects implemented. The work of the Union for Providing Services to Villages constitutes an important place in the realization of rural development and plays an intermediary role in rural development. It is evaluated that by further strengthening this role, the contribution provided by the Village Service Unions, mainly in the form of infrastructure and building investments, can also be increased in the economic, social and cultural fields. Infrastructure works for rural development are important but not sufficient. It is evaluated that by adding economic, social and cultural components to the work of Village Service Unions, the contribution of these unions to rural development will increase.

Keywords: Public Administration, Rural Development, Local Government Unions, Village Service Unions, KOYDES

JEL Codes: O1, O18, R11

Giriş

Türkiye'deki köy ile ilgili ilk tanımlama 1924 tarihli 442 Sayılı Köy Kanunu ile nüfus ölçüt alınarak yapılmış ve nüfusu iki binden az olan yerleşim yerleri "köy" olarak belirtilmiştir (442 Sayılı Köy Kanunu, 1924). Kanunda yirmi bin kişiden fazla nüfusa sahip olan yerleşim yerleri ise şehir olarak tanımlanmıştır (Geray, 1999). Günümüzde kırsal alanı tanımlamak için nüfus ölçütünün yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Kırsal alan, nüfus yoğunluğu ve demografik yapı, üretim faaliyetleri ve istihdam, doğal çevre, sosyal ve kültürel yaşam biçimine bağlı olarak tanımlanmaktadır (Geray, 1975). Kırsal alanlar, ekonomisi tarıma dayalı, yüz yüze ilişkilerin yaygın olduğu, işbölümü ve uzmanlaşmanın fazla gelişmediği toplumsal yapılar içinde yaşayan insan topluluklarını barındırmaktadır (Aydemir, 2013: 133). Kırsal alan sakinlerinin sosyal ve ekonomik olarak daha iyi olanaklara sahip kentlere göç etmesi hem bölgeler arasında dengesizlik yaratmakta hem de ülke kaynaklarının dağılımını olumsuz etkilemektedir. Bunun önüne geçilebilmesi için kırsal alanlarda iyileştirmeler yapılması gündeme gelmiştir.

Kırsal alanlarda yaşayanlar için yapılan mali, toplumsal ve kültürel tüm faaliyetler kırsal kalkınma içerisinde değerlendirilmektedir (Türkdoğan, 2006). Bakırcı'ya (2007) göre kırsal alanlar ile kentler arasında var olan sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıkları dengeye getirmek; işsizlik ve göç sorunlarını çözerek kırsal nüfusu olduğu yerde kaldırmak üzere yapılan siyasi hamleler kırsal kalkınma olarak ifade edilmektedir. Geray'ın (1975) kırsal kalkınma tanımı ise kırsal alanda yaşayanların refah düzeylerinin sosyal, kültürel ve ekonomik olarak yükseltilmesi, insan ve toprak ilişkisinde dengenin kurulması, kırsal alanlarda da kentsel alanlardaki gibi fiziksel ve toplumsal altyapının kurulması süreci şeklindedir. Temelde kır ile kent arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıkların dengesinin kurulmasını, kırsaldaki göç ve istihdam sorunlarının çözülmesini ve kırsal nüfusu yerinde kaldırmayı hedefleyen bir politik tercihtir (Gülçubuk, 2002'den aktaran Gümgüm 2010: 28). Özetle kırsal kalkınma, kırsal alanda yaşayanlarda öncelikle yaşam koşullarının iyileştirilmesi konusunda bir gereksinme duygusu yaratılması; daha sonra onlara bu yönde çaba göstermeleri için maddi ve manevi destek sağlanması; burada yaşayan bireylerin ve toplulukların ekonomik, kültürel ve toplumsal olarak kalkınmalarının demokratik yoldan sağlanmasına yönelik uğraşlar olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizde uzunca bir süre tarım politikalarının devamı niteliğinde algılanan kırsal kalkınma, tarım ekseninde şekillendirilmiştir. Avrupa Birliği uyum süreciyle birlikte ise kırsal kalkınmada algı değişikliği yaşandığı, sadece tarım sektörünün önemli olmadığı idrak edildiği söylenebilir (Dıraor, 2008).

Kırsal kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği konusu sadece ülkemizin değil diğer tüm ülkelerin temel sorunlarından biridir. Kırsal kalkınma politikaları bazı ülkelerde merkezden belirlenip uygulanmakta, bazı ülkelerde ise yerinden yönetim politikalarıyla desteklenmektedir. Kırsal alanların coğrafi olarak dağılık olmaları ve ulaşım ile ilgili kısıtları kalkınma politikalarının merkezden belirlenmesinde ve uygulanmasında sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu zorluklar, ülkelerin öncelikli politikaları arasında yer alan kırsal kalkınmanın istenilen düzeye ulaşması için yerinde hizmet sağlayacak politikalar geliştirmelerine sebep olmuştur (Şengül, 2013: 68). Tüm dünyada merkezi yönetimlerin son yıllarda görev ve yetkilerini yerel yönetime devretmeleri, kırsal alanların geliştirilmesi konusunda da yerel yönetimleri ön plana çıkarmıştır. Bu şekilde yerel halkın katılımı sağlanmakta, yerel yönetimlerin sorunlara daha hızlı müdahale edebilmesine ve kaynakların daha etkin kullanımına olanak sağlanabilmektedir.

Ülkemizde cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, nüfusun kırsal alanda yoğunlaşmış olmasının da etkisiyle kırsal yerleşmelerin kalkınmasına yönelik birçok çalışma yapılmış ve politikalar üretilmiştir. Merkezi yönetimin yönlendirdiği politikalara sonradan yerel dinamiklerin dahil edildiği yaklaşımlar eklenmiş olsa da ulusal politikalarla kırsal kalkınmanın istenilen seviyeye ulaşması sağlanamamıştır. Bu durum kırsal yerleşmelerin

geliştirilmesinde yeni arayışları da gündeme getirmiştir. Çalışmanın "Planlı Dönem ncesi Politikalar" başlığı altında detayları görüleceği üzere kırsal kalkınma ile ilgili daha önce bazı yasal düzenlemeler yapılmış olmakla birlikte, özellikle 1960 sonrasında kırsal kalkınma hedeflerine Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin aracılık ettiği görülmektedir. Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (KHGB) 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile düzenlenmiştir. Kanuna göre merkez ilçede Vali, diğer ilçelerde kaymakamlar başkanlığında KHGB kurularak, tarım ürünlerinin pazarlanması haricinde, köy yollarının yapımı, içme suyu, kanalizasyon gibi köyün ihtiyaı olan tüm altyapı hizmetleri bu hizmet birlikleri aracılığıyla sunulmaktadır. Bu kanun kapsamında çalışmaya devam eden KHGB kırsal alanlarda kalkınmayı destekleyici şekilde görevlerine devam etmektedir. Kırsal kalkınmanın yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ile sağlanmaya çalışılması, köylerin beklentilerinin yerinde, rasyonel ve hızlı bir şekilde çözümüne olanak vermekte ve böylelikle KHGB'nin işlevselliği kırsal kalkınma politikalarının da başarısını etkilemektedir.

Bu çalışmada yukarıda belirtilen bilgiler çerçevesinde, yerel yönetim birlikleri içerisinde önemli bir yere sahip olan KHGB'nin yapısı, kurumsallaşma süreci ve kırsal kalkınmaya olan etkisi incelenmiştir.

1. Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikalarının Gelişimi

Kırsal kalkınma kırsal alanların gelişmesi ve güçlenmesiyle ilgili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma zel İhtisas Raporunda (DPT: 2522- İK: 538, 2000) kırsal kalkınma:

- ✓ *"Ekonomik toplumsal ve kültürel boyutları bulunan bir süreçtir.*
- ✓ *Evrensel ltler, eşitlik, denge ve adalet ilkeleri ile geliştirilmiş kırsal yaşam düzeyidir.*
- ✓ *Kırsal toplumun ülke gelişmişliği ve refahından yerinde kalkınarak pay almasıdır.*
- ✓ *Kırsal emeğin üretken olduğu ve haklarını aldığı bir istihdam biçimidir.*
- ✓ *Kaynaklara daha iyi ulaşım refah ve gelirin dengeli paylaşılarak geliştirilen yaşam düzeyidir.*
- ✓ *Kırsal alanda yoksulluğun ve kötü beslenmenin yok edilmesidir.*
- ✓ *Kırsal toplum yaşamının modernizasyonudur.*
- ✓ *Kent kır ayırım ayrışımının azaltılmasıdır.*
- ✓ *Kırsal sayılan ortamların ekonomik kalkınmasıdır"* şeklinde tanımlanmaktadır.

Kırsal kalkınma politikası da kırsal nüfusu yerinde kalkındırmayı, g, işsizlik gibi temel sorunları yerinde çözmeyi amaçlayan politikalar olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre, kırın kültürel özellikleri korunarak, kentle arasındaki ekonomik farklılıkların azaltılması hedeflenmektedir. Kırsal kalkınma politikaları sadece tarıma bağlı politikaları içermemektedir. Kırsal alanların kalkınma sorunlarının bütüncül bir yaklaşımla hem toplumsal hem de ekonomik ve sosyal alanda, çevreci, sürdürülebilir bir çerçevede ele alınmasının önemi vurgulanmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Kırsal kalkınma ile ilgili faaliyetler ve politikalar genel olarak planlı dönem öncesi ve planlı dönem sonrası şeklinde iki başlık altında incelenmektedir.

1.1. Planlı Dönem ncesi Politikalar ve Yapılan alışmalar

Cumhuriyetin ilanından başlayarak planlı kalkınma politikalarının uygulandığı 1963 yılına kadar olan süre planlı dönem öncesi olarak sayılmaktadır. Ökten ve çeken'e (2008: 15) göre kırsal kalkınma Cumhuriyetin ilk yıllarında bir enkaz kaldırma ve yeniden düzenleme dnemiştir. İşlemez duruma gelmiş olan tarımsal yapı ve tarımsal üretim bu dönemin öncelikli sorunları olarak ele alınmiştır. Osmanlı Dönemi'nin tarımı merkezin ihtiyaçlarının sağlanmasına indirgeyen bakış açısı değiştirilerek, tarım ekonomik bir sektör olarak ele alınmiş ve genel

ekonomik gelişmenin bir unsuru olarak değerlendirilmiştir (Bakırcı, 2007: 56). Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal üretim sorunlarının çözümü, gıda güvenliğinin temini ve küçük üreticilere iş sağlanması, insanlara istihdam sağlayacak düzenlemeler yapılması her zaman önemli konular olmuştur. Bu dönemde, insanların büyük bir bölümünün kırsal kesimde yaşaması ve tarım sektöründe çalışması, bu alanlarda faaliyet gösteren halkın yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik düzenlemelerin ve tarım ile kırsal alanların sorunlarına ilişkin kalkınma politikalarının öne çıkmasına neden olmuştur (Gülçubuk, 2005: 74). Kırsal alanlarda yaşayan insanların refah düzeyinin yükseltilmesi için altyapı tesisleri, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler gerçekleştirilmiş (Bakırcı, 2007) ve kırsal yaşam zorluklarını azaltmaya yönelik politikaların hayata geçirilmesi için yasal düzenlemeler yapılmıştır (Doğan, 2019). 1923'te yapılan İzmir 1. İktisat Kongresi'nde kırsal kalkınma için tarım kesiminin sorunları masaya yatırılmış, aşar vergisinin kaldırılması, tarımda makineleşmeye gidilmesi gibi kararlar bu kongrede alınmıştır (Ökten ve Çeken, 2008: 15). Planlı dönem öncesi köye ve köylüye yönelik ilk yasa 1924 yılında çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu'dur. Bu kanunda kırsal alanların modernleşmesine vurgu yapılmış, kalkınmanın köyden başlaması ifade edilerek köylere hukuki bir statü kazandırılmıştır (Gülçubuk, 2005: 74-75).

Planlı dönem öncesinde 1938'de Tarım Bakanlığı tarafından "Birinci Köy ve Ziraat Kongresi" toplanmıştır. Toprağı olmayan ya da az olan köylüleri toprak sahibi yapmak amacıyla yapılan çalışmalar da bu dönemin kırsal kalkınmaya ilişkin çalışmalarındandır (Ökten ve Çeken, 2008: 15). 1934 "İskân Kanunu" ve "Tapu Kanunu" ve 1945 "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" da bu dönemdeki yasal düzenlemelerdendir (Gülçubuk, 2005: 75; Ökten ve Çeken, 2008: 15). Ayrıca köylerdeki halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesi için köy enstitüleri kurulmuştur, kırsalda eğitim alanındaki ilk sistemli yaklaşım olarak ifade edilen (Ökten ve Çeken, 2008: 16) köy enstitüleri, birçok başarılı yönlerine karşın kooperatifçilik ve ekonomik önlemlerle birleştirilmediği için tek yanlı bir kırsal kalkınma hamlesi olarak değerlendirilmektedir (Geray,1975: 64). Toprak Mahsulleri Ofisi'nin ve Tarım Satış Kooperatiflerinin kurulması da planlı dönem öncesi uygulamalarındandır (Doğan, 2019). Keleş'e (2006: 191) göre 1950'lere kadar genel yönetim köylerle ilgili önemli işler başarmıştır.

1950'de Demokrat Parti iktidarı ile birlikte katı devletçilik anlayışı yerini liberal politikalara bırakmış, serbest girişim ve dış sermayenin artırılması savunulmaya başlanmıştır (Ökten ve Çeken, 2008: 16). Bunun yansıması olarak da tarımsal alanların ve tarımsal üretimin artırılmasına yönelik hareket edilmiş, tarımda makineleşme bunu sağlamada bir araç olarak kabul edilmiştir (Bakırcı, 2007: 93).

Özetle, planlı dönem öncesinde kırsal kalkınma politikaları, kır-kent arasındaki gelişmişlik farklarını kıra özgü sosyokültürel özellikleri koruyarak azaltmayı; 1950'li yıllarda tarımda makineleşme ve kentleşme sürecinin hızlanması sonucu oluşan kırdan kente göçü önlemeyi; kırsal nüfusu yerinde kalkındırmayı ve kırsal alandaki işsizlik sorununu çözmeyi amaçlamaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018).

1.2. Planlı Dönem Sonrası Politikalar ve Yapılan Çalışmalar

1963 yılından itibaren ülkemiz planlı kalkınma sürecine girmiştir. Devletin uygulayacağı programları beş yıllık kalkınma planları dahilinde yürütmesi olarak ifade edilen bu süreçte kamu kurumlarının finansal ve toplumsal çalışmalarının kalitesinin artırılması hedeflenmiştir. Planlı kalkınma girişimleri merkezi yönetimlerle birlikte yerel yönetimleri de içermektedir. Planlı dönemde ülkenin bütün kaynaklarının kalkınma girişimleri emrine verilmesi temel ilkelerden biri olarak kabul edilmiş ve yerel yönetimler sahip oldukları tüm kaynaklarıyla birlikte kalkınma sürecindeki yerlerini almışlardır. Köy kalkınması ile aynı anlamda kullanılan toplum kalkınması yöntemi ile yerel halkın kalkınma sürecindeki katkısına önem verilmiş ve birliklerden bir araç olarak yararlanılmıştır (Gönül, 1977: 39-40).

Cumhuriyet döneminde kırsal alanlara ilişkin sorunların hızlı ve çağdaş şekilde çözümü için çeşitli yöntemlere ve araçlara başvurulmuşsa da yerel potansiyelin kırsal alan kalkınmasına dahil edilmesinin bir ilke olarak kabulü 1963 yılında kalkınma planlarının uygulamaya konulmasıyla birlikte olmuştur (Gönül, 1977: 131-132). Planlı dönemde kırsal alanların altyapı sorunlarının çözümü ve kamu hizmetlerinin sunumu ile ilgili farklı stratejiler uygulanmıştır. Kırsal alanlardaki refah seviyesinin yükseltilmesi, kentsel ve ulusal pazar ağlarıyla bağların kurulması, daha geniş alana daha az maliyetle kamusal hizmetlerin götürülmesi, kırsal alan planlaması yapılması amaçlarıyla farklı yaklaşımlar ve modeller uygulanmıştır. 1963- 1984 yıllarını kapsayan ilk dört kalkınma planında kırsal alanların sosyoekonomik ve kültürel olarak kalkınması için farklı modeller ve yaklaşımlar önerilmiştir (Doğan, 2019). Bu yaklaşımlar "Toplum Kalkınması" "rnek Köy", "ok Yönlü Kırsal Alan Planlaması", "Toplum Kalkınması", "Merkez Köy", "Kykent" ve "Tarım Kentleri" yaklaşımları olarak sıralanabilir (Keleş, 2006: 207-214).

Her bir kalkınma planında kırsal kalkınmaya yönelik politikalara yer verilmiş olmakla birlikte, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, "köy kalkınması sorununun" varlığını ifade eden ilk teknik belge sayılmakta ve kırsal alan kalkınması için "toplum kalkınması" isimli bir modelin uygulanmasını öngörmektedir (kten ve çeken, 2008: 16). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967), "Toplum Kalkınması" yaklaşımı, kalkınmada en verimli yol olarak tanımlanmıştır. Bu yöntemle, toplumun gelişime uygun bir yapıya kavuşması, halkın eğitilmesi, dernek ve kooperatiflerin kurulması ve kamu ile işbirliğinin güçlendirilmesini hedeflenmiştir. Halkın gönüllü katılımına dayalı olan bu yöntem, hizmetlerin verimli kullanılmasını, kaynak israfının önlenmesini ve köylere sunulan hizmetlerin daha etkili olmasını sağlamak amacındadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 1963: 101). "rnek Köy" yaklaşımı (1963-1965), belirli bir köyü evre yerleşimlere model olarak geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu model, hizmetlerin yalnızca bir köyde toplanması ve yerel halkın katılımının göz ardı edilmesi gibi nedenlerle eleştirilmiştir (elik, 2005: 66). Kırsal kaynakların verimli kullanılması, köy-kent farkının azaltılması ve kendine yeten köy birimlerinin oluşturulması amacını taşıyan "ok Yönlü Kırsal Alan Planlaması" ile kırsal alanların ekonomik, sosyal ve fiziki açıdan geliştirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye'de bu planın başarısız olma nedeni toplum kalkınması ile olan ilişkinin yanlış anlaşılmasıdır (Geray, 1974: 242). "Merkez Köy" yaklaşımı dağınık kırsal yerleşimlere kamu hizmetlerini daha etkili şekilde ulaştırmak için bir merkez oluşturmak üzerine inşa edilmiştir. Kırsal kesimdeki yaşam standartlarını yükseltmek ve köylere daha iyi hizmet sunmak amacıyla nüfusu bir ölçüde yoğun olan ve merkezde bulunan bir yerleşim biriminin "hizmet istasyonu" olarak geliştirilmesi "Merkez Köy" düşüncesinin ana çıkış noktası olmuştur (Keleş, 2002: 157). nc Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, merkez köyler aracılığıyla kırsal yerleşimlere hizmetlerin yaygınlaştırılması, maliyetlerin düşürülmesi ve kırsal yerleşim düzeninin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Geray, 1975: 55). Köy-Kent Yaklaşımı, nc Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki "Merkez Köy" kavramının CHP tarafından geliştirilip "Kykent" adıyla ilk kez 1969 seçim bildirgesinde tanıtıldığı bir kırsal kalkınma modelidir. Kykentler, kırsal nüfusun toplumsal, kültürel, ekonomik ve kamusal ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde donatılmış yerleşim birimleridir (Keleş, 2002: 24). Bu model, kırsal yerleşim yapısını daha düzenli hale getirmeyi, dağınık yerleşimleri toplulaştırmayı, hizmetlerin daha etkin sunulmasını, sanayileşmeyi kırsal alana yaymayı, iş olanakları yaratmayı ve büyük şehirlerdeki düzensiz kentleşme sorunlarını azaltmayı hedeflemektedir (Keleş, 2002: 39). Kykentlerin merkez köylerden farkı, ekonomik kalkınmanın ötesinde bir toplumsal dönüşüm ve gelişim projesi olmalarıdır. Ayrıca, bu modelin temelinde, kalkınmanın tabandan başlaması fikri vardır. Daha önce yukarıdan aşağıya doğru olan kalkınma anlayışının aksine, kykent modeli yerel halkın katılımıyla tabandan yukarıya doğru bir gelişim sağlamayı amaçlamıştır. Ancak, siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle kykentlerin hedeflenen ekonomik, toplumsal ve yerleşimle ilgili gelişimleri gerçekleştirilmemiştir (Keleş, 1992: 57). "Tarım Kentleri" MHP'nin önerdiği bir modeldir. 8-10 köyden oluşan merkez köyler tarım kenti olarak planlanmış, devlet olanaklarının bu merkezlere götürülmesi hedeflenmiştir, ancak bu düşünce bugüne kadar uygulanamamıştır (elik, 2005: 67). Türkiye şartlarına uygun olmayan ve yerel gereksinimlere cevap vermeyen bu kırsal kalkınma girişimleri yüksek başarılarla ulaşmamıştır (Can ve Esengün, 2007: 45). Koordinasyon eksikliği, önceliklerin belirlenmesinde

yapılan hatalar, teknik ve idari kapasitenin yeterli olmayışı da yapılan girişimlerin başarısının sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kırsal alanlarda yaşayanların gelirlerini artırmak ve kırsal alanların sosyal ve kültürel gelişimini sağlamak üzere bölge kalkınmasına yönelik olarak Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri'nin uygulanması öngörülmüştür (Ökten ve Çeken, 2008: 16). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine kadar çözüm arayışları devam ederken, 1990'lı yıllarda kırsal alanlarda tarım dışındaki sektörlerin de desteklenerek diğer sektörlerdeki istihdamı artırma amacına yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018). Devamında 2000'li yıllara gelindiğinde bu kez "sürdürülebilirlik", "katılımcılık" ve "kapsayıcılık" gibi boyutlar da eklenerek kırsal kalkınmada yeni stratejiler belirlenmiştir (Batuhan, 2022: 8).

2005 yılında 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile de kırsal kalkınmada KHGB modeli yasal zemine kavuşmuştur. Köylerin yol, içme suyu, kullanma suyu, sulama suyu gibi altyapı hizmetlerinin yapılması ya da yaptırılmasının bu birlikler aracılığıyla yapılabileceği hükme bağlanmıştır (5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005). Kırsal kalkınma ile ilgili bir diğer proje günümüzde de devam eden Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖYDES) projesidir. KÖYDES projesiyle, daha önce uygulanan Merkez Köy, Örnek Köy ve Toplum Kalkınması gibi diğer yaklaşımlardan daha işlevsel sonuçlar elde edilmiştir (Gündüzöz, 2011). KÖYDES projesi köyün altyapı ihtiyaçları için merkez bütçeden doğrudan kaynak aktarılmasıyla diğer projelerden ayrılmaktadır. Ayrıca aktarılan kaynağın bakanlıkların doğrudan müdahalesi ve yönlendirmesi olmadan KHGB aracılığıyla kullanılması ve yerel ihtiyaçların hızla ve yerinde tespitine olanak vermesi bu projenin önemli özellikleridir.

2. Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin Yapısı ve İşleyişi

2.1. KHGB'nin Hukuki Niteliği ve Yasal Dayanağı

KHGB, Mahalli İdare Birlikleri içerisinde hizmet kapsamında yer almaktadır. Hizmet birlikleri, mahalli idarelerin tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri hizmetleri sunabilmelerine olanak sağlayan çözüm mekanizmaları olarak ifade edilmektedir (Arıkboğa, 2017: 78-80). Mahalli İdare Birlikleri, T. C. Anayasası'nın (1982) 27. Maddesi ve 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'na göre, İçişleri Bakanlığı'nın teklifi ve Cumhurbaşkanı izni ile kurulan kamu tüzel kişilikleridir (İller İdaresi, 2023). Anayasaya göre mahalli idareler, "il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere, kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileri" olarak tanımlanmıştır. Aynı maddede, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde mahalli idarelerin Cumhurbaşkanının izni ile kendi aralarında birlik kurabilecekleri de hükme bağlanmıştır (T.C. Anayasa, 1982: 127). Mahalli İdare Birlikleri ise 5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nda "Birden fazla mahallî idarenin, yürütmekle görevli oldukları hizmetlerden bazılarını birlikte görmek üzere kendi aralarında kurdukları kamu tüzel kişisi" şeklinde tanımlanmıştır (5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005). Bu kanuna göre mahalli idareler vermeleri gereken hizmetlerden birini ya da birkaçını kendi aralarında ya da diğer mahalli idarelerle ortaklaşa kurdukları birlikler aracılığıyla gerçekleştirebilirler (İller İdaresi, 2023).

5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun 4. Maddesi'nde Birliklerin Kuruluşu ve 5. Maddesi'nde de birlik tüzüğü'nün içeriği açıkça ortaya konulmuştur. Birliklerin hukuki nitelikleri birlik tüzüğü'nün kabulü ile netleşmektedir. Birlik tüzüğü, eğer birlik tek bir ilde bulunan mahalli idareler tarafından kurulacaksa, mahalli idarelerin meclislerinin 2/3 çoğunluğuyla kabul edildikten sonra ilin Valisinin onayıyla kesinleşmektedir. Birliğin oluşumuna birden fazla ilin mahalli idarelerinin katılımı söz konusuysa İçişleri Bakanının, diğer durumlarda (ülke birlikleri, özel amaçlı birlikler vb.) ise Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanının onayı sonrasında

kesinleşmektedir. Birlik tüzüğüne kesinleşmesinden sonra Cumhurbaşkanının izni ile birlik kurulmakta ve birlikler bu şekilde tüzel kişilik kazanmaktadır.

Tablo 1’de KHGB’nin yıllara göre sayısal dağılımları gösterilmiştir. KHGB’nin sayılarının 2005 yılında 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu sonrasında 2006 yılından başlayarak hızlı bir biçimde arttığı; 30 Mart 2014’te yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimleri sonrasında büyükşehir olan illerde il özel idarelerinin tüzel kişiliklerinin sonlandırılması sonucunda azaldığı görülmüştür.

Tablo 1: KHGB'nin Yıllara Göre Sayısal Dağılımı

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
KHGB	876	877	895	907	908	909	910	910	449	450	450

Kaynak: Çetin, Z. Ö. (2020).

2.2. KHGB'nin Kurumsallaşma Süreci

Osmanlı yönetiminde bugün bildiğimiz şekliyle yerel yönetim birlikleri bulunmamaktadır (Canpolat, 1998). Bununla beraber Osmanlı ve Selçuklu döneminde halkın yerel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş ahilik, divan gibi bazı farklı kurumlar görülmektedir. Bu kurumlar bugünkü anlamda örgütlenmiş yönetimler olmasalar da ortak yerel ihtiyaçları gerçekleştirmeyi ve yardımlaşmayı kendilerine amaç edinmişlerdir. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte, kırsalda yaşayan nüfusun ağırlıklı olmasının da etkisiyle kırsal kalkındırma politikaları yükselişe geçmiştir. Köy yönetimlerine yapısı ve işleyişi itibarıyla hukuki bir statü ve tüzel kişilik kazandırılırken, ekonomik, sosyal, tarımsal vb. kırsal kalkınmaya ilişkin birçok alanda yetkiler ve sorumluluklar veren 442 sayılı Köy Kanunu 1924 yılında kabul edilmiştir (Şengül, 2013: 68-69). Köyler arasında iş birliği olarak nitelendireceğimiz ilk kanun maddesi 442 sayılı Köy Kanunu’nun 47. Maddesi’nde hükme bağlanmıştır. Bu maddede birden fazla köyü ilgilendiren işler için muhtarların ve ihtiyar heyetinin birlikte hareket ederek o iş için her köyün ne şekilde katkı sağlayacağını konuşacakları ve sonrasında Hükümetten izin alarak işe başlayabilecekleri şeklindedir (442 Sayılı Köy Kanunu, 1924: 47). Bundan sonraki süreçte yerel yönetim birliklerinin kurulmasıyla ilgili ilk düzenleme 1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu ile yapılmıştır. Kanunun “Birlik Tesisi” ile ilgili 7. Bölümünde bulunan 17 kanun maddesi ile birliklerin kuruluş şekli, tüzüğü, karar organları gibi birçok konuda kapsamlı düzenlemeler getirilmiştir. Bu kanuna göre belediyeler ve köyler kanuni olarak yapmak zorunda oldukları ya da tercihen yapmak istedikleri görevleri birlikler oluşturarak yapabilecekler, oluşturdukları birlikle aracılığıyla bu görevlerin birini ya da bir kaçını gerçekleştirebileceklerdir (1580 Sayılı Belediye Kanunu, 1930: 17). Bu kanunda birlik oluşturmak bir zorunluluk değildir, belediye ve köylerin isteğe bağlı şekilde bir oluşuma gitmelerine olanak sağlamıştır. 2008 Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Raporunda, kırsal kalkınma modeli arayışlarının 1937 yılına kadar gittiği belirtilmektedir. 04.01.1937 tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan 31 numaralı tamimde “Karakterleri, coğrafi vaziyeti ve iktisadi münasebetleri birbirine uygun, merkez ittihaz edilecek köye en çok 5km mesafe dahilinde bulunan köylerin bir idare altında birleştirilmesi ve köy birlikleri teşkil suretiyle hizmetlerinin nizam altına alınması düşünülmekte ve bunun için bir kanun layihası hazırlanmaktadır” ifadesinde köy birliklerinin kurulmasından bahsedilmektedir (DPT: 2522- ÖİK: 538, 2000). Keleş’e (2009) göre yasal düzenlemeler ile köy yönetimlerine bırakılan sorumlulukların yerine getirilmesi teknik yetersizlikler, maddi kısıtlar ve personel eksikliği nedeniyle kırsal kalkınmada devletin yardım ve müdahalesini zorunlu hale getirmiştir. Cumhuriyet Döneminde kırsal kalkınma politikalarında “romantik köylücülük” yaklaşımının hâkim olduğu, politikaların bütünlükten uzak parçalı bir nitelik gösterdiği ve istenilen sonuçlar alınmadan uzunca bir süre geçtiği ifade edilmektedir (Şengül, 2013: 69). Belediye Kanunu’ndan sonra, 1964 yılına kadar olan süreçte, köylerin elektrik, su, yol gibi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla valilerin ve kaymakamların liderliğinde birlikler oluşturulmuştur.

1963- 1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye’de planlı kalkınma döneminin başlangıcıdır ve kırsal kalkınmanın hızlandırılması için toplum kalkınması anlayışının ağırlık kazandığı bir döneme işaret etmektedir. Bu anlayışla kırsal nüfusun gönüllülük esasına dayalı olarak kalkınmaya aktif katılımı hedeflenmiştir (Şengül, 2013: 69). 1964’te fiilen kurulan Köy İşleri Bakanlığı ile de köylerin yolları, içme ve sulama suyu gibi alt yapı ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Köylere Hizmet Götürme Birlikleri kurulmaya başlanmıştır (Bozlağan ve Demirkaya, 2008). Yılmaz (2016: 80) da 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra 1964’te Köy İşleri Bakanlığı’nın kurulmasıyla birlikte mülki idare amirlerinin liderliğinde, yerel halkın maddi katılımı ve işgücü desteğiyle KHG Birliklerinin kurulduğunu ve daha öncesinde az sayıda olan yerel yönetim birliklerinin sayılarının hızla artmaya başladığını ifade etmektedir. 1978- 1979 yılları arasında Yerel Yönetimler Bakanlığı’nın var olduğu kısa dönem içinde kapsamlı olacak şekilde belediye birliklerinin kurulması desteklenmiştir; 1982-1988 arasında kurulan birlik sayısı az olsa da 1989’dan başlayarak sayıları artmış, 1992’de 122 adet, 1994 yılında ise 110 birlik kurulmuştur (Sayın, 2000: 104).

Bir sonraki aşama yerel yönetim birliklerinin tarihsel gelişiminde önemli bir yasal düzenleme olan ve 2005 yılında kabul edilen 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu’dur. Bu kanunla Köylere Hizmet Götürme Birlikleri ile ilgili doğrudan düzenlemelere yer verilmiştir. Mahalli İdare Birliklerinin hukuki statüsünün, nasıl kurulacağını, organlarının, görev, yetki ve sorumluluklarının, çalışma usul ve esaslarının belirtildiği kanunun 18. Maddesi KHGB’ne ayrılmıştır. Bu maddeye göre; “İlçelerde, tarım ürünlerinin pazarlanması hariç olmak üzere, yol, su, kanalizasyon ve benzeri altyapı tesisleri ile köylere ait diğer hizmetlerin yürütülmesine yardımcı olmak, bizzat yapmak, yaptırmak ve kırsal kalkınmayı sağlamak üzere, tüm köylerin iştiraki ile o ilçenin adını taşıyan, Köylere Hizmet Götürme Birliği kurulabilir. Cumhurbaşkanı bu konuda genel izin vermeye yetkilidir.” (5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005). Burada “kurabilir” ifadesi ile KHGB’nin kurulmasının zorunluluk olmadığı ifade edilmiştir. Kanunda birlik kurmak zorunluluğu yoktur ancak yapılan düzenlemelerle tüm ilçelerde KHGB’nin kurulması özendirilmiştir denilebilir.

KHGB ilçelerde kurulmaktadır ve başkanlığını merkez ilçede Vali, diğer ilçelerde Kaymakamlar yapmaktadır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Raporu’nda ilçelerin kamu hizmetlerinin rasyonel şekilde sunulmasında ideal büyüklüğe sahip olduğu belirtilmektedir. Kırsal kalkınma çalışmalarında da taşra yönetim kademesi olarak ilçeler öne çıkmaktadır. İlçeler ilk kademe yönetim basamağı durumundadırlar. Köylüler, dilek ve ihtiyaçlarını karşılamakta en etkili kişi olarak kaymakamı görmektedir. Yapılan gözlemler köy işlerinde kaymakamların etkin rol aldıklarını göstermektedir. İlçeler köy yaşamında ihtiyaç duyulacak hizmetlerin büyük bir kısmını ve kurumları bir araya toplayan taşra örgütleridir. Halk ile devlet iş birliğini ve halkla karşılıklı yardım konusunda olumlu örnekler sunan ilçe idareleri planlı ve programlı çalışma konusunda da önemli başarılar sahiptir. Kaymakamlar da almış oldukları öğrenim ve yetiştirilme koşulları nedeniyle köyün kalkınmasında halk ile devlet iş birliğini yapabilecek en elverişli konuma sahiptirler. Bu manada ilçeler köylerin ihtiyaçlarının giderildiği ve problemlerinin çözüldüğü resmî kurumların bulunduğu köye en yakın yönetim birimi olma özelliğine sahiptirler (DPT: 2522- ÖİK: 538, 2000).

2.3. KHGB’nin Teşkilat Yapısı

5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu’nun 7. Maddesi’ne göre birliğin organları; birlik meclisi, birlik encümeni ve birlik başkanıdır.

Birlik meclisi birliğin karar organıdır ve birlik başkanı, birliğe üye köy muhtarları ve bağlı olunan ilçenin il genel meclisi üyelerinden oluşmaktadır. Meclis üye sayısı birlik tüzüğünde belirlenmektedir. Yatırım planı, çalışma programı, bütçe kesin hesabı, borçlanma kararları, taşınmazlar ile ilgili kararların verilmesi, sunulan hizmetlere ilişkin ücretlerin belirlenmesi, birlik encümeninin ve ihtisas komisyonlarının seçimi, ihtiyaç halinde tüzük

değişiklikleri gibi konularda görevleri bulunan Birlik Meclisi, yılda ikiden az olmamak kaydı ile birlik tüzüğünde gösterilen zamanlarda toplanmaktadır.

Diğer bir organ birlik encmenidir. Birlik başkanı encümenin de başkanıdır. KHGB, birlik başkanı başkanlığında toplanmaktadır. Birlik encümeni; birlik başkanı ile birlik meclisinin kendi yeleri arasından gizli oyla seğtikleri iki ye ve iki köy muhtarıyla beraber toplam beş kişiden oluşur. Encümen ayda en az bir kez olmak üzere birlik tüzüğünde belirtilen srelerde toplanmaktadır. Birlik encümeninin görevleri ve yetkileri 5355 sayılı Kanun'un 13. Maddesi'nde belirlenmiştir. Birlik encümeninin, yatırım planı, çalışma programı ile bütçe ve kesin hesap hakkında meclise görüş sunmak; gerektiğinde kamu yararı kararı almak, öngörülemeyen denekler, denek aktarımları, cezai işlemlerle ilgili düzenlemeleri yapmak; birlik meclisinin taşınmaz mal alımı, satımı, kiralanması gibi konularda almış olduğu kararları uygulamak şeklinde görevleri ve yetkileri bulunmaktadır (5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005).

Merkez ilçelerde vali ya da vali tarafından görevlendirilen vali yardımcısı, diğer ilçelerde ise kaymakamlar birlik başkanıdır. Birlik başkanının görev ve yetkileri 5355 sayılı Kanun'un 14. Maddesi'nde belirtilmiştir. Birlik başkanının, birliği yönetmek, temsil etmek, çıkarlarını korumak, "Yatırım plânı ve çalışma programı ile bütçeyi ve kesin hesabı hazırlamak, uygulamak, izlemek, değerlendirmek ve bunlarla ilgili olarak hazırlayacağı yıllık faaliyet raporunu meclise sunmak", birlik meclisi ve encümenine başkanlık etmek, birliğe ait taşınır ya da taşınmaz tüm malların idaresini yapmak, birliğin gelirlerini takip etmek, alacaklarını tahsil etmek, birliğin denetimini yapmak, diğer birlik organlarının yetkisinde olmayan denek aktarımlarını gerçekleştirmek, birlik personelini atamak gibi görev ve yetkileri vardır.

2.4. KHGB'nin Mali Yapısı ve İstihdam Durumu

2.4.1. KHGB'nin Gelirleri

KHGB'nin gelirlerine ilişkin özel bir düzenleme bulunmamakta olup, gelirlerle ilgili olarak 5355 sayılı Kanun'un 15. Maddesi hükümleri geçerlidir. Bu maddeye göre birliklerin gelirleri, birlik üyelerinin katılım ücretleri, diğer kurumlardan aktarılan denekler, taşınır ve taşınmazlardan elde edilen gelirler (kira, satış vb.), faiz gelirleri ve il zel İdarelerinden ayrılan pay olarak belirtilmiştir. KHGB'ne il özel idaresi bütçe gelirlerinden aktarılan ödeneğin ne kadar olacağına KHGB'nin yatırım planı, yıllık çalışma programı ve uygulayacakları projelere bakılarak İl Genel Meclisinde karar verilmektedir.

ye mahalli idarelerin kendi bütçelerinden ayıracakları paylar KHGB'nin ana kaynağını oluşurmaktadır. Ayrıca 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nda bakanlıkların, merkezi idare kuruluşlarının ve il özel idarelerinin, köylere yönelik yatırımlar için kendi bütçelerinde ayrılan ödeneklerden KHGB'ne aktarım yapabilecekleri hükme bağlanmıştır. Yapım, bakım, onarım, yol, içme suyu, sulama suyu, kanalizasyon, elektrik altyapısı gibi birçok hizmet bu şekilde denek aktarılması suretiyle yapılmaktadır. Merkezi idarelerden aktarım yapılırken ilgili bakanın, il zel İdarelerinden aktarım yapılırken Valinin onayı gerekmektedir. Aktarılan deneğin amacı dışında kullanılamayacağı da hükme bağlanmıştır. Bu şekilde denek aktarımı ile yapılan yatırımlar, birliğin hizmet ve görev sınırlarına bağlı değildir. denek aktarımına konu işler, birliğin bağlı olduğu esaslara göre sonuçlandırılmaktadır. KHGB bütçe olanakları ölçüsünde bu yatırımlara katkı sağlayabilmektedir.

"lkemiz köy ve bağlılarının yaşam standardının yükseltilmesi ve geliştirilmesiyle yöre halkının hayat kalitesinin artırılması, ekonomik ve sosyal gelişmenin sürdürülebilmesinin sağlanması" hedefiyle yapılan KÖYDES projesi 2005 yılından beri uygulanmaktadır. KÖYDES evre, şehircilik ve İklim Değişikliği tarafından yürütülen bir projedir (KÖYDES, 2023) ve deneği Hazine ve Maliye Bakanlığı bütçesinden sağlanmaktadır (Bütçe Kanunu Teklifi, 2022: 15).

2.4.2. KHGB'nin Giderleri

Birliğin giderlerine ilişkin bilgiler 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun giderlerle ilgili 16. Maddesi'nde düzenlenmiştir. Birlik giderleri, birlik hizmetleri için yapılacak harcamalar, personellere verilecek ücretler, hizmet binalarının, tesislerin yapım, bakım onarım vs. masrafları, araç gereç için yapılan harcamalar, dışarıdan alınan hizmetlere ilişkin harcamalar, diğer kurumlarla yapılan projeler ve hizmetler için gereken harcamalar olarak belirtilmiştir.

KHGB'nin giderleri üç bölüme ayrılabilir:

- ✓ Köylerdeki eğitim, sağlık, spor, alt yapı gibi hizmetlere yönelik harcamalar,
- ✓ Genel bütçe ödenek yetersizliği yüzünden kamu kurum ve kuruluşlarının karşılayamadıkları ödeneklerin yapılması (Binaların yapımı, onarımı, araç alımı, demirbaş alımı vb.),
- ✓ Diğer kurumların kaynaklarıyla yapılması gereken, köylerle direk ilişkisi olmayan işler için harcama yapılması (İşhane, spor salonu, misafirhane vb.) (Arslan, 2003).

Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin bütçe ile ilgili düzenlemeleri 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun 18. Maddesi'ne göre yapılmaktadır: "*Köylere hizmet götürme birliklerinin bütçesine ilişkin esas ve usûller ile muhasebe ve raporlama standartları, harcama esas ve usûlleri, çerçeve hesap plânı ile düzenlenecek raporların şekil, süre ve türleri ile bu birliklerin yapacakları ihalelere ilişkin esas ve usûller Maliye Bakanlığının görüşü alınarak İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.*"

2.4.3. KHGB'nin İstihdam Durumu

KHGB, 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun 18. Maddesi'nde belirtilen sınırı aşmamak kaydıyla hizmet sözleşmesi yaparak ihtiyaç duydukları personelleri işe alabilirler. Ayrıca Valiler ve kaymakamlar tarafından görevlendirme yapılmak suretiyle de personel ihtiyacı giderilebilir.

3. Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin Görevleri ve Kırsal Kalkınma ile İlişkisi

3.1. KHGB'lerin Görevleri

Birliklerin kurucularının mahalli idareler olmaları bir zorunluluktur. Mahalli idareler birlik kurma yoluyla ortak ihtiyaçların çözümünde güç birliği yapılabileceklerinden hem mahallinde hem de hızlı ve etkin sonuçlar alınabilecektir. Birlik vasıtasıyla sulama, içme suyu, atık toplama, kanalizasyon, köy yolu, arıtma sistemi, itfaiye gibi birçok hizmet organize olarak sunulabilmektedir. 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nda öngörülen birliklerinden biri olan KHGB yine aynı kanunla belirtildiği şekilde, köylerin yol, su, kanalizasyon vb. alt yapı hizmetlerini yapmak, yaptırmak ve kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek üzere kurulmakta ve faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

KHGB'nin bir diğer görev alanı diğer kurumlardan aktarılan ödeneklerle yapılan yatırımlara ilişkindir. Bakanlıklardan, merkezi idare birimlerinden ve il özel idarelerinden ödenek aktarımı yapılarak KHGB aracılığıyla gerçekleştirilmesi istenen köye yönelik yatırımlar, birliğin hizmet ve görev alanı sınırlamasına tabi olmaksızın birlik tarafından yapılmaktadır. Okul, sağlık ocağı, yol, su, kanalizasyon gibi birçok yatırım köylere hizmet götürme birliklerinin aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. KHGB kanunda belirtilen alt yapı hizmetleri dışında köylerde sosyal refahı sağlayacak çalışmalar da yapmakta; köyün faydasına olan sosyal, kültürel, sportif ve ekonomik tüm hizmetlerde aktif rol oynamaktadır.

31 Ekim 2023 tarihinde TBMM'de onaylanan ve 1 Kasım 2023'te Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren On İkinci Kalkınma Planı'nda kırsal kalkınmanın amacı "Kırsal kesimde üretken işgücü oluşturularak ekonominin canlandırılması, sürdürülebilir doğal kaynak yönetiminin sağlanması ve yaşam kalitesinin artırılması suretiyle nüfusun kırsalda tutundurulması" olarak belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 219). Aynı planın Kırsal Kalkınma alt başlığındaki Politikalar ve Tedbirler bölümünde ise "Kır ve kentin etkileşimini sağlayan ulaşım, iletişim ve enerji altyapısı güçlendirilecek, KÖYDES kapsamında köylerde ulaşım, kanalizasyon, içme suyu ve atık su altyapısının iyileştirilmesi sağlanacak, suyun etkin kullanılmasına yönelik proje ve uygulamalar sürdürülecektir." denilerek KÖYDES projesi kapsamındaki işlere devam edileceği ifade edilmektedir. KÖYDES kapsamında köylerin ihtiyacı olan hizmetlerin sağlanmasına ilişkin iş ve işlemler, merkez ilçelerde Valilerin ve diğer ilçelerde Kaymakamların koordinasyonunda KHGB tarafından yürütülmektedir. KÖYDES projelerinin uygulama birimi olan KHGB projeye özel açılan KÖYDES hesaplarına aktarılan ödenekleri kullanarak projeye konu hizmeti ihale yöntemi ile yaptırmaktadırlar. KHGB'nin yaptığı ihalelere ilişkin düzenleme 2007 yılında çıkarılan Köylere Hizmet Götürme Birliği İhale Yönetmeliği ile düzenlenmiştir (Kaldırım, 2012).

3.2. KHGB- Kırsal Kalkınma İlişkisi

"Toplum kalkındırılması kavramı" 1960'lardan itibaren ülke gündemine gelmiştir ve Mahalli İdare Birlikleri'nin ortaya çıkışında etkili olmuştur (Kara ve Gürün, 2008: 418). 1960'da yapılan nüfus sayımına göre ülkenin toplam nüfusunun %68.08'i köyde yaşamaktadır (Nüfus Sayımı, 1960). Gül'e (1965) göre bu yüksek köy nüfusunun varlığı nedeniyle toplum kalkınması, "köy kalkınması" ya da "kırsal kalkınma" kavramları ile kendine yer bulabilmiştir.

1960'lı yıllarda ele alınıp tartışılmaya başlanan toplumsal kalkınmanın köylerden başlatılması için kooperatifçilikten yararlanılması düşünüldüyse de köy halkına yeterli eğitim verilememesi, toplumsal yapıdan kaynaklanan birtakım sebepler ve kooperatiflere liderlik edecek kişilerin eksikliği gibi durumlar toplumsal kalkınmada kooperatifçiliğin gücünden yararlanmaya engel teşkil etmiştir. Beklenen başarıyı gösteremeyen kooperatifler yerine bu kez KHGB aracılığıyla toplumsal kalkınmanın sağlanması çabaları ağırlık kazanmıştır. Aynı zamanda birlik başkanı olan mülki idare amirlerinin yeterli eğitime ve liderlik vasıflarına sahip olmaları köy birliklerinin avantajıdır (Kara ve Palabıyık, 2005: 103-104). Toplum kalkınması çalışmaları ile yerel yönetim birliklerinin amaçları aynıdır. Her ikisi de yerel toplulukların hızlı ve dengeli bir şekilde kalkınmasını sağlamak üzere yerel kapasiteyi kalkınma sürecine dahil etmek amacındadır. Toplum kalkınması çalışmaları ve yerel yönetim birliklerinin uygulamaları gelişmekte olan ülkelerin kalkınma aracı durumundadır. İki uygulama da kırsal alanların hızlı ve dengeli kalkınmasını sağlarken, yerel halkın sorunların çözümüne katılımını ve demokratik alışkanlıklar kazanmasını destekleyen birbirini tamamlayıcı yöntemler olarak kabul edilmektedir (Gönül, 1977: 138).

KHGB'nin toplum kalkınmasındaki uygulamaları Kongar'a (1971: 121-123) göre şu şekilde ifade edilmektedir:

- ✓ Kırsal Kalkınmanın alt yapısını oluşturmak üzere yol, su, kanalizasyon, eğitim gibi konularda çalışmalar yapılması,
- ✓ Toprak verimliliği ile ilgili tekniklerin, ürün artışı sağlayacak ve işgücü tasarrufu sağlayacak araçların kullanıma sunulması,
- ✓ Tarımsal ürünlerin üretimi, korunması ve hayvancılık ile ilgili etkinliklerin yapılması,
- ✓ Halkın katılımının sağlanması sonucunda yerel sorunların çözümünün halk tarafından benimsenmesine katkı sağlanması.

Türkiye’de oldukça dağınık şekilde çok sayıda yerleşim yerinin olması yol, su, elektrik, telefon, sağlık tesisi, eğitim tesisi gibi temel altyapı hizmetlerinin kırsal bölgelere götürülmesinde engel teşkil etmektedir. Bu sorunun varlığı kırsal alanlara hizmet götürmek sorununun ve kırsal kalkınma konusunun sürekli gündemde kalmasına neden olmaktadır. Bilindiği üzere köylere verilen hizmetlerin kaynakları, genel bütçeden, il özel idaresinin bütçesinden ve köylerin kendi bütçelerinden oluşmaktadır. Ayrıca köy halkının gönüllü katkıları da verilen hizmetlere kaynak teşkil etmektedir. Ne var ki ülkemizde hem genel bütçeden hem de il özel idarelerinin bütçelerinden ilçelere ve köylere ayrılan ödenekler yeterli değildir. İl özel idarelerinin bütçelerindeki yetersizlik ve gelirlerinin kısıtlı oluşu, köylere verilen hizmetlerin istenildiği seviyeye ulaşamaması sonucunu doğurmuştur. Mevcut idari sistemimiz içerisinde ilçelerin bütçelerinin olmaması ve köylerin bütçelerinin de yetersiz gelmesi sebebiyle köylerdeki altyapı hizmetlerinin yerine getirilmesinde güçlükler ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu güçlükler ilçelerde birlikler kurulmasını ve köylerin altyapı sorunlarının birlikler aracılığıyla çözülmesi sürecini beraberinde getirmiştir. 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile yasal çerçevesi belirlenen birliklerden birisi olan KHGB de bu çözüme katkı sağlamak amacındadır.

1984 yılında Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’na bağlı bir kuruluş olan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün 13 Ocak 2005 tarihli 5286 sayılı kanunla kapatılması; kurumun merkez ve taşradaki tüm görev, yetki ve sorumluluklarının, personelleri, taşınır taşınmaz tüm varlıklarıyla birlikte, İstanbul ve Kocaeli İlleri hariç il özel idarelerine aktarılmasıyla beraber yeni bir dönemin başladığı söylenilebilir. Bu süreçte İçişleri Bakanlığı tarafından 2005 yılında KÖYDES projesi başlatılmıştır. Bu projenin temel amacı, köylerin, kaynak yetersizliği nedeniyle mevcut yatırım programlarına dahil edilemeyen yol ve içme suyu problemlerinin valiler ve kaymakamlar önderliğinde il özel idareleri ve KHGB aracılığıyla yaptırılması olarak belirlenmiştir. Yüksek Planlama Kurulu’nun Köye Yönelik Altyapı Yatırımları ile ilgili 15/02/2006 tarih ve 3 nolu kararının 3. bendinde, KÖYDES projesi dahilinde ayrılan ödeneklerin KHGB aracılığıyla kullanılması ya da kullandırılması gereği belirtilmiştir (Yüksek Kurul Kararı, 2022). Bu durum KHGB’nin daha aktif olarak hizmet etmesine olanak sağlamıştır.

KHGB, KÖYDES projesi ve bunların kırsal kalkınmaya olan etkisine ilişkin literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Kara ve Görün (2008) KHGB ile birlikte il özel idarelerinin ve ilçe yönetimlerinin kırsal kalkınmadaki rolünü inceledikleri saha araştırmasında KHGB’nin kurulmasındaki temel amacın kırsal kalkınmanın sağlanması ve demokratikleşme olmadığını, vatandaş nazarında devletin itibarının artırılması olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı çalışmada halkın katılım konusunda çok da istekli olmamasına rağmen idare amirlerinin teşvikiyle ortak sorunlara katılım sağladıkları, bu anlamda da katılım bilinci oluştuğu ve yerel demokrasiye katkıda bulunduğu ifade edilmiş ve yerel yönetim birliklerinin buldukları yerin kalkınmasında araç olarak önemli görevler üstlendikleri belirtilmiştir. Gündüzöz (2011) KÖYDES projesini kırsal kalkınma ekseninde incelediği çalışmasında KÖYDES’in çalışmalarını başarılı bulmuş ancak köylerin mali ve idari kapasitelerinin artırılması için Köy Kanunu’nda revizyon gerektiğini belirtmiştir. Şengül’ün (2013) KHGB’nin işlevselliğini incelediği alan araştırmasında, birlik modelinin köylerin kanunla çizilen sınırlar dahilindeki gereksinimlerini karşılamakta işlevsel olduğu kanaatine varılmıştır. Bu çalışmada kaymakamların etkisine ve konumuna özellikle vurgu yapılmış, bütçeleri dahilinde köyün ihtiyaçlarını karşılamak konusunda inisiyatif almadıkları belirtilmiştir. Özer ve Tozak’ın (2017) “Türkiye’de Kırsal Kalkınma ve Kırsal Kalkınma Politikaları” başlıklı araştırmasında kırsal alanlarda gelir düzeyini ve rekabeti artırmak üzere altyapı yetersizliklerinin giderilmesi, içme suyu, kullanma suyu, sulama suyu problemlerinin çözülmesi, arazi toplulaştırmalarının yapılması, tarımsal üretimde modern tekniklerin kullanılması, tarım-sanayi bütünleşmesinin sağlanması ve genç nüfusun her geçen gün daha da azaldığı göz önüne alınarak yeni politikalar üretilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çetin (2020) “Köylerin Kalkınması Sorunsalında Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin Önemi” ile ilgili çalışmasında KHGB’nin temel sorunlarını ortaya koymaya çalışmış, finansal kaynakların yeterli şekilde

aktarılması, ilçelerdeki diğer kurumlardaki teknik personellerin destek vermeleri, halkın etkin katılımının sağlanması durumunda kırsal kalkınmada önemli görevler üstlenen KHGB'nin etkinliklerinin daha da artacağını değerlendirmiştir. İnan ve Konyalı (2021) KÖYDES ve KIRDES projelerini kırsal kalkınma açısından inceledikleri çalışmada bu projelerle fiziksel altyapının iyileştirilmesini doğru bulduklarını; önceliğin su, yol, kanalizasyon gibi temel altyapı ihtiyaçlarına verilmesinin sosyal ve ekonomik çabanın da altyapısı oluşturduğunu; yerel yönetimlerin kalkınma çabasına katılımının kıymetli olduğunu ifade etmişlerdir.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın resmi internet sayfasında "Cumhuriyet tarihinin ülkemizdeki kırsal altyapısının desteklemesi adına en büyük projesi olan KÖYDES Projesi: Valiler ve Kaymakamların koordinasyonunda, İl Özel İdareleri ve Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin bir başarı hikâyesidir." şeklinde paylaşılmaktadır (KÖYDES, 2023). Kırsal alanlarda yaşayanların refahını etkileyecek altyapı çalışmalarının hızlı bir şekilde yapılmasında ve KÖYDES projesinin başarısında KHGB önemli bir paya sahiptir. KHGB aracılığıyla yürütülen KÖYDES projesi, Türkiye'nin onayladığı BM Çevre ve Kalkınma Konferansı belgelerinde önerilen, teknik işbirliğinin artırılması, kamu-özel sektör ortaklıklarının geliştirilmesi ve halkın karar alma sürecine katılımının sağlanması gibi kalkınma stratejilerine de tam olarak yanıt vermektedir (Gündüzöz, 2011: 133). Yerel imkanların en verimli şekilde kullanılmasının, kısa sürede ve düşük maliyetli çözümler bulunmasının amaçlandığı proje, kırsal altyapı sorunlarının (yol, su, kanalizasyon) çözüme kavuşturulmasında çok önemli katkılar sunmuştur.

Kırsal Kalkınma, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde öncelikli bir politika alanıdır (Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Duyurusu, 2021). Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 2024-2028 yıllarını kapsayan On İkinci Kalkınma Planı'nda Köylere Hizmet Götürme Birlikleri'ne kırsal kalkınma konusunda önemli işlevler yüklenmektedir. Planda kırsal kalkınma politikalarının yer aldığı bölümde ""Kır ve kentin etkileşimini sağlayan ulaşım, iletişim ve enerji altyapısı güçlendirilecek, Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES) kapsamında köylerde ulaşım, kanalizasyon, içme suyu ve atık su altyapısının iyileştirilmesi sağlanacak, suyun etkin kullanılmasına yönelik proje ve uygulamalar sürdürülecektir." ifadesi ile KÖYDES kapsamında yapılacak işler tanımlanmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024).

Kırsal alandaki yol ve içme suyu tesisleri için, 2018 Yılında İçişleri Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan alınan verilerle, 2028 yılına dair tahminlerin yer aldığı bilgiler aşağıda Tablo 2'de sunulmuştur. Verilerde KÖYDES ve KIRDES projelerine ait bilgiler birlikte yer almaktadır. KIRDES projesi, 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun çerçevesinde, köyden mahalleye dönüşen kırsal kesimin ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen bir projedir. Bu proje, büyükşehirlerin kırsal altyapısına yönelik olup, faaliyetlerini büyükşehirlerde Valiliğe bağlı Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOP) aracılığıyla yürütmektedir. KIRDES ve KÖYDES, farklı alanlarda ve farklı idari yapılar altında benzer amaçlara hizmet eden projelerdir.

Tablo 2- Kırsal Kalkınma Hedefleri

Kırsal Kalkınma Hedefleri	2018	2022	2023	2028*
KÖYDES ve KIRDES Kapsamında Yapılan Köy Yolu Uzunluğu (Km, Kümülatif)	125.348	135.870	137.080	144.580
Köylerde İçme Suyu Tesisi Yapılan ve Yenilenen Ünite Sayısı (Kümülatif)	64.700	74.240	78.040	84.985

Kaynak: On Birinci Kalkınma Planı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019) ve On İkinci Kalkınma Planından (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024) alınarak Yazar tarafından oluşturulmuştur.

*2028 yılına ait veriler hedef olarak belirtilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Ülkemizde cumhuriyetten günümüze kadar geçen süre içerisinde köylerin kalkınmasına yönelik birçok farklı politikaların ve yaklaşımların uygulandığı görülmüştür. Merkezi yönetimler kırsal alanların alt yapı sorunlarına, ekonomik, kültürel ve sosyal hizmet beklentilerini çözme konusunda büyük çabalar harcamışlardır. Öncesinde kırsal alana yönelik politikalar ağırlıklı olarak merkezi yönetimler tarafından gerçekleştirmektedirken sonrasında kırsal kalkınma çabalarına Mahalli İdare Birlikleri'nin güçlendirilmesine ilişkin politikalarla devam edilmiştir. Bu birlikler sayesinde kırsal alanların ihtiyaçlarını yerinde ve hızla tespit etmek, sorunlara yerelde ve etkin çözümler bulmak imkânı doğmuştur. Mahalli İdare Birlikleri'nden biri olan KHGB bu alanda ön plana çıkan hizmet birliklerindedir.

KHGB'nin örgütlenmeleri 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ile il ve ilçelerde iyi bir şekilde tamamlamıştır ve bu birlikler disiplinli bir şekilde hizmetlerine devam etmektedir. Kırsal yerleşimler yatırım ve kalkınma hamlelerine ihtiyaç duyarken mevcut köy yapılanmalarının bunları gerçekleştirme durumu yoktur. Dolayısıyla 5355 sayılı Kanun'la köylerin bir araya gelerek kurdukları ve kaymakamlıkların başkanlığını yaptıkları KHGB'nin etkinliği her geçen gün artmakta ve kırsal kalkınma için gerekli kaynağa sahip demokratik örgütlenmeler olarak öne çıkmaktadırlar. Köylerle iç içe olmaları ve köy muhtarlarının yönetimde bulunmaları KHGB'ni, içinde yaşanan yerleşim yerlerinin sorunları tespit etmekte merkezi idarelerden daha avantajlı konuma getirmektedir. KHGB düzenlenen yasal zemin ve gerçekleştirilen projelerle, kendi gelirlerini merkezi yönetimin sağladığı yardımlarla birleştirerek, yerinde, etkili, verimli ve hızlı bir şekilde çözümler sunabilmektedir.

Sürekli ve yeterli maddi kaynak sağlanırsa kırsal kalkınma sürecinde KHGB'nin önemli görevler üstlenmeye devam edeceği değerlendirilmektedir. 2005 yılında uygulamaya konulan KÖYDES projesi dahilinde KHGB'nin köylerin yol, içme suyu, kanalizasyon gibi altyapı sorunlarının çözümünde oldukça aktif görev yer aldığı bilinmektedir. KHGB'nin KÖYDES projesi kapsamında yaptıkları çalışmalarla birçok köyün yola kavuştuğu, suyla buluşturulduğu, kanalizasyonu olmayan köylere bu hizmetin verildiği, köy yollarının asfaltlandığı görülmektedir. Kaymakamların liderliğinde birinci öncelikli işler belirlenmesi ve gelen kaynakların bu işlerin temini için kullanılmasıyla KHGB toplum kalkınmasında bir araç olarak öne çıkmıştır. Yol, su, kanalizasyon gibi KHGB tarafından yapılan altyapı çalışmaları medeni toplumların sahip olmaları gereken temel hizmetlerdendir. Bir kırsal yerleşimin yolu varsa pazarla bütünleşmesi olanaklı hale gelecektir. Yolu olmayan kırsal nüfus ürettiğini sadece tüketebilecek, ekonomiye katkı sağlayacak bir yol kat edemeyecektir. Bu anlamda KHGB'nin faaliyetleri kırsal kalkınma açısından ekonomik piyasayla bütünleşebilmek anlamında önemlidir. Sağlıklı içme suyuna ve kanalizasyon alt yapısına sahip olunması öncelikle sağlıklı yaşam koşulları ve sağlıklı bir çevre açısından gerekliliktir. Kırsal nüfusun yaşam standardını artırdığı yadsınamaz bir gerçektir.

Diğer kamu kurumlarının köyün ihtiyacı olan hizmetleri köylere hizmet götürme birlikleri aracılığıyla gerçekleştirmeleri de KHGB'nin kırsal kalkınma sürecine katkısını göstermektedir. KHGB'nin diğer yatırımcı kurumlarla birlikte yürüterek yaptıkları okullar, sağlık ocakları, spor tesisleri, lojman yapımı ya da onarımı gibi fiziki yatırımların da toplum kalkınmasına ve de dolayısıyla kırsal kalkınmaya olumlu etkisi tartışmasızdır. Sosyal, kültürel, spor ve eğitimle ilgili bu yatırımlardan örneğin okul yapımı ya da onarımı bu binalarda eğitim alan öğrenci sayısını artıracak ve eğitim öğretimle ilgili koşulları kolaylaştıracaktır. Yapılan fiziksel yatırımlar insanların kapasitesini ve beraberinde kırsal kapasitenin de artırılması anlamına gelmektedir. Kırsal alanlarda yaşayan insanların kapasitelerinin ve gelirinin artması ve alışkanlıklarının ve anlayışlarının değişmesi kırsal kalkınma hedeflerine ulaşmaya katkı sağlayacaktır.

Altyapı yatırımlarının devlet tarafından karşılanması, üst yapı yatırımlarının ise devletin teşviki ile birlikte özel sektör tarafından yapılması beklenmektedir. Bu durumda KHGB tarafından yapılan faaliyetlerin özel sektörün

bu alanlara girişini kolaylaştıracak bir etki yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla KHGB'nin yerel kaynakları doğru değerlendirmeleri, sektörler arasında ilişkiyi kurmaları, kırsal kalkınma sürecinde kamu ve özel sektör arasında zincirin bir parçası olmaları, istidam yaratma potansiyelleri ve altyapı hizmetlerini gerçekleştirmeleri nedeniyle kırsal kalkınmanın gerçekleşmesinde aracı bir kurum oldukları söylenilebilir.

KHGB ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer konu bu birliklerin üstlendikleri demokratik fonksiyonlarla ilgilidir. Birlikler, başkanları dışında seçimle göreve gelen il genel meclisi üyelerinden ve muhtarlardan oluştuğu ve vatandaşların yönetime katılımına imkân verdiği için oldukça demokratik bir yapı sergilemektedir. Bu anlamda KHGB, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartlarını sağlayan demokratik ilkelere uygun yapılar olarak değerlendirilmekte ve kırsal yerleşmelerde demokratikleşme anlayışına olumlu katkı yapmaktadır.

Yukarıda belirtildiği şekilde KHGB faaliyetlerinin elbette ki kırsal kalkınma sürecindeki katkıları çok önemlidir. Temel altyapının gerçekleşmesine yönelik maddi kaynaklar projelerin uygulandığı süre ile sınırlı olmayıp sürekli bir gelir sağlanabilirse bu modelin başarısının daha da artabileceği düşünülmektedir. Ancak tartışılması gereken konu kırsal kalkınma sürecinde bu modelin yeterli olup olmadığı konusudur. Sadece devlet eliyle yapılan altyapı yatırımlarının, sosyal, kültürel ve ekonomik yatırımların varlığı kırsal kalkınmanın gerçekleşmesinde yeterli midir? Yapılan faaliyetler sonucunda oluşan kırsal nüfustaki anlayış değişikliği ve gelir artışı istenilen düzeyde midir?

KHGB yaptıkları faaliyetlerle kırsal kalkınmaya doğrudan ve dolaylı birçok katkıda bulunmaktadır ancak kırsal yerleşimlerdeki temel gereksinimlerin karşılanmasında tek başına yeterli değillerdir. Kırsal kalkınma daha önce de belirtildiği üzere birçok amacı ve hedefi içerisinde barındıran karmaşık bir süreçtir. KHGB'nin altyapı yatırımları ve diğer kurumlarla birlikte gerçekleştirdikleri sosyal, eğitsel, kültürel yatırımlar ve spor yapılarının fiziksel yapımından ibaret olan faaliyetlerinin kırsal kalkınma hedeflerinin sadece bir bölümünü sağlayabildiği ortadadır. Sadece KHGB aracılığıyla yapılan temel altyapı yatırımlarıyla kırsal kalkınma hedeflerine ulaşılması mümkün görünmemektedir. Kırsal alanda yaşayan nüfusun gelir düzeyinin artırılması ve anlayış değişimi için sadece küçük dokunuşlar yapabilen KHGB'nin farklı şekillerde desteklenmesi durumunda kırsal kalkınma hedeflerine yaklaşılabilirdiği değerlendirilmektedir. Kırsal alanlardaki altyapı eksikliklerinin tamamlanmasıyla bu alanların refaha kavuştuğunu söylemek fazlaca iyimser olacaktır, buralarda gelir yaratmaya yönelik daha kapsamlı ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi elzemdir.

Diğer yandan KHGB ve KÖYDES projesi büyükşehir statüsünde olmayan 51 ilde faaliyetlerine devam etmektedir. 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile kırsal ve kentsel idari yapı ile nüfus dağılımında meydana gelen değişiklikler, kırsal kalkınma politikalarının bu yeni idari statüler dikkate alınarak belirlenmesini gerektirmektedir.

Kaynakça

- 442 Sayılı Köy Kanunu. (1924, 18 Mart). Resmî Gazete (Sayı: 68). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442-20130712.pdf>. Erişim Tarihi: 10.01.2023
- 1580 Sayılı Belediye Kanunu. (1930, 14 Nisan). Resmî Gazete (Sayı: 1471). <http://www.mku.edu.tr/files/200-a5f3980a-2402-4a4a-96b8-7ced2a07631e.pdf>. Erişim Tarihi: 03.01.2023.
- 5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu. (2005, 26 Mayıs). Resmî Gazete (Sayı: 25842). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5355.pdf>. Erişim tarihi:05.01.2023
- Anıkboğa, E. 2017. Yerel Yönetim Birlikleri Üstüne. *Şehir ve Toplum*, 8, 77-87.
- Arslan, Y. 2003. Köylere Hizmet Götürme Birlikleri, Problemleri ve Çözüm Önerileri. *Türk İdare Dergisi*, 438, 209-223.
- Aydemir, C. (2013). Türkiye’de İşgücü Yapısı, İşsizlik ve Kırsal Alan. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 115-138.
- Bakırcı, M. 2007. *Türkiye’de Kırsal Kalkınma, Kavramlar, Politikalar, Uygulamalar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Batuhan, T. (2022). *Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Bozlağan, R. ve Demirkaya, Y. (2008). *Türkiye’de Yerel Yönetimler*, 1. Baskı, Nobel Basımevi, Ankara.
- Bütçe Kanunu Teklifi (2022). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022_Yili_Merkezi_Yonetim_Butce_Kanunu_Teklifi_ve_Bagli_Cetveller.pdf. Erişim Tarihi: 11.01.2023.
- Can, M. ve Esengün, K. (2007). Avrupa Birliği kırsal kalkınma programlarının Türkiye’nin kırsal kalkınması açısından incelenmesi: SAPARD ve IPARD örneği. *Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University (JAFAG)*, 2007(2), 43-56.
- Canpolat, H. (1998). *Cumhuriyetin 75. Yılında Rakamlarla Mahalli İdarelerimiz*, Mahalli İdareler Gn. Müd., Ankara.
- Çelik, Z. (2005). Planlı dönemde Türkiye’deki kırsal kalkınma politika ve uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Planlama Dergisi*, 2(32), 61-71.
- Çetin, Z. Ö. (2020). Köylerin Kalkınması Sorunsalında Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin Önemi: Uşak Banaz İlçesi Köylere Hizmet Götürme Birliği Örneği. *Turkish Studies- Economics, Finance*.
- Çiftçi, S. ve Aydın, H. (2015). Türkiye’de Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54). *Politics*, 15(4).
- Dıraor, B. M. (2008). *Katılım Öncesi AB Fonları ve Kırsal Kalkınma- Fırsatlar, Sorunlar ve Türkiye İçin Öneriler*. DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:2764, Ankara.
- Doğan, H. H. (2019). *Türkiye’de Kalkınma Planlarının Kırsal Yerleşme Düzenine Yaklaşımları*. Kırsal Kalkınma ve Kooperatifçilik (Editörler Ayşegül Mengi ve Deniz İşçioğlu).
- Geray, C. (1974). *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Geray, C. (1975). Türkiye’de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70(1): 45, 49, 65

- Geray, C. (1999), İşlendirme Açıısından Kırsal Gelişme Yneltilerimiz, *A Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54/2, Nisan- Haziran, ss. 61-100.
- Gönül, M. (1977). *Yerel Yönetim Birlikleri*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Gl, K. V. (1965). *Köy ve Mahalle İdaresi*, Kardeş Matbaası, Ankara.
- Gülçubuk, B. (2005). "Kırsal Kalkınma", İçinde (Ed. Prof. Dr. Fahri Yavuz) *Türkiye'de Tarım*, (ss.68-93), Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Aralık, 2005.
- Gündüzöz, İ. (2011). Kırsal Kalkınma Ekseninde Köydes Projesi ve Köy Reformu. *Türk İdare Dergisi*, 117.
- Gümgüm, Y.S.U. (2010). *Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları ve KÖYDES Projesi uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İller İdaresi Genel Müdürlüğü. (2023). <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/birlikler>. Erişim Tarihi: 17.01.2023.
- İnan, Z. Y. M. O. ve Konyalı . . S. (2021). *Köydes ve Kırdes Projelerinin Kırsal Kalkınma Açıısından Değerlendirilmesi*. XV. Ibaness International Balkan And Near East Congress Series On Economics, Busines And Managementat: Plovdiv, Bulgaria.
- Kaldırım, F. (2012). *Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları: Yerel yönetimlere katkısı kapsamında KÖYDES Projesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, M. ve Grn, M. (2008). Kırsal Kalkınmada İl zel İdarelerinin, Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin ve İlçe Yönetimlerinin Rolü ve Bazı Uygulamalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 411-433.
- Kara, M.ve Palabıyık H. (2005). Mahalli İdare Birlikleri Kanunu-Toplum Kalkınması ve Çanakkale Köy Birlikleri, *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 78, Sayı: 450, ss. 95-115.
- Keleş, R. (1992). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Keleş, R. (2002). *Kentleşme Politikası*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Keleş, R. (2006). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Genişletilmiş 5. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Keleş, R. (2009) *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. 6. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Kongar, E. (1971). Toplum Kalkınması ve Toplum rgtlenmesi, *Amme İdaresi Dergisi*, IV., Aralık 1971, S. 121-123
- KÖYDES (2023). <https://koydes.csb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 16.01.2023.
- Nüfus Sayımı (1960). https://tr.wikipedia.org/wiki/1960_T%C3%BCrkiye_n%C3%BCfus_say%C4%B1m%C4%B1. Erişim Tarihi: 15.01.2023.
- Ökten, ř. ve çeken, H. (2008). GAP Projesi'nin Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikaları İçindeki Yeri ve nemi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 14(1 ve 2), 13-22.
- Özer, B. ve Tozak, E. (2017). Türkiye'de Kırsal Kalkınma ve Kırsal Kalkınma Politikaları. *Bildiriler Kitabı*, 47.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma zel İhtisas Raporu (DPT: 2522- İK: 538, 2000), <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Kırsal-Kalkınma-OİK-Raporu.pdf>. Erişim Tarihi: 17.01.2023.

- T.C. Anayasası. (1982, 9 Kasım). Resmî Gazete (Sayı: 17863).
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>. Erişim Tarihi: 17.01.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963- 1967*.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf
Erişim Tarihi: 18.09.2024.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı, 2019- 2023*.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf.
Erişim Tarihi: 02.05.2024.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). *On İkinci Kalkınma Planı 2024- 2028*. 2024,
<http://onikinciplan.sbb.gov.tr/>. Erişim Tarihi:02.05.2024.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
<https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/KirsalKalkinmaOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>. Erişim Tarihi: 15.01.2024.
- Türkdoğan, O. (2006). *Türkiye 'de Köy Sosyolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sayın, D. (2000). Yerel yönetim birlikleri ve kavramsal, hukuksal sorunlar, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:38, 103-127.
- Şengül, R. (2013). Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin İşlevselliği Üzerine Bir Alan Araştırması: Bartın Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 67-86.
- Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi Duyurusu (2021). Tarım ve Orman Bakanlığı
[https://www.tarimorman.gov.tr/Duyuru/1372/Ulusal-Kirsal-Kalkinma-Stratejisi-2021-2023 -Yayimlanmistir](https://www.tarimorman.gov.tr/Duyuru/1372/Ulusal-Kirsal-Kalkinma-Stratejisi-2021-2023-Yayimlanmistir) . Erişim Tarihi:18.01.2023.
- Yılmaz, H. (2016). *5355 Sayılı Kanun Işığında Yerel Yönetim Birlikleri: Kurumsal ve Yasal Bir İnceleme*, Seçkin Yayıncılık.
- Yüksek Kurul Kararı (2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/03/20060301-21.htm> , Erişim Tarihi: 16.01.2023.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE DÖNGÜSEL İŞ MODELLERİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ

THE ROLE AND IMPORTANCE OF CIRCULAR BUSINESS MODELS IN SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN MANAGEMENT

Gülnihal AKAN ÖZKÖK¹

Makale Başvuru Tarihi: 10.11.2024

Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 27.11.2024

Cilt: 2, Sayı: 2

Özet

Küreselleşmenin etkisiyle değişen iş dünyasında, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi sadece ekonomik değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal boyutlarıyla da ele alınması gereken bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda söz konusu çalışma, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetiminde dögüsel modellerin rolünü ve önemini incelemektedir. Araştırma, dögüsel iş modelleri prensiplerinin tedarik zincirine entegrasyonunu ve bunun işletmelere sağladığı avantajları analiz etmektedir. Çalışmada, literatür taraması yöntemi kullanılarak dögüsel modellerin teorik çerçevesi çizilmiş ve sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi kapsamında incelenmiştir. Literatür taraması göstermiştir ki, dögüsel modellerin işletmelere sadece çevresel sürdürülebilirlik açısından değil, aynı zamanda maliyet optimizasyonu, operasyonel verimlilik ve marka değeri açısından da önemli katkılar sağlamaktadır. Sürdürülebilir tedarik zincirinde dögüsel modeller kapasamında kapalı dögü tedarik zinciri, geri dönüşüm ve yeniden kullanım, tasarımdan kaynaklanarak dögüsellik, paylaşım ekonomisi, atık yönetimi ve tersine lojistik, biyo-temiz teknolojiler, sürdürülebilir tedarik ve sorumlu tedarik zinciri, endüstriyel simbiyoz modelleri incelenmiştir. Çalışma, aynı zamanda dögüsel modellerin sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimindeki geleceğini tartışmakta ve bu modellerin yaygınlaşması için gerekli adımları da önermektedir. Dögüsel modellerin benimsenmesi, işletmelerin küresel iklim krizi ve kaynak kıtlığı gibi çevresel zorluklarla başa çıkmasında stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sürdürülebilir tedarik zinciri, dögüsel iş modelleri, dögüsel ekonomi.

Abstract

In the changing business world influenced by globalization, sustainable supply chain management has become an area that must be addressed not only from an economic perspective but also considering its environmental and social dimensions. In this context, the present study examines the role and importance of circular models in sustainable supply chain management. The research analyzes the integration of circular business model principles into the supply chain and the advantages it provides to businesses. The study uses the literature review method to outline the theoretical framework of circular models and examines them within the scope of sustainable supply chain management. The literature review shows that circular models contribute not only to environmental sustainability but also to cost optimization, operational efficiency, and brand value. Within the scope of sustainable supply chains, the study investigates closed-loop supply chains, recycling and reuse, design-driven circularity, sharing economy, waste management, reverse logistics, bio-clean technologies, sustainable sourcing, responsible supply chains, and industrial symbiosis models. The paper also discusses the future of circular models in sustainable supply chain management and suggests necessary steps for their widespread adoption. The adoption of circular models emerges as a strategic tool for businesses to tackle environmental challenges such as the global climate crisis and resource scarcity.

Keywords: Sustainable supply chain, circular business models, circular economy.

¹Dr. Öğretim Üyesi, Maltepe Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, gulnihalakan@maltepe.edu.tr

1. Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi

Geleneksel tedarik zinciri yönetimi, tedarik zincirini oluşturan tedarikçiler, imalatçılar, dağıtıcılar, perakendeciler ve müşteriler arasında gerçekleşen mal, bilgi ve para akışını inceleyen bütünlük bir yönetim disiplindir. Tedarik zinciri yönetimi, müşteriye doğru ürünü, doğru zamanda, doğru yerde ve doğru fiyatta, tüm tedarik zinciri için en az maliyetle ulaştırmayı hedefler. Bu doğrultuda, malzeme, para ve bilgi akışını entegre bir şekilde yönetir. Başka bir ifadeyle, zincir içindeki merkez iş süreçlerinin uyumlu hale getirilerek müşteri memnuniyetini sağlayacak strateji ve iş modellerinin geliştirilmesini amaçlar. Tedarik zinciri yönetimi, işletmenin dış kaynaklardan sağlanan tedarik işlemlerini yönetirken, işletme içi kaynakları da etkin bir bütünlük içinde ele alan bir yönetim sistemidir (Hill, 2012: 349). Tedarik zinciri yönetimi, tüm tedarik zinciri süreçlerinin planlanmasını ve yönetilmesini kapsar. Bunun yanı sıra, tedarikçiler, araçlar, üçüncü taraf hizmet sağlayıcılar ve müşteriler gibi kanal ortaklarıyla koordinasyon ve iş birliğini de içerir. Böylelikle tedarik zinciri yönetimi, hem şirket içindeki hem de şirketler arası arz ve talep yönetimini bütünlüştürür.

Sürdürülebilir tedarik zinciri ise tedarik zincirinin karlılığını en üst düzeye çıkarmayı hedeflerken çevresel etkileri en aza indiren ve sosyal refahı artırmayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, tedarik zinciri operasyonlarının, kaynakların, bilginin ve fonların etkin bir şekilde yönetimini içerir (Taticchi vd., 2013:783). Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, müşteri ve paydaş taleplerinden doğan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını dikkate alarak tedarik zincirinde yer alan işletmeler arasında malzeme, bilgi ve sermaye akışlarının yönetimini ve iş birliğini sağlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Bu tür sürdürülebilir tedarik zincirlerinde, üyelerin zincir içerisinde kalabilmek adına çevresel ve sosyal kriterlere uyum göstermeleri, müşteri gereksinimlerini ve ilgili ekonomik standartları karşılayarak rekabet avantajlarını sürdürmeleri beklenmektedir (Seuring vd., 2008:1700).

Tedarik zinciri boyunca sosyal ve çevresel etkileri iyileştirme yönünde harekete geçmek için çeşitli gerekçeler bulunmaktadır. Birçok şirket, kurumsal değerleri ve sürdürülebilirlik konularını ele alma kültürleri çerçevesinde adım atmaktadır. Bu şirketler için tedarik zinciri sürdürülebilirliği, yerine getirilmesi gereken etik bir sorumluluk olup, sosyal kalkınma ve çevrenin korunmasına katkı sağlayan bir unsurdur. Bu yaklaşım, şirket içindeki uzlaşma ve taahhütlerin oluşmasına destek verir. Ayrıca birçok şirket, tedarik zinciri sürdürülebilirliği için kurumsal gerekçeler de tanımlamaktadır. Bir şirket için bu kurumsal gerekçeler; faaliyet gösterilen sanayi sektörü, tedarik zincirinin karbon ayak izi, paydaş beklentileri, iş stratejisi ve kurum kültürü gibi çeşitli unsurlara bağlıdır. Çeşitli kurumsal gerekçelere yanıt veren tedarik zinciri sürdürülebilirliği uygulamaları, kurumun elde edebileceği değeri artırabilir. Tedarik zinciri sürdürülebilirliği için temel kurumsal nedenler (Global Compact, 2019:13);

- Kurumsal Riskleri Yönetmek: Çevresel, sosyal ve ekonomik etkiler nedeniyle iş aksamalarını azaltmak, şirketin saygınlığını ve marka değerini korumak.
- Etkinlik Sağlamak: Girdi materyal, enerji, nakliye maliyetlerini düşürmek, iş gücü verimliliğini artırmak, tedarik zincirinde etkinlik oluşturmak.
- Sürdürülebilir Ürünler Oluşturmak: Müşterilerin ve kurum paydaşlarının giderek artan taleplerini karşılamak, pazarları değiştirmek için yenilik yapmak.

Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin çevresel, sosyal ve ekonomik performanslarını artırarak uzun vadeli başarıya ulaşmalarını sağlar. Bu yönetim yaklaşımı, hem şirketlerin rekabet gücünü artırır hem de toplum üzerinde olumlu etkiler yaratır (Carter ve Easton, 2011:46). Bu faydalar, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetiminin çok boyutlu yapısı nedeniyle geniş bir perspektiften değerlendirilmelidir. Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, şirketlerin çevresel etkilerini azaltmasına olanak tanır. Çevre dostu uygulamalar ve kaynak kullanımında verimlilik sağlayarak enerji tüketimini, atık oluşumunu ve karbon emisyonlarını azaltan şirketler, operasyonel

maliyetlerini düşürebilir (Klassen ve Vereecke, 2012:103). Bu, sadece maliyet avantajı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda şirketin çevresel itibarını artırır ve artan çevresel düzenlemelere uyum sağlamasına yardımcı olur (Gimenez ve Tachizawa, 2012:531). Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi sosyal faydalar da yaratır. Adil çalışma koşulları, işçi haklarına saygı, güvenli iş ortamları ve yerel toplumların refahını destekleyen uygulamalar, hem çalışan memnuniyetini hem de toplumsal kabulü artırır (Pagell ve Wu, 2009:37). Bu tür sosyal sorumluluklar, işletmelerin paydaşları ile olan ilişkilerini güçlendirmekte ve sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli katkılar sunmaktadır (Seuring ve Müller, 2008:1699). Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, şirketlerin uzun vadeli finansal performansını artırır. Sürdürülebilir uygulamalar yoluyla operasyonel verimliliğin artırılması ve risklerin azaltılması, maliyetleri düşürerek şirketlerin karlılığını artırabilir (Hassini vd., 2012:69). Aynı zamanda, sürdürülebilirlik odaklı şirketler, giderek bilinçlenen tüketicilerin ve yatırımcıların tercihinde ön plana çıkmaktadır. Bu durum, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimini, işletmelerin finansal başarıları için de kritik bir unsur haline getirmektedir.

Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, çevresel, sosyal ve ekonomik faktörleri dikkate alarak, işletmelerin uzun vadeli değer yaratmasını sağlayan karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, kaynak kullanımından üretime, dağıtımdan nihai tüketiciye kadar tüm aşamalarda sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesini gerektirir (Carter ve Rogers, 2008:365). Dolayısıyla sürdürülebilir tedarik zincirini yönetmek karmaşık ve zordur. Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetiminin zorlukları, çeşitli yapısal, operasyonel ve dışsal etkenlerden kaynaklanmaktadır. Öncelikle, sürdürülebilir tedarik zincirini hayata geçirmek, karmaşık ve geniş bir paydaş ağını yönetmeyi gerektirir. Bu paydaşlar arasında tedarikçiler, müşteriler, düzenleyici otoriteler, sivil toplum kuruluşları ve toplumun kendisi yer alır. Her bir paydaşın farklı öncelikleri ve beklentileri olduğundan, sürdürülebilirlik hedeflerini ortak bir zeminde buluşturmak zorluk yaratır (Seuring ve Müller, 2008:1699). Özellikle çok uluslu şirketler, farklı ülkelerdeki çevresel düzenlemelere ve sosyal standartlara uyum sağlamakta güçlük çekebilir. Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi genellikle kısa vadeli maliyetleri artırır. Çevre dostu malzemeler kullanmak, işçi haklarına saygılı çalışma koşulları sağlamak ve karbon emisyonlarını azaltmak gibi sürdürülebilir uygulamalar, başlangıçta önemli maliyetler yaratabilir. Birçok şirket, rekabetçi piyasa koşullarında bu maliyetleri karşılayabilecek esnekliğe sahip olmayabilir ve bu durum, sürdürülebilirlik uygulamalarını benimsemelerini zorlaştırır (Pagell ve Wu, 2009:37). Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi için güvenilir veri toplama ve raporlama sistemleri gereklidir. Tedarik zincirinin her aşamasında çevresel etkileri ve sosyal uyumu izlemek, bu etkilerin ölçülmesi ve raporlanması zorlayıcı bir süreçtir (Seuring, 2013:1513). Özellikle tedarik zincirindeki şeffaflık eksikliği, izlenebilirlik sorunları yaratır ve şirketlerin sürdürülebilirlik performansını gerçekçi bir şekilde değerlendirmelerini güçleştirir. Bununla birlikte, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, hem işletmeler hem de toplum için kritik öneme sahiptir. Küresel iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve işgücü adaletsizliği gibi küresel sorunlarla mücadelede tedarik zincirlerinin rolü büyüktür (World Economic Forum, 2020). Sürdürülebilir tedarik zinciri uygulamaları, şirketlerin uzun vadeli itibarını korumasını, regülasyonlara uyum sağlamasını ve giderek artan çevresel ve sosyal talepleri karşılamasını mümkün kılar (Klassen ve Vereecke, 2012:103). Dolayısıyla, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin toplumsal ve çevresel sorumluluklarını yerine getirirken, sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmeleri için gereklidir.

Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetiminin avantajları ve zorlukları (BMUB, 2017:7);

- Riski en aza indirme ve önlemek,
- Verimli iş süreçleri tasarlamak ve yenilik kapasitesini güçlendirmek,
- Şeffaflığın güçlendirilmesi ve iş ortamında daha yüksek standartlar sağlamak,
- Kollektif olarak değer yaratmaktır.

Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetiminin zorlukları;

- Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi bir kısa mesafe koşusu değil, bir maratondur.
- Tedarik zincirindeki sürdürülebilirlik etkilerinin ve risklerinin belirlenmesi zorlu olabilir; odaklanmak gereklidir.
- Tedarikçilerle sürdürülebilirliği teşvik etmek, engeller ve dirençle başa çıkmak gerekir.
- Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetiminin etkili olması için çeşitli mevcut iç süreçlere entegre edilmelidir.
- Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, doğrudan tedarikçilerin ötesine geçmeyi gerektirir.
- Veri yönetimi için katı gereksinimler vardır.

Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, işletmeler çevresel etkileri azaltmaya ve sürdürülebilirliği geliştirmeye çalıştıkça önem kazanmıştır. Araştırmalar, sadece çevresel odaktan ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları kapsayan yaklaşıma geçiş yapan sürdürülebilir modellerin tedarik zincirinde önemli bir evrim olduğunu göstermektedir (Badr, 2024: 332) Sürdürülebilirliği entegre etmek için temel stratejiler, ulaşım rotalarını optimize etmek ve sadece karbon ayak izini azaltmakla kalmayıp aynı zamanda operasyonel verimliliği de artıran çevre dostu araçlar kullanmak gibi yeşil lojistik uygulamalarını da benimsemektedir (King, 2024: 31). Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörleri tedarik zinciri uygulamalarına entegre eden ve paydaşlar için değeri artırırken olumsuz etkileri en aza indirmeyi amaçlayan ve gelişen bir paradigmadır. Bu yaklaşım, tedarik zincirlerini karmaşıklaştıran ve çevre koruma, işgücü uygulamaları konusunda daha katı düzenlemelere uymayı gerektiren küreselleşme nedeniyle önem kazanmıştır (Blanka vd, 2024: 25). Paydaşlar arasındaki işbirliği ve ileri teknolojilerin uygulanması, yeniliği teşvik etmek ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için de önemli bir araç olmuştur. Bu uygulamaların etkileri, özellikle üretim gibi sektörlerde marka itibarını, müşteri sadakatini ve rekabet avantajını artıran çevresel faydaların ötesine uzanmaktadır (Kittinun, 2024: 85). Yüksek başlangıç yatırımları ve düzenleyici karmaşıklıklar gibi zorluklara rağmen, sürdürülebilir uygulamalara devam eden bağlılık, tedarik zinciri yönetiminde uzun vadeli başarı için zorunluluk haline gelmiştir.

2. Döngüsel Modellerin Tanımı ve Önemi

Döngüsel iş modelleri, kaynakların maksimum düzeyde verimlilikle kullanıldığı, atık ve çevresel etkilerin en aza indirildiği sürdürülebilir bir ekonomi hedefleyen iş modelleridir (Lacy ve Rutqvist, 2015: 19). Döngüsel ekonomi prensiplerine dayanan bu modeller, ürünlerin yaşam döngüsünü genişletmeye, değer yaratımını tekrar tekrar sağlamaya ve kaynakların yeniden kullanılmasına odaklanır. Döngüsel iş modelleri, kaynak kullanımını azaltarak, doğal sermayeyi koruyarak ve atık oluşumunu minimize ederek sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmayı amaçlar (Geissdoerfer vd., 2017:757).

Döngüsel iş modelleri çeşitli stratejilerle uygulanabilir. Birinci strateji, ürünlerin tasarım aşamasında modüler ve dayanıklı hale getirilmesidir, böylece ürünlerin tamiri, güncellenmesi veya yeniden kullanılması daha kolay hale gelir (Bocken vd., 2016:308). İkinci strateji, ürünlerin kullanım ömrünün sonunda yeniden kullanılacak malzemeler olarak geri kazanılmasıdır. Bu model, özellikle geri dönüşüm ve atık yönetimi alanlarında önemlidir ve şirketlerin çevresel etkilerini azaltmasına olanak tanır. Ayrıca, "ürün hizmet sistemi" ya da "paylaşım ekonomisi" olarak adlandırılan bir başka döngüsel iş modeli, ürün sahipliği yerine kiralama ve paylaşım gibi hizmet temelli sistemleri öne çıkararak, ürünlerin kullanım süresini artırmayı ve tüketim miktarını düşürmeyi hedefler (Tukker, 2015:76).

Döngüsel iş modelleri, işletmeler için sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlar. Bu modeller sayesinde şirketler, kaynak maliyetlerini azaltabilir, çevresel yükümlülüklerini yerine getirebilir ve tüketici talebine uygun, çevre

dostu çözümler sunabilir (Ghisellini vd., 2016:11). Ayrıca, döngüsel ekonomiye geçiş, şirketlerin yenilik yapma ve yeni iş fırsatları yaratma potansiyelini artırarak uzun vadeli değer yaratmalarına katkı sağlar.

Döngüsel iş modelleri, sürdürülebilirliği hedefleyen üretim ve tüketimi dönüştürücü bir yaklaşımı temsil eder. Bu modeller, ürün ve malzemeleri mümkün olduğunca uzun süre kullanımda tutarak kaynak verimliliğine ve atıkların en aza indirilmesine öncelik verir, böylece küresel çevresel zorlukları ele alır. Genel olarak, döngüsel iş modellerinin benimsenmesi, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve geleneksel tüketim modellerinin olumsuz etkilerini azaltmak için gereklidir.

Literatürde öne çıkan başlıca döngüsel iş modelleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- 1. Ürün Tasarımı ve Modülerlik:** Döngüsel iş modellerinde, ürünlerin dayanıklı, modüler ve yeniden kullanılabilir şekilde tasarlanması büyük önem taşır. Bu model, ürünlerin kolayca onarılmasını, güncellenmesini veya parçalarının yeniden kullanılmasını sağlar. Modüler tasarım stratejileri, ürünlerin yaşam döngüsünü uzatarak kaynak verimliliğini artırır (Bocken, 2016:308).
- 2. Kaynakların Yeniden Kullanımı ve Geri Dönüşüm:** Döngüsel ekonominin temel ilkelerinden biri olan bu model, ürünlerin kullanım ömrünün sonunda geri dönüştürülerek ya da yeniden kullanılarak çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılmasını sağlar. Böylece hammadde tüketimi azalırken, atık yönetimi süreçleri geliştirilir (Ghisellini vd.,2016:11).
- 3. Ürün Hizmet Sistemi:** Bu modelde, ürün sahipliği yerine hizmet odaklı bir yaklaşım benimsenir. Kiralama, paylaşım ve abonelik gibi hizmet tabanlı çözümlerle, ürünlerin kullanım süresi uzatılır ve daha az yeni ürün üretilmesi sağlanır (Tukker, 2015:76).
- 4. Geri Kazanım ve Kaynak Geri Dönüşümü:** Bu model, üretim sürecindeki yan ürünlerin ve atıkların geri kazanılması ve yeni üretimlerde hammadde olarak kullanılması esasına dayanır. Geri kazanım, hammadde maliyetlerini düşürerek şirketlerin operasyonel verimliliğini artırır (Ellen MacArthur Foundation, 2024).
- 5. Paylaşım Ekonomisi:** Döngüsel iş modelleri arasında son yıllarda popülerlik kazanan paylaşım ekonomisi, varlıkların daha verimli kullanılmasını teşvik eder. Bu model, özellikle araç paylaşımı, ofis alanı paylaşımı ve konaklama gibi sektörlerde çevresel ve ekonomik faydalar sağlar (Lacy ve Rutqvist, 2015:84).

Bu döngüsel iş modelleri, kaynakları korumanın yanı sıra çevresel sürdürülebilirliği teşvik ederek işletmeler için rekabet avantajı yaratır. Aynı zamanda, döngüsel ekonomi yaklaşımı, şirketlerin çevresel düzenlemelere uyum sağlamalarını ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerini kolaylaştırır.

3. Döngüsel Modellerin Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimindeki Rolü

Sürdürülebilir tedarik zincirinde döngüsel modeller, kaynakların daha verimli kullanılması, atıkların azaltılması ve ürünlerin yaşam döngüsünün uzatılması amacıyla tasarlanmış çeşitli yaklaşımlardır. Bu modeller, doğal kaynakların tükenmesini önlemeyi, çevresel etkileri en aza indirmeyi ve ekonomik sürdürülebilirliği hedefler. Sürdürülebilir tedarik zincirlerinde kullanılan döngüsel modeller;

- 1. Kapalı Döngü Tedarik Zinciri:** Kapalı döngü tedarik zinciri modeli, ürünlerin kullanım ömrü sona erdiğinde geri alınarak yeniden işlenmesi ve tedarik zincirine tekrar kazandırılması esasına dayanır. Bu modelde, atıklar ve eski ürünler, yeni ürünlerin üretimi için hammadde olarak kullanılır. Böylece, doğal

kaynakların tüketimi azaltılır ve çevresel etkiler minimize edilir. Kapalı döngü tedarik zinciri, ürünlerin yaşam döngüsünün tamamlanmasının ardından, atık olarak değerlendirilmesi yerine, tedarik zincirine yeniden kazandırılmasını amaçlayan bir modeldir. Bu yaklaşım, ürünlerin ya da bileşenlerinin kullanım ömrü sona erdikten sonra toplanması, onarılması, yeniden üretilmesi veya geri dönüştürülerek yeniden tedarik zincirine dahil edilmesini kapsar (Guide ve Van Wassenhove, 2009:10). Böylece, doğal kaynakların tüketimi azaltılırken çevresel etkilerin en aza indirilmesi sağlanır.

Kapalı döngü tedarik zinciri modelinde, geleneksel ileri yönlü lojistik süreçlerine ek olarak, tersine lojistik süreçleri de yer alır. Tersine lojistik, ürünlerin müşterilerden geri alınarak yeniden işlenmesi, bileşenlerinin ayrıştırılması ve tedarik zincirine yeniden kazandırılması aşamalarını kapsar (Fleischmann vd., 1997: 1). Bu süreç, hem ekonomik verimlilik sağlamakta hem de çevresel sürdürülebilirliğe katkı sunmaktadır.

Kapalı döngü tedarik zincirinin başlıca avantajları arasında, hammadde maliyetlerinin düşürülmesi, atık yönetimi maliyetlerinin azaltılması ve çevresel etkinin minimize edilmesi yer almaktadır. Ayrıca, tüketicilerin çevresel bilinç düzeylerinin artması ve sürdürülebilirlik taleplerinin çoğalması, işletmeleri kapalı döngü tedarik zinciri gibi döngüsel modelleri benimsemeye yöneltmektedir (Guide vd., 2001:142). Kapalı döngü tedarik zinciri uygulamaları, aynı zamanda şirketlerin çevre dostu ürün sunma yeteneklerini geliştirerek pazarda rekabet avantajı elde etmelerini sağlar (Linton vd., 2007:1075). Kapalı döngü sistemleri, kaynakların tekrar kullanılabilir hale gelmesi ve malzeme kaybının en aza indirilmesi yoluyla, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını destekler.

Sonuç olarak, kapalı döngü tedarik zinciri, ürünlerin yaşam döngüsü sonrasında geri kazanılmasını sağlayarak hem çevresel hem de ekonomik sürdürülebilirliği destekleyen önemli bir modeldir. Bu modelin uygulanması, doğal kaynak kullanımını optimize etmekte, çevresel etkileri azaltmakta ve işletmeler için ekonomik fırsatlar yaratmaktadır.

- 2. Geri Dönüşüm ve Yeniden Kullanım:** Geri dönüşüm ve yeniden kullanım, döngüsel modeller bağlamında sürdürülebilir tedarik zincirlerinin temel bileşenlerinden biridir. Bu süreçler, atıkların yeniden işlenmesi ve yeniden kullanılabilir hale getirilmesi aracılığıyla doğal kaynakların tüketimini azaltır ve çevresel etkileri en aza indirir. Döngüsel tedarik zincirleri, geleneksel doğrusal üretim ve tüketim modellerinden farklı olarak, ürünlerin yaşam döngüsünü uzatarak ve atıkları tekrar üretim süreçlerine entegre ederek kaynak verimliliğini artırmayı hedefler (Ghisellini vd., 2016:11). Geri dönüşüm ve yeniden kullanım, hem ekonomik hem de çevresel açıdan büyük faydalar sağlamaktadır. Tedarik zincirinde geri dönüşüm ve yeniden kullanım, hammaddelere olan bağımlılığı azaltarak maliyetleri düşürür. Özellikle, plastik, kağıt, metal ve cam gibi malzemelerin geri dönüştürülmesi, yeni hammadde tedarik etme maliyetlerini azaltır ve tedarik zincirinin güvenliğini artırır (Fleischmann vd., 1997:1). Geri dönüşüm ve yeniden kullanım uygulamaları, üreticilere hammaddeyi daha düşük maliyetlerle temin etme imkanı sunarak şirketlerin kar marjlarını iyileştirir. Ayrıca, bu süreçlerin uygulamaya konması, çevre dostu ürünler üretme ve pazar taleplerine uyum sağlama konusunda işletmelere rekabet avantajı sağlar (Guide ve Van Wassenhove, 2009:142).

Çevresel açıdan geri dönüşüm ve yeniden kullanım, atıkların doğaya bırakılmasını önler, böylece çevresel kirlenmeyi ve doğal kaynakların tükenmesini engeller. Tedarik zincirinde bu süreçlerin entegrasyonu, özellikle atıkların toplanması, işlenmesi ve yeniden kullanılması aşamalarında doğrudan çevresel faydalar sağlar (Linton vd., 2007:1075). Ayrıca, geri dönüşüm ve yeniden kullanım faaliyetleri, karbon salınımını azaltmaya yardımcı olarak şirketlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarını

destekler. Sosyal açıdan, geri dönüşüm ve yeniden kullanım süreçleri, iş gücü yaratma ve toplumsal faydalar sağlama potansiyeline sahiptir. Bu süreçler, özellikle gelişmekte olan bölgelerde istihdam yaratabilir ve yerel ekonomilere katkıda bulunabilir (Ghisellini vd., 2016:11). Ayrıca, bu uygulamalar şirketlere sosyal sorumluluklarını yerine getirme fırsatı sunar, çünkü çevreye duyarlı ve sosyal olarak sorumlu iş pratikleri, toplumsal bilinci artırır ve tüketici güvenini pekiştirir.

Sonuç olarak, geri dönüşüm ve yeniden kullanım tedarik zincirinde önemli bir döngüsel model olarak yer almakta ve kaynak verimliliği, maliyet tasarrufu, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal faydalar sağlamaktadır. Bu süreçler, şirketlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olurken, aynı zamanda çevreye olan olumsuz etkileri azaltır ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerine olanak tanır.

- 3. Tasarımdan Kaynaklanarak Döngüsellik:** Bu model, ürünlerin tasarım aşamasında döngüsel ekonomi prensiplerine göre şekillendirilmesini ifade eder. Ürünler, dayanıklı, yeniden kullanılabilir ve geri dönüştürülebilir olacak şekilde tasarlanır. Ayrıca, ürünlerin modüler yapıda olması, onarılabılır olması ve bileşenlerin ayrılabilir olması sağlanır. Bu, ürünlerin yaşam döngüsünü uzatır ve atıkların önüne geçer. Tasarım kaynaklı döngüsellik, ürünlerin tasarım aşamasında döngüsel ekonomi prensiplerinin entegrasyonunu ifade eder. Bu modelde, ürünler daha dayanıklı, yeniden kullanılabilir ve geri dönüştürülebilir olacak şekilde tasarlanır. Tasarım aşamasında döngüsellik odaklanarak, ürünlerin yaşam döngüsünün uzunluğu artırılır ve bu sayede atıklar en aza indirilir. Tasarım kaynaklı döngüsellik, yalnızca ürünlerin işlevselliğini ve dayanıklılığını iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda çevresel etkilerini minimize etmek amacıyla üretim, kullanım ve sonrasındaki geri dönüşüm süreçlerine de katkı sağlar (Bocken vd., 2016:208).

Bu döngüsel model, ürünlerin tasarımında malzeme verimliliği, enerji verimliliği, modülerlik ve geri dönüştürülebilirlik gibi unsurları dikkate almayı gerektirir. Örneğin, bir ürün modüler olarak tasarlandığında, kullanıcının sadece bozuk veya kullanılmaz olan bileşenleri değiştirmesi sağlanarak tüm ürünün atılmasına gerek kalmaz (Cramer, 2005:110). Bu yaklaşım, aynı zamanda geri dönüşüm veya yeniden kullanım için daha uygun hale getirilmiş ürünlerin üretimini teşvik eder. Tasarımda döngüsellik, ürünlerin kullanımı sırasında daha az kaynak tüketilmesini ve atıkların daha verimli bir şekilde işlenmesini sağlar, bu da tedarik zincirinin sürdürülebilirliğine doğrudan katkıda bulunur. Tedarik zincirinde tasarımdan kaynaklanan döngüsellik, daha az atık üretimiyle sonuçlanırken, hammaddelerin ve malzemelerin daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar. Bu model, özellikle üretim aşamalarında malzeme kaybını en aza indirir ve ürünlerin kullanım ömrünü uzatır. Ayrıca, bu yaklaşım tedarik zincirinde esneklik sağlar, çünkü döngüsel tasarımlar, ürünlerin daha kolay onarılabılır veya yenilenebilir olmasını temin eder (Stahel, 2016:438). Tasarımdan kaynaklanan döngüsellik, tedarik zincirinde daha verimli bir malzeme yönetimi ve atık yönetimi süreci oluşturur, böylece hem ekonomik hem de çevresel faydalar sağlar. Döngüsel ekonomi anlayışının tedarik zincirine entegre edilmesi, şirketlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarını destekler. Tasarım kaynaklı döngüsellik, çevre dostu ürünlerin üretilmesini teşvik eder ve şirketlerin pazar taleplerine daha duyarlı hale gelmesini sağlar. Bu model, aynı zamanda şirketlerin sosyal sorumluluklarını yerine getirmeleri, çevresel etkilerini azaltmaları ve ekonomik verimliliklerini artırmaları açısından da büyük bir potansiyel taşır (Bocken vd, 2016:208).

Tasarımdan kaynaklanan döngüsellik, tedarik zincirlerinde sürdürülebilirliği sağlamak için kritik bir rol oynamaktadır. Ürün tasarımında döngüsellik prensiplerinin benimsenmesi, kaynakların verimli kullanılmasını, atıkların azalmasını ve çevresel etkilerin minimize edilmesini sağlar, bu da şirketlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur.

4. Paylaşım Ekonomisi: Paylaşım ekonomisi, ürünlerin veya hizmetlerin satın alınmasından çok, kiralanması veya paylaşılması üzerine kurulu bir modeldir. Bu model, özellikle taşıma ve tüketim ürünlerinde kullanılır. Ürünler, daha fazla insan tarafından paylaşılarak kullanılır, böylece üretim ve tüketim miktarı azalır. Paylaşım ekonomisi, ürünlerin ve hizmetlerin mülkiyetinden çok, bunların geçici bir süreyle kullanımı üzerine odaklanan bir ekonomik modeldir. Bu modelde, bireyler veya işletmeler, kaynakları ve malzemeleri paylaşarak daha verimli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanabilirler. Paylaşım ekonomisi, özellikle dijital platformların etkisiyle, kullanım odaklı bir yaklaşımı benimsemekte ve bu yaklaşım, tedarik zincirlerinin verimliliğini artırırken çevresel etkileri de azaltmaktadır. Bu model, geleneksel sahiplik anlayışını dönüştürerek, ürünlerin daha geniş bir kullanıcı kitlesine ulaştırılmasını ve bu ürünlerin daha verimli kullanılmasını sağlar (Botsman ve Rogers, 2010:86). Tedarik zincirinde paylaşım ekonomisi, kaynakların daha verimli kullanılmasını teşvik eder. Örneğin, taşımacılık sektöründe otomobil paylaşımı, tüketicilerin veya işletmelerin araçları satın almak yerine kiralarak kullanmalarını sağlar. Bu yaklaşım, taşıma kapasitesinin daha etkin kullanılmasını ve araç sayısının azaltılmasını sağlar, böylece kaynak tüketimi ve çevresel etkiler azalır (Schor, 2014:7). Bununla birlikte, ürünlerin paylaşılması veya kiralanması, üretim miktarını düşürür ve dolayısıyla üretim süreçlerinde kullanılan hammadde ve enerji miktarını azaltarak tedarik zincirindeki çevresel etkileri minimize eder.

Paylaşım ekonomisi, aynı zamanda tüketici davranışlarını dönüştürerek, şirketlerin üretim ve dağıtım süreçlerine olan talepleri yeniden şekillendirir. Paylaşım ekonomisi sayesinde, bireyler daha az nesneye sahip olurken, ürünlerin yaşam döngüsü uzar. Bu model, üreticilerin ürünlerini daha dayanıklı ve uzun ömürlü tasarlama teşvik eder, çünkü bu ürünlerin tekrar kullanılması veya kiralanması daha cazip hale gelir. Bu durum, tedarik zincirinde döngüsellüğün artmasına ve kaynak verimliliğinin sağlanmasına katkıda bulunur (Sundararajan, 2016:120).

Paylaşım ekonomisi ekonomik eşitsizlikleri azaltma ve daha adil bir kaynak dağılımı sağlama potansiyeline sahiptir. Birçok ürünün paylaşılması, sahip olma yükümlülüğünü ortadan kaldırır ve daha geniş bir kullanıcı kitlesine erişim imkanı tanır. Bu, toplumsal faydaları artırırken, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliğe de katkıda bulunur (Botsman ve Rogers, 2010:92).

5. Atık Yönetimi ve Tersine Lojistik: Atık yönetimi, üretim ve tüketim süreçlerinde ortaya çıkan atıkların toplanması, işlenmesi, geri dönüştürülmesi veya yeniden kullanılması süreçlerini içeren önemli bir döngüsel ekonomi ilkesidir. Döngüsel tedarik zincirlerinde, atık yönetimi yalnızca atıkların bertaraf edilmesi değil, aynı zamanda bu atıkların değerli kaynaklara dönüştürülmesi sürecidir. Bu modelin amacı, atıkların çevresel etkilerini en aza indirirken, değerli malzemelerin yeniden kullanılmasını sağlamaktır. Atık yönetimi, tedarik zincirinde sürdürülebilirliği artırırken, aynı zamanda ekonomik faydalar sağlar, çünkü geri dönüştürülen malzemeler yeni ürünlerin üretiminde kullanılabilir, bu da üretim maliyetlerini azaltır (Patterson vd., 2017:453). Tedarik zincirlerinde atık yönetiminin etkinliği, doğru atık ayırma, yeniden kullanım, geri dönüşüm ve kompostlama yöntemlerinin uygulanmasını gerektirir. Özellikle, elektronik atıklar, plastik atıklar ve diğer endüstriyel atıklar, doğru yönetildiğinde değerli hammaddeye dönüşebilir. Atıkların geri dönüştürülmesi, doğal kaynakların korunmasına, enerji tasarrufuna ve sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yardımcı olur (Kumar ve Manchiraju, 2017:7243). Atık yönetiminin döngüsel modeldeki önemi, çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik verimliliği artırarak şirketlerin rekabet gücünü de yükseltir.

Tersine lojistik, tüketiciye ulaşan ürünlerin geri toplanması, yeniden işlenmesi, onarılması veya geri dönüştürülmesi sürecini tanımlar (Stock ve Mulki, 2009:533). Bu model, ürünlerin satış sonrası bir geri dönüşüm veya yeniden kullanım sürecine dahil edilmesini sağlar. Tersine lojistik, tedarik zincirinin

döngüsel yapısına önemli bir katkı sağlar çünkü kullanılan ürünler, malzeme tedarik zincirine yeniden kazandırılır. Bu süreç, hem çevresel faydalar sağlar hem de tedarik zincirinin verimliliğini artırır (Guide vd., 2003:397). Tersine lojistik, aynı zamanda şirketlerin ürünlerinin geri dönüşümünü ve yeniden kullanımını teşvik ederek, tedarik zincirlerinde maliyetleri düşürür ve kaynak verimliliğini artırır. Bu süreç, atık yönetimi ile birlikte çalışarak, sürdürülebilir tedarik zinciri uygulamalarının bir parçası haline gelir ve döngüsel ekonominin temel taşlarını oluşturur (Rogers ve Tibben-Lembke, 1999:10).

Tersine lojistik yaklaşımı, ürünlerin ömrünü uzatırken, yeni üretim için gereken kaynakları azaltır ve atık miktarını minimize eder. Ayrıca, tersine lojistik, müşteri sadakatini artırabilir, çünkü tüketiciler ürünlerin geri alındığını ve yeniden değerlendirildiğini bildiklerinde, daha sürdürülebilir bir tüketim alışkanlığı benimseyebilirler.

Atık yönetimi ve tersine lojistik, tedarik zincirlerinde döngüsel modelin önemli bileşenleridir. Her iki süreç de atıkların minimuma indirilmesini, kaynakların daha verimli kullanılmasını ve çevresel etkilerin azaltılmasını sağlar. Bu uygulamalar, şirketlere maliyet tasarrufu sağlamakla kalmaz, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliği artırarak, tedarik zincirinin genel verimliliğini ve rekabet gücünü yükseltir. Döngüsel tedarik zincirlerinde atık yönetimi ve tersine lojistik, daha adil ve sürdürülebilir bir ekonomik yapı oluşturulmasına katkı sağlar.

- 6. Biyo-temiz Teknolojiler:** Biyo-temiz teknolojileri, çevresel etkileri minimuma indirmek ve sürdürülebilirliği artırmak amacıyla doğada biyolojik olarak çözünebilir ve çevre dostu malzemelerin kullanıldığı teknolojik uygulamalardır. Bu teknolojiler, doğal sistemlere zarar vermeden kaynakları verimli kullanmayı hedefler ve atıkların çevresel etkisini azaltarak biyolojik süreçler kullanarak geri dönüştürülmesini sağlar (Stevenson vd., 2018:129).

Tedarik zincirinde döngüsel modelin uygulanmasında, biyo-temiz teknolojiler, atık yönetimi, geri dönüşüm ve yeniden kullanım süreçlerinde önemli bir rol oynar. Biyo-temiz teknolojileri, döngüsel tedarik zincirlerinde doğrudan sürdürülebilirliğe katkı sağlar. Bu tür teknolojiler, ürünlerin yaşam döngüsünü uzatarak, kullanım ömrü sona eren ürünlerin çevreye zarar vermeden doğaya geri dönmesine imkan tanır. Geleneksel endüstriyel süreçlerde kullanılan sentetik ve zararlı kimyasalların yerine biyolojik olarak parçalanabilen malzemeler kullanmak, çevresel etkileri önemli ölçüde azaltır. Biyo-temiz teknolojilerinin kullanımı, ürünlerin geri dönüşümünü kolaylaştırırken, atık miktarını ve doğaya salınan zararlı kimyasalların miktarını da minimuma indirir. Biyo-temiz teknolojilerinin kullanımı, tedarik zincirlerinde yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik faydalar da sağlar. Doğal malzemelerin kullanımı, şirketlerin hammadde bağımlılığını azaltarak, üretim süreçlerinde maliyet tasarrufu sağlar (Norris vd., 2016:96). Ayrıca, biyo-temiz teknolojiler, enerji verimliliğini artırabilir ve su tasarrufu sağlayarak, şirketlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur.

Çevresel açıdan bakıldığında, biyo-temiz teknolojilerin kullanımı, özellikle fosil yakıtlara dayalı üretim süreçlerinin ve kimyasal atıkların azaltılmasına büyük katkı sağlar. Bu süreç, sera gazı emisyonlarının düşürülmesine, su ve hava kirliliğinin azalmasına ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yardımcı olur (Stevenson vd., 2018:129). Bu nedenle, döngüsel tedarik zincirlerinde biyo-temiz teknolojilerinin entegrasyonu, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için kritik bir araçtır.

Biyo-temiz teknolojilerinin tedarik zincirlerinde döngüsel ekonomi kapsamında kullanılması, doğal kaynakların korunmasına, atıkların azaltılmasına ve çevresel etkilerin minimize edilmesine yardımcı olur. Ayrıca, bu teknolojiler ekonomik faydalar sağlayarak, sürdürülebilirlik ve verimlilik arasındaki dengeyi

sağlar. Tedarik zincirlerinde biyo-temiz teknolojilerin entegrasyonu, döngüsel ekonomi uygulamalarının başarılı bir şekilde hayata geçirilmesine katkıda bulunur, bu da şirketlere rekabet avantajı kazandırırken, çevresel sürdürülebilirliğe de önemli bir katkı sağlar.

- 7. Sürdürülebilir Tedarik ve Sorumlu Tedarik Zinciri:** Sorumlu tedarik zinciri, çevresel ve sosyal sorumlulukları gözeterek malzeme tedarikinden ürünlerin dağıtımına kadar olan süreçlerde etik ilkelere ve sürdürülebilirlik standartlarına uyan bir yönetim modelidir. Bu model, sadece ekonomik karı değil, aynı zamanda çevresel etkiyi ve toplumsal sorumlulukları da dikkate alır. Sorumlu tedarik zinciri uygulamaları, şirketlerin tedarikçi seçiminden üretim süreçlerine, lojistik faaliyetlerden tüketiciye sunulan ürünlerin geri dönüşümüne kadar geniş bir alanı kapsar. Bu bağlamda, döngüsel ekonomi ve sorumlu tedarik zinciri arasındaki ilişki, malzeme ve kaynakların verimli kullanımı, atıkların minimuma indirilmesi ve ürünlerin yaşam döngüsünün uzatılması hedeflerine dayanır (Carter ve Rogers, 2008:360). Sorumlu tedarik zincirine döngüsel modelin entegre edilmesi, çevresel etkilerin azaltılmasına ve sosyal sorumlulukların yerine getirilmesine yardımcı olur. Döngüsel ekonomi, üretim süreçlerinde atıkların azaltılmasını ve malzeme verimliliğini sağlarken, tedarik zinciri boyunca şeffaflık ve izlenebilirlik sağlayarak etik bir yapı oluşturur. Sorumlu tedarik zinciri, yalnızca çevresel standartlara değil, aynı zamanda iş gücü koşulları, insan hakları ve yerel toplulukların haklarına saygı gösteren uygulamalara dayanır. Bu iki modelin birleşimi, şirketlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarını ve toplumla olan ilişkilerini iyileştirmelerini sağlar (Seuring ve Müller, 2008:1699).

Döngüsel ekonomi ilkelerinin sorumlu tedarik zincirine entegre edilmesi, birçok avantaj sağlar. Çevresel açıdan, malzeme verimliliği ve atıkların geri dönüştürülmesi, kaynak tüketiminin azaltılmasına ve doğaya verilen zararın en aza indirilmesine katkı sağlar. Sosyal açıdan ise, döngüsel modelin sorumlu tedarik zincirine entegrasyonu, adil iş koşullarının sağlanmasına, toplumların kalkınmasına ve yerel ekonomik yapının güçlendirilmesine olanak tanır. Bununla birlikte, bu tür bir entegrasyon, tedarik zincirinin yönetiminde şeffaflık, izlenebilirlik ve güven gerektirir.

Sorumlu tedarik zinciri, döngüsel ekonomi ilkeleriyle entegre edildiğinde, çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılması daha mümkün hale gelir. Bu model, kaynakların verimli kullanılmasını, atıkların azaltılmasını ve adil iş koşullarının sağlanmasını teşvik ederken, şirketlerin uzun vadeli başarısını destekler. Döngüsel ekonomi ve sorumlu tedarik zincirinin birleşimi, sürdürülebilir kalkınma için güçlü bir temel oluşturur ve şirketlere rekabet avantajı sağlar. Ancak, bu entegrasyonun başarılı bir şekilde sağlanabilmesi için tedarik zincirinde şeffaflık ve izlenebilirlik gibi önemli faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir.

- 8. Endüstriyel Simbiyoz:** Endüstriyel simbiyoz, farklı endüstrilerin birbiriyle işbirliği yaparak atıklarını kaynak olarak kullanmalarını ifade eder. Bir sektörün atığı, başka bir sektörde hammadde olarak kullanılabilir. Bu yaklaşım, endüstriyel alanlarda atık yönetimi ve kaynak verimliliğini artıran bir döngüsel ekonomi modelidir. Endüstriyel simbiyoz, farklı endüstrilerin atık ve yan ürünlerini birbirlerinin hammadde olarak kullanmaları yoluyla kaynak verimliliği sağlayan ve atıkların çevresel etkilerini azaltan bir yaklaşımdır. Döngüsel ekonomi anlayışının temel prensiplerinden biri olan bu model, atıkların bir başka üretim sürecinin girdisi haline gelmesini sağlayarak, kaynakların daha verimli kullanılmasını ve çevresel etkilerin minimize edilmesini amaçlar (Chertow, 2000:313). Endüstriyel simbiyoz, doğal ekosistemlerdeki simbiyotik ilişkilerden ilham alır; burada her organizma, diğerleriyle karşılıklı faydalı bir etkileşim içindedir. Bu model, tedarik zincirlerinde, atıkların geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanılması yoluyla ekosistem benzeri bir ağ oluşturulmasını sağlar (Sato vd., 2013:931).

Endüstriyel simbiyoz, döngüsel tedarik zincirinin bir parçası olarak, atıkların geri kazanımını ve malzeme akışlarını optimize etmeyi hedefler. Bu modelin uygulanması, tedarik zincirindeki farklı sektörler arasında işbirliği gerektirir. Örneğin, bir sektörün atığı başka bir sektör için değerli bir hammadde kaynağı olabilir. Bu tür bir işbirliği, kaynak kullanımını etkinleştirirken, aynı zamanda atıkların çevresel etkilerini azaltır. Endüstriyel simbiyozun başarılı bir şekilde uygulanması, yalnızca çevresel faydalar sağlamaz, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal açıdan da değer yaratır. Kaynak verimliliği ve atık yönetimi konusundaki iyileştirmeler, maliyetleri düşürürken, sektörel dayanışmayı ve uzun vadeli işbirliklerini teşvik eder (Ghisellini vd., 2016:1415).

Endüstriyel simbiyoz uygulamalarının tedarik zincirinde başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi, bazı zorlukları beraberinde getirebilir. Bu zorluklar arasında, tedarikçiler ve üreticiler arasındaki iletişim eksiklikleri, işbirliği için gerekli altyapıların yetersizliği ve süreçlerin yönetilmesindeki karmaşıklıklar yer alır. Ayrıca, sektörel ve coğrafi engeller, endüstriyel simbiyozun etkili bir şekilde uygulanmasını kısıtlayabilir. Ancak, bu zorluklar, sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmak adına yeni fırsatlar yaratır. Endüstriyel simbiyoz, farklı sektörler arasında yenilikçi çözümler geliştirilmesini, yeni iş modellerinin ortaya çıkmasını ve toplumsal sorumlulukların artırılmasını sağlar. Bu da şirketlere rekabet avantajı sunarken, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlar (Oughton vd., 2022:1317).

Endüstriyel simbiyoz, döngüsel ekonomi çerçevesinde tedarik zincirinde atıkların yönetimi ve kaynak verimliliği sağlanması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu modelin tedarik zincirinde entegrasyonu, hem çevresel hem de ekonomik sürdürülebilirliğe katkı sağlar. Fakat, başarılı bir uygulama için tedarikçiler arasında etkin işbirliği, altyapı yatırımları ve uzun vadeli stratejik planlamalar gereklidir. Endüstriyel simbiyozun sağladığı fırsatlar, çevresel etkilerin azaltılması ve ekonomik verimliliğin artırılması açısından büyük bir potansiyel sunmaktadır.

Döngüsel modellerin geleceği açısından önemli gelişmeler;

- Yapay zeka ve büyük veri teknolojilerinin döngüsel süreçleri optimize etmede daha fazla kullanılması (Zhang ve Sutherland, 2021:767).
- Blokzincir teknolojisinin tedarik zinciri şeffaflığını artırması ve izlenebilirliği güçlendirmesi (Kouhizadeh vd., 2021:547).
- Tüketici farkındalığının artmasıyla sürdürülebilir ürün ve hizmetlere olan talebin yükselmesi (Kirchherr vd., 2023:262).
- Küresel düzenlemelerin döngüsel ekonomi uygulamalarını zorunlu hale getirmesi (Lopes de Sousa Jabbour vd., 2022:173).

Bu modellerin daha fazla işletme tarafından benimsenmesi için atılması gereken adımlar şunlardır:

- 1. Kurumsal Dönüşüm ve Eğitim** (Murray vd., 2021:763): Şirket kültürünün döngüsel ekonomi prensiplerine göre yeniden şekillendirilmesi, çalışanların sürdürülebilirlik ve döngüsel ekonomi konularında eğitilmesi, üst yönetimin bu dönüşüme liderlik etmesi ve kaynak tahsis etmesi.
- 2. Teknolojik Altyapı ve İnovasyon** (Garcia-Muina vd., 2023): Döngüsel süreçleri destekleyecek teknolojik altyapının kurulması, AR-GE çalışmalarının döngüsel tasarım ve süreçlere yönlendirilmesi, dijital dönüşüm projelerinin döngüsel ekonomi hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi.

3. **İşbirliği ve Ekosistem Yaklaşımı** (Kalmykova vd., 2022:168): Tedarikçiler, müşteriler ve diğer paydaşlarla işbirliğinin güçlendirilmesi, endüstriyel simbiyoz ağlarının oluşturulması, sektörel işbirliklerinin ve bilgi paylaşımının artırılması.
4. **Finansal ve Yasal Teşvikler** (Wang ve Tseng, 2021:269): Döngüsel ekonomi yatırımları için finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi, vergi indirimleri ve teşviklerin oluşturulması, yasal düzenlemelerin döngüsel ekonomiyi destekleyecek şekilde güncellenmesi.

Sürdürülebilir tedarik zincirlerindeki döngüsel modeller, geleneksel doğrusal modellerden farklı olarak yeniden kullanım, geri dönüşüm ve yeniden üretime öncelik veren sistemlere geçişi vurgular. Bu değişim, kaynak verimliliğini artırmak ve israfı en aza indirmek, böylece ekonomik sürdürülebilirliği ve toplum refahını teşvik etmek için çok önemlidir. Döngüsel modeller, atıkların bir kaynak olarak yeniden tanımlandığı, ürün yaşam döngülerini uzatan ve çevresel etkiyi azaltan bütünsel bir yaklaşımı sunmaktadır. Genel olarak, döngüsel model ilkelerinin sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi ile yakınsaması, uzun vadeli ekonomik ve çevresel hedeflere ulaşmak için bir yol sunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Sürdürülebilir tedarik zincirinde döngüsel modeller, işletmelerin çevresel etkilerini minimize ederken ekonomik değer yaratmalarına olanak sağlayan stratejik bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Geissdoerfer vd., 2017:757). Gelecekte bu modellerin daha da önem kazanacağı öngörülmektedir. İklim değişikliği, kaynak kıtlığı ve artan çevresel düzenlemeler karşısında, döngüsel ekonomi modellerinin tedarik zinciri yönetiminde standart uygulama haline gelmesi kaçınılmazdır. Sürdürülebilir tedarik zincirlerinde döngüsel modeller, doğal kaynakların korunmasına, atıkların azaltılmasına ve çevresel etkilerin minimize edilmesine büyük katkı sağlamaktadır. Bu modeller, hem çevresel hem de ekonomik açıdan verimlilik sağlayarak şirketlere rekabet avantajı sunar ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olur. Döngüsel model uygulamaları, yalnızca çevreyi korumakla kalmaz, aynı zamanda sosyal faydalar sağlayarak daha adil bir ekonomik yapı oluşturulmasına da katkı sağlar.

Makalede açıklanan modeller döngüsel ekonomi kavramı altında tedarik zinciri yönetiminde geleneksel "üret, kullan, at" döngüsünün dışına çıkarak, daha sürdürülebilir bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu modeller, doğal kaynakların tükenmesi, çevresel tahribat ve iklim değişikliği gibi küresel sorunların çözümüne katkı sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Döngüsel modeller, işletmelerin çevresel etkiyi minimize etme sorumluluğunu taşıırken aynı zamanda karlılıklarını artırabilecekleri bir iş yapısını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, işletmeler döngüsel modelleri benimsedikçe, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada daha başarılı olmaktadır. Ayrıca, döngüsel ekonomi modeli, tedarik zincirlerinin esnekliğini artırmakta ve işletmelere gelecekteki kaynak kısıtlamalarına karşı dayanıklılık sağlamaktadır. Özellikle pandemi ve küresel tedarik zinciri krizleri gibi durumlar, işletmelerin geleneksel tedarik zinciri modellerinin yetersizliklerini daha da belirgin hale getirmiştir. Döngüsel modeller ise işletmelere, kaynakları yeniden kullanma ve yerel üretime yönelme fırsatı sunarak daha dayanıklı bir tedarik zinciri yapısı sunmaktadır.

Döngüsel modellerin sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimindeki rolü, işletmelere yalnızca çevresel ve ekonomik faydalar sunmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerine de katkı sağlar. Bu makale, döngüsel modellerin işletmelere sağladığı katkılar çerçevesinde, döngüsel modellerin sürdürülebilir tedarik zinciri yönetiminde nasıl bir değişim yarattığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Döngüsel modeller, sürdürülebilir tedarik zincirlerinde gelecekte de önemli rol oynamaya devam edecektir.

Sonuç olarak, döngüsel modeller sürdürülebilir tedarik zinciri yönetiminin geleceğini şekillendirmekte ve işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu dönüşümün başarılı olması için tüm paydaşların koordineli çalışması ve uzun vadeli bir bakış açısı benimsemesi gerekmektedir. Döngüsel iş modellerini başarıyla uygulayan işletmeler, sadece çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmakla kalmayacak, aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirliklerini de güvence altına alacaklardır.

Kaynakça

- Badr, Bentalha. (2024). The Evolution of Sustainability in Supply Chain Management. Advances in environmental engineering and green technologies book series, 332-356.
- Blanka, Tundys., Grażyna, Wieteska., Tomasz, Wiśniewski., Magdalena, Ziolo. (2024). Sustainable Supply Chain: A New Paradigm for Supply Chain Strategy. 25-83.
- Bocken, N. M. P., de Pauw, I., Bakker, C., & van der Grinten, B. (2016). Product design and business model strategies for a circular economy. *Journal of Industrial and Production Engineering*, 33(5), 308-320.
- Botsman, R., & Rogers, R. (2010). *What's mine is yours: The rise of collaborative consumption*. HarperBusiness.
- Oughton, C., B. Kurup, M. Anda, G. Ho (2022) Industrial Symbiosis to Circular Economy: What Does the Literature Reveal for a Successful Complex Industrial Area? *Circular Economy and Sustainability* (2)1317-1344.
- Carter, C. R., Easton, P. L. (2011). Sustainable supply chain management: Evolution and future directions. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 41(1), 46-62.
- Carter, C. R., Rogers, D. S. (2008). A framework of sustainable supply chain management: Moving toward new theory. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38(5), 360-387.
- Chertow, M. R. (2000). Industrial symbiosis: Literature and taxonomy. *Annual Review of Energy and the Environment*, 25(1), 313-337.
- Cramer, J. (2005). *Designing for sustainability: A practical approach*. Greenleaf Publishing.
- Ellen MacArthur Foundation. (2013). *Towards the circular economy: Economic and business rationale for an accelerated transition*. Ellen MacArthur Foundation. Retrieved from <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview> (erişim tarihi: 03.11.2024)
- Fleischmann, M., Bloemhof-Ruwaard, J. M., Dekker, R., & Van der Laan, E. (1997). Quantitative models for reverse logistics: A review. *European Journal of Operational Research*, 103(1), 1-17.
- Garcia-Muina, F. E., Gonzalez-Sanchez, R., & Ferrari, A. M. (2023). Technological innovation for circular economy implementation: A systematic literature review. *Sustainable Production and Consumption*, 35, 156-170.
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M. P., & Hultink, E. J. (2017). The circular economy – A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757-768.
- Ghisellini, P., Cialani, C., Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: The expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, 114, 11-32.
- Gimenez, C., Tachizawa, E. M. (2012). Extending sustainability to suppliers: A systematic literature review. *Supply Chain Management: An International Journal*, 17(5), 531-543.
- Guide, V. D. R., Van Wassenhove, L. N. (2001). Managing product returns for remanufacturing. *Production and Operations Management*, 10(2), 142-155.

- Guide, V. D. R., Van Wassenhove, L. N. (2009). The evolution of closed-loop supply chain research. *Operations Research*, 57(1), 10-18.
- Guide, V. D. R., Srivastava, R. K., Linton, J. D. (2003). A closed-loop supply chain framework. *Production and Operations Management*, 12(4), 397-409.
- Hassini, E., Surti, C., Searcy, C. (2012). A literature review and a case study of sustainable supply chains with a focus on metrics. *International Journal of Production Economics*, 140(1), 69–82.
- Hill, A.V. (2012). *The Encyclopedia of Operations Management (1st Edition)*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- Kalmykova, Y., Sadagopan, M., & Rosado, L. (2022). Circular economy: From review of theories and practices to development of implementation tools. *Resources, Conservation and Recycling*, 168.
- King, Christopher, Muchenje. (2024). *Green Logistics and Supply Chain Management*. Advances in civil and industrial engineering book series, 33-61.
- Kirchherr, J., Piscicelli, L., & Bour, R. (2023). Consumer acceptance of the circular economy: An updated review. *SustainGlobalable Production and Consumption*, 36, 262-278.
- Kittinun, Makprang. (2024). Sustainability in supply chains: strategies and practices for a greener future. *RMUTT Global Business Accounting and Finance Review*, 8(1):85-108.
- Klassen, R. D., & Vereecke, A. (2012). Social issues in supply chains: Capabilities link responsibility, risk (opportunity), and performance. *International Journal of Production Economics*, 140(1), 103–115.
- Kouhizadeh, M., Zhu, Q., & Sarkis, J. (2021). Blockchain and the circular economy: Potential tensions and critical reflections from practice. *Production Planning & Control*, 32(7), 547-565.
- Kumar, S., & Manchiraju, S. (2017). Reverse logistics and waste management: An integrated approach for sustainable development. *International Journal of Production Research*, 55(24), 7243-7257.
- Lacy, P., Rutqvist, J. (2015). *Waste to wealth: The circular economy advantage*. Palgrave Macmillan.
- Linton, J. D., Klassen, R., & Jayaraman, V. (2007). Sustainable supply chains: An introduction. *Journal of Operations Management*, 25(6), 1075-1082.
- Lopes de Sousa Jabbour, A. B., Jabbour, C. J. C., & Godinho Filho, M. (2022). Unlocking the circular economy through new business models based on large-scale data: An integrative framework and research agenda. *Technological Forecasting and Social Change*, 173.
- Murray, A., Skene, K., & Haynes, K. (2021). The circular economy and education: Framing the need for knowledge transformation. *Journal of Business Ethics*, 169(4), 763-781.
- Norris, G. A., Zottola, N. (2016). Green technology and innovation in the circular economy: Bioresource strategies for sustainable production. *Journal of Environmental Management*, 170, 96-104.
- Pagell, M., Wu, Z. (2009). Building a more complete theory of sustainable supply chain management using case studies of 10 exemplars. *Journal of Supply Chain Management*, 45(2), 37–56.
- Patterson, Z., Kershaw, T., & Boon, R. (2017). Waste minimization and recycling in industrial systems. *Journal of Cleaner Production*, 156, 453-463.

- Rogers, D. S., & Tibben-Lembke, R. S. (1999). Going backward: Reverse logistics trends and practices. *Reverse Logistics Magazine*, 3(1), 10-13.
- Sato, H., Geng, Y., & Kono, H. (2013). Industrial symbiosis in Japan: The case of Kawasaki city. *Environmental Management*, 51(4), 931-941.
- Schor, J. B. (2014). Debating the sharing economy. *Journal of Self-Governance and Management Economics*, 2(3), 7-22.
- Seuring, S. (2013). A review of modeling approaches for sustainable supply chain management. *Decision Support Systems*, 54(4), 1513–1520.
- Seuring, S., Muller, M. (2008). From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 16, 1699-1710.
- Stahel, W. R. (2016). The circular economy. *Nature*, 531(7595), 438-440.
- BMUB, Step-by-Step Guide to Sustainable Supply Chain Management, (2017). https://www.bmu.de/fileadmin/Daten_BMU/Pool/Broschueren/nachhaltige_lieferkette_en_bf.pdf (erişim tarihi: 01.11.2024)
- Stevenson, M., Ball, P. D. (2018). Bio-based products and renewable resources: State of the art in the circular economy. *Resources, Conservation & Recycling*, 136, 129-136.
- Stock, J. R., Mulki, J. P. (2009). Product returns processing: An examination of practices in the electronics industry. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 39(7), 533-544.
- Sundararajan, A. (2016). *The sharing economy: The end of employment and the rise of crowd-based capitalism*. MIT Press.
- Taticchi, P., Tonelli, F. & Pasqualino, R. (2013). Performance measurement of sustainable supply chains. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 62(8), 782-804.
- Global Compact, Tedarik Zinciri Sürdürülebilirliği; Sürekli İyileştirme İçin Rehber (2019). https://www.globalcompactturkiye.org/wp-content/uploads/2019/09/Tedarik_Zincirinde_Surdurulebilirlik.pdf (erişim tarihi: 01.11.2024)
- Tukker, A. (2015). Product services for a resource-efficient and circular economy – A review. *Journal of Cleaner Production*, 97, 76–91.
- Wang, Y., Tseng, M. (2021). Integrating financial and environmental factors in sustainable supply chain finance: A systematic literature review. *Sustainable Production and Consumption*, 28, 269-284.
- World Economic Forum. (2020). *The Future of Sustainable Supply Chains*. World Economic Forum Report. <https://www.weforum.org/publications/supply-chain-sustainability-policies-state-of-play/> (erişim tarihi: 01.11.2024)
- Zhang, A., Sutherland, J. W. (2021). Artificial intelligence for achieving the sustainable development goals in the circular economy: A review. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 767-784.

SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİK BAĞLAMINDA YÖNETİCİLERİN KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: AİLE İŞLETMELERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME

EVALUATION OF MANAGERS' VIEWS ON CORPORATE SUSTAINABILITY IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE LEADERSHIP: A REVIEW OF FAMILY BUSINESSES

Mustafa ATSAN¹

Kamil BAYAR²

Makale Başvuru Tarihi: 02.10.2024

Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 10.12.2024

Cilt: 2, Sayı: 2

Özet

Sürdürülebilirlik kavramının işletmeler için önemi gün geçtikçe artmaktadır. Rekabet avantajını elde etmek ve müşterilerin ilgisini çekebilmek adına topluma ve çevreye duyarlılığı şirket felsefelerine eklemeleri gerekmektedir. Yöneticilerin sürdürülebilir lider olması için işletmelerinde kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerini artırmaları gerekmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı aile işletmeleri yöneticilerinin sürdürülebilir liderliğe yatkın olup olmadıklarını değerlendirmek, kurumsal sürdürülebilirlik konusunda farkındalıklarının yüksek olup olmadığını, kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin neler olduğunu ve uygulamalarının literatürle benzerlik gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmaktadır. Literatürde kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili birçok çalışma yer almaktadır. Fakat kurumsal sürdürülebilirlik kavramının aile işletmeleri bağlamında incelendiği ve aile işletmesi yöneticilerine yönelik yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verilerini elde etmek için yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir. Katılımcıların uzakta olmasından dolayı görüşme formu Google form üzerinden hazırlanmış olup İstanbul ilinde faaliyet gösteren yirmi aile işletmesi yöneticisine gönderilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre aile işletmeleri yöneticilerinin sürdürülebilir liderliğe yatkın oldukları, kurumsal sürdürülebilirlik konusunda bilinçli ve farkındalıklarının yüksek olduğu ve kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının literatürde yer alan uygulamalara benzerlik gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte kurumsal sürdürülebilirlik boyutlarından olan sosyal sürdürülebilirlik faaliyetlerini sadece çalışanlara yönelik uyguladıkları, topluma ve çevreye yönelik faaliyetlerinin az olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Liderlik, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Aile İşletmesi

JEL Kodları: M10, M12, M14

Abstract

The importance of the concept of sustainability for businesses is increasing day by day. In order to gain competitive advantage and attract the attention of customers, they need to add sensitivity to society and the environment to their company philosophy. In order for managers to become sustainable leaders, they need to increase corporate sustainability activities in their businesses. From this point of view, the aim of this study is to evaluate whether family business managers are prone to sustainable leadership, to determine whether they have a high awareness of corporate sustainability, what corporate sustainability activities are and whether their practices are similar to the literature. There are many studies on corporate sustainability in the literature. However, there is no study in which the concept of corporate sustainability is examined in the context of family businesses and aimed at family business managers. Therefore, it is thought that the study

¹Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Anamur Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, mustafaatsan@mersin.edu.tr

²Dr., Bağımsız araştırmacı, kamilbayar@gmail.com

will contribute to the field. Qualitative research method was used in the study. Semi-structured interview form was preferred to obtain the data of the study. Due to the distance of the participants, the interview form was prepared via Google form and sent to twenty family business managers operating in Istanbul. The data obtained from the participants were analyzed by content analysis method. According to the results of the research, it was found that family business managers are prone to sustainable leadership, they are conscious and aware of corporate sustainability, and corporate sustainability practices are similar to the practices in the literature. However, it has been determined that they implement social sustainability activities, which are one of the dimensions of corporate sustainability, only for employees, and their activities for society and the environment are few.

Keywords: Sustainability, Sustainable Leadership, Corporate Sustainability, Family Business

JEL Codes: M10, M12, M14

Giriş

Sürdürülebilir liderlik ve sürdürülebilirlik kavramı işletmeler için önem teşkil etmektedir. Harris (2007) işletmelerin doğal kaynaklara önem vermelerinin ve sosyal açıdan fayda sunma çabalarının kârlılıklarını artırdığını savunmaktadır. Bu doğrultuda özellikle rekabet çağında fark edilmek ve tercih edilmek adına uygun fiyat ve yüksek kalite algısı dışında işletmelerin topluma ve çevreye yönelik faaliyetlerinin tüketici tercihlerinde önemli rol oynadığını ifade etmek mümkündür. Sürdürülebilir liderler, sorumlu oldukları işletmelerinde günü kurtarmaktan öte işletmelerinin sürdürülebilir başarılarına odaklanmaktadır. Bununla birlikte çevreye ve topluma duyarlı olarak kendilerinden sonra gelecek nesilleri de düşünmektedirler. Sürdürülebilir liderlerin, işletmeleri ile ekonomik, sosyal ve çevre arasındaki etkileşimin uyumunu sağlamakla yükümlü olduğu ifade edilmektedir (Pelinescu and Rădulescu, 2011). Bu yüzden kurumsal sürdürülebilirlik algılamaları yüksek olan liderlerin sürdürülebilir lider olarak adlandırıldığını belirtmek mümkündür. Bu bilgiler ışığında işletmelerin rakiplerinden bir adım öteye geçmek için geleceğe yönelik faaliyetler uygulamalarının önemli olduğu ifade edilebilir. Her işletme üretim faaliyetlerinde çevreye zararlı olabilecek olgularla karşı karşıya kalmaktadır. Çevreye verilen zararların hem günümüz için hem de gelecek nesillere bırakılacak dünya için olumsuz etkilerinin olacağı düşünülmektedir. Bu yüzden işletmeler üretimde çevreye zarar verecek olguları yok etmek veya en aza indirmek maksadıyla şirket stratejilerine kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerini eklemeleri gerektiği ifade edilmektedir (Yavuz, 2010). Bu bağlamda kavramın önemine istinaden çalışmanın amacı, aile işletmesi yöneticilerinin sürdürülebilir liderliğe yatkın olup olmadıklarının değerlendirildiği, kurumsal sürdürülebilirlik konusunda farkındalıklarının yüksek olup olmadığı, kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin neler olduğu ve uygulamalarının literatürle benzerlik gösterip göstermediğini ortaya koymaktır.

1. Sürdürülebilir Liderlik

Kurumların hedefleri doğrultusunda sorumluluğu en fazla alan kişilerin liderler olduğu belirtilmektedir (Avcı, 2015). İşletmelerin işleyiş süreciyle birlikte çalışanlarının yönetimi açısından da liderlik önem arz etmektedir. Literatür incelendiğinde liderlik belirli amaçlar doğrultusunda bireylerin yönlendirilmesi ve onlara rehberlik edilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Önen ve Kanayran, 2015). Benzer başka bir tanımda ise, liderliğin belirli amaçlar doğrultusunda etkilediği ve yönlendirdiği üyelerinin birbirleriyle uyumlu ve mâkul şekilde çalışmalarını sağladığı bir süreç olduğu görülmektedir (Northouse 2007'den akt; Bal ve Ufacık,2024). Lunenburg ve Ornstein (2013) ise liderliği, bireyleri hedefler doğrultusunda kişisellikten uzaklaştırarak ekibin yararına olacak şekilde birleştirmeye ikna etmek şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere liderliğin hedeflere ulaşmak amacıyla belirli bir grubu etkileme becerisi olduğunu belirtmek mümkündür (Langton vd., 2016).

Sürdürülebilir liderlik ise sürdürülebilirliğin ekolojik, sosyal ve ekonomik boyutuna odaklanarak ve bu fikirlerin yönetilmesi açısından kurumları ve ekip üyelerini ikna ederek inisiyatif alan bir liderlik türü olduğu ifade edilmektedir (Şimanskienė ve Zuperkiene, 2014). İşletmelerin örgütsel açıdan sürdürülebilirliğini sağlamak için liderlik becerilerinin önemli olduğu ifade edilmektedir (Wong ve Avery, 2009). Bu yüzden sürdürülebilir liderliğin kurumların rekabet avantajını ele almaları açısından önem teşkil ettiği ve sürdürülebilir gelişim için rehberlik yapmasının önemli olduğu belirtilmektedir (McCann ve Sweet, 2014). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere, sürdürülebilir liderliğin amacı kurumlarda rekabet avantajını sağlamak, sürdürmek ve tüm paydaşların bir olmasını sağlamak olduğu görülmektedir (Rodriguez, Ricart ve Sanchez, 2002). Bununla birlikte sürdürülebilir liderlik, yetkin, itimat edilebilir ve donanımlı işgörenlerin daha da gelişmelerine olanak sağladığını belirtmek mümkündür (Avery ve Bergsteiner, 2011). Bu bilgiler ışığında, sürdürülebilir liderin, kurumlarında sadece finansal başarıya odaklanmasının dışında daha uzun vadede ve geniş vizyona sahip alternatif bir liderlik türü olduğu ifade edilebilir (Baird, Su ve Munir, 2023). Bu noktadan hareketle sürdürülebilir liderlerin sadece şirket

odaklı değil insanlığın ve toplumun yaşam refahını da önemseyerek ekibinin motivasyonunu bu yönde artırması gerektiği düşünülmektedir (Bulmer, Roca ve Blas, 2022).

Alan yazın incelendiğinde sürdürülebilir liderlerin sahip olması gereken bazı özelliklerin ve becerilerin olduğu görülmektedir. Diğer liderlik türlerinde bulunmayan olağandışı özelliklere sahip olması gerektiği ifade edilmektedir (Metcalf ve Benn, 2013). Liderlikte sürdürülebilir olmak için bazı özellikleri şu şekilde belirtmek mümkündür (Akins vd., 2013)

- Öğrenmeye açık olma
- Ekibini güçlü hale getirme,
- Koordineli çalışmayı sağlama
- Geliştirme
- Katılımcı olma
- Sürdürülebilirliğe önem verme
- Mütevazı olma
- Bütünlüğü sağlama
- Uygulama

2. Kurumsal Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik kavramı ekonomik, çevresel ve toplumsal sorunların daha sağlıklı hale getirilebilmesi açısından önemli olduğu ifade edilmektedir (Türker, 2021). Başka bir deyişle, sürdürülebilirlik, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayarak onlara iyi bir yaşam koşulu sağlamayı amaçlamaktadır (Shrivastava, 1995). Bu yüzden tüketiciler işletmelerden sadece yüksek fiyat, yüksek kalite beklentisinin dışında farklı stratejiler beklemektedir. Bu noktadan hareketle günümüzde işletmelerin sadece ekonomik açıdan iyi olmalarının yeterli olmadığı belirtilebilir. Kurumların ekonomik etkenlerin dışında çevresel ve sosyal konuları da sistemlerine entegre etmeleri gerektiği düşünülmektedir (Engin ve Akgöz, 2013). Bu duruma istinaden, yöneticilerin kurumsal sürdürülebilirlik kavramını önemsemeleri gerektiği görülmektedir. Wilson (2003), kurumsal sürdürülebilirliğin şirketin gelişmesi ve zarar etmemesi açısından dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kurumsal sürdürülebilirliğin işletmelerin iş stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olması ve kurumsal değer kavramının ön planda olması gerektiği belirtilmektedir (Signitzer ve Prexl 2008). Bireyler, işletmelerin kurumsal sürdürülebilirliğini takip etmeleri ve konu hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. İnandırıcılık ve ikna açısından bu önem teşkil etmektedir. Tüketicilere karşı hesap verilebilirlik bağlamında kurumların çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan yapmış oldukları tüm faaliyetleri raporlamalarına sürdürülebilirlik raporu adı verilmektedir (Günel, 2017). Alan yazında sürdürülebilirlik raporları incelendiğinde karşımıza; ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç alt boyut çıkmaktadır. (Dyllick ve Hockerts, 2002). İşletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında alt boyutlara ilişkin verdikleri değişkenleri şu şekilde belirtmek mümkündür (Alp vd., 2015);

- **Ekonomik Açıdan Raporlama:** İşletmelerin her türlü gelir, gideri faaliyet kârları ve harcamaları
- **Çevresel Açıdan Raporlama:** Çevrenin faydasına olabilecek her türlü göstergeler. Örneğin Enerji ve su tüketimi, atık miktarları, geri dönüşümü sağlanan ürünlerin miktarı vb bilgiler.
- **Sosyal Açıdan Raporlama:** Çalışanların mutluluğu ve memnuniyeti, çalışanlarla ilgili her türlü bilgiler, iş kazaları, kadın çalışanların oranı, müşteri memnuniyetsizlikleri, istihdam imkanları, eğitim imkanları. Bununla birlikte şirketlerin sosyal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin iç ve dış paydaşların tümüne yönelik uygulandığı ifade edilmektedir (Uzden ve Bozkurt, 2023).

3. Kurumsal Sürdürülebilirlik İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Literatürde kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili ulusal ve uluslararası yapılan bazı çalışmalar şu şekildedir;

Kavut (2010) çalışmasından elde ettiği bulgular sonucunda, 2003-2004 yılları için çevresel performans ve duyarlılıklarının düşük olduğunu gözlemiştir.

Doğru (2012) çalışmasında otomotiv sektörüne yönelik kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının benzerliğini ve farklılığını ölçmeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgulara göre Schneider Electric şirketini kurumsal sürdürülebilirlik açısından başarılı olduğu sonucuna varmıştır.

Öznel, Köse ve Aytekin (2012) çalışmasında kurumsal sürdürülebilirlik performansının ölçümü için Henkel işletmesinin değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Henkel işletmesinin kurumsal sürdürülebilirlik performansının artışta olduğu gözlemlenmiştir.

Aggarwal (2013) şirketlerin sürdürülebilirlik raporlarının finansal performansa etkisini araştırdığı makalede aktif karlılık ile kurumsal sürdürülebilirlik endeks notu arasında anlamlı ilişkinin olmadığı kurumsal sürdürülebilirlik notu ile vergi öncesi kar arasında pozitif yönde ilişki tespit edildiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Alp, Öznel ve Köse (2015) çalışmasında kimya sektöründe yer alan işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik performansını ölçmüştür. Analiz sonucuna göre, ülkemizde kimya sektöründe yer alan şirketlerin ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik açısından pozitif, çevresel sürdürülebilirlik açısından ise bazı eksikliklerinin olduğu tespit edilmiştir.

Önder (2017) yapmış olduğu araştırmada kurumsal sürdürülebilirliğin işletmenin performansına etkisini araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre işletmelerin sürdürülebilirlik endeksinde olmasının karlılık üzerinde pozitif bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Sak ve Dalgıç (2020) kurumsal sürdürülebilirlik ile işletmelerin finansal performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre; kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının şirketlerin performansını pozitif yönde etkilediği saptanmıştır.

Öcek, Ünlübulduk ve Karadeniz (2021) çalışmalarında konaklama işletmelerinde, kurumsal sosyal sorumluluk performansı ile işletmelerin finansal başarıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre kurumsal sosyal sorumluluk açısından işletmelerin performanslarının finansal başarısızlık riski üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir.

4. Sürdürülebilir Liderlik İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Literatür incelemesi kapsamında sürdürülebilir liderlik ile ilgili yapılan çalışmalar aşağıdaki şekilde belirtilebilir;

Hargreaves ve Fink (2003) sürdürülebilir liderliği kavramsal olarak inceledikleri çalışmalarında ve sürdürülebilirliği ilgilendiren yedi temel ilke olduğunu belirtmişlerdir.

Ferdig (2007), çalışmasında sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarına yönelik ilişki ile sürdürülebilir liderin rolü incelenmiştir. Sürdürülebilir bir dünya için işbirlikçi, yeniliklere açık ve sürdürülebilir çözümler üretilmesinin önemli olduğu bulgusuna ulaşmıştır..

Wang, Wart ve Lebrede (2014), yerel yöneticilerin sürdürülebilirlik faaliyetleri üzerine bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda sürdürülebilirlik faaliyetlerinin orta düzeyde olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Cook'un (2014) çalışmasında, sürdürülebilir okul liderliğinin önemi ve ihtiyaçlarına odaklanarak bu kavramın nasıl algılandığını incelemiştir. Sürdürülebilir okul liderliğinin öğrenciler ve personeller açısından önemli olduğu ve örgütsel öğrenmenin sürdürülebilir liderlik için önem arz ettiği bulgusuna ulaşmıştır.

Yangil (2016), araştırmasında sürdürülebilir liderlik kavramını kurum açısından değerlendirerek hangi kişisel özelliklere sahip olduğunu ortaya koymuş ve bu liderlik tarzının sınırlarını ifade etmiştir.

Burns (2016), çalışmasında 23 öğrenci ile sürdürülebilir liderliğin gelişimi üzerine görüşmeler gerçekleştirmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre görüşme gerçekleştirilen öğrencilerin sürdürülebilir liderliği süreçlerin kolaylaştırılması açısından ve bu liderlik tarzının bir varlık biçimi şeklinde olduğunu anladıkları bulgusuna ulaşmışlardır.

Miir, Othman, Nordinc & Ibrahim (2017) çalışmasında Uganda'da örgüt sağlığı, yetenek yönetimi ve sürdürülebilir liderlik arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırma bulgularında sürdürülebilir liderlik, yetenek yönetimi ve örgüt sağlığı arasında olumlu bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Arović (2018) sürdürülebilir liderlik faaliyetleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasının sonucuna göre, işletme içi çalışanların sürdürülebilir liderlik algılarının demografik özelliklerine göre farklılık göstermediği fakat kuruma olan bağlılık seviyelerinin eğitim durumu alanına göre farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşmıştır.

Taşçı ve Titrek (2019), sürdürülebilir liderliği belirtmeye çalıştıkları araştırma sonucunda yöneticilerin yaşam boyu öğrenme konusunda literatürde yer alan tanımlara paralellik gösterdiği bulgusuna ulaşmışlardır.

İkbal, Ahmad, Nasim ve Khan (2020) yapmış oldukları çalışmalarında, psikolojik güvenlik bağlamında ele aldıkları sürdürülebilir liderlik ve sürdürülebilir performans arasında dolaylı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Çetin ve Baş (2021), araştırmasında kurum kültürünün sürekliliği açısından sürdürülebilir liderliğin önemini ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırmanın bulgularına göre okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik davranışlarının sınırlı seviyede olduğu tespit edilmiştir.

5. YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, sürdürülebilirliğe önem veren aile işletmesi yöneticilerinin sürdürülebilir liderliğe yatkın olup olmadıkları, kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili farkındalıklarının yüksek olup olmadığı kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin neler olduğu ve uygulamalarının literatürle benzerlik gösterip göstermediğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Alan yazında kurumsal sürdürülebilirliğin aile işletmeleri yöneticilerine yönelik yapılmış herhangi bir çalışma olmamasından dolayı çalışmanın önemi ve literatüre farklı bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir. Kurumsal sürdürülebilirliğin boyutlarından oluşturulan araştırma soruları şu şekildedir;

- 1) Sürdürülebilir liderlik sizin için ne ifade etmektedir?
- 2) Kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetleri sizin için ne ifade etmektedir?

- 3) İşletmenizde ekonomik sürdürülebilirlik ile ilgili uygulamalarınız nelerdir?
- 4) İşletmenizde çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili uygulamalarınız nelerdir?
- 5) İşletmenizde sosyal sürdürülebilirlik ile ilgili uygulamalarınız nelerdir?

5.2. Araştırmanın Yöntemi ve Deseni

Araştırmanın yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veriler elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, belirli bir standart ve esnekliğin olmasından ötürü anketlerde oluşan sınırlılıkları ortadan kaldırarak konu ile ilgili daha detaylı bilgiler edinmeyi sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Araştırmaya dahil edilecek katılımcılar ile önceden görüşülerek kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili bilgileri olduğu onayı alınmış olup, araştırmanın yapılabilmesi adına Mersin Üniversitesi Etik kurulundan 08.05.2024 tarih ve E 160 sayılı karar neticesinde etik kurul onayı alınmıştır. Daha sonra sorular Google form üzerinden hazırlanıp katılımcılara e mail ve whatsapp yoluyla ulaştırılmıştır. Çalışmanın deseni olarak fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Fenomenoloji yaşamda farkında olunan fakat derinlemesine bilgi sahibi olunmayan ve bu bilgileri edinme ihtiyacı duyulan durumları kapsamaktadır (Tekindal ve Uğuz Arsu, 2020). Aynı zamanda fenomenolojik çalışma deseninde katılımcıların fenomenle ilgili deneyimli olmaları gerektiği belirtilmektedir (Giorgi, 2009). Bu bağlamda, bu desenin tercih edilmesinin sebebi olarak, katılımcıların belirlenen fenomen ile ilgili deneyimlerinin olması ve yaşamlarında bunları uygulamaları şeklinde belirtilebilir.

5.3. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilecektir. İçerik analizi, elde edilen verilerin kategorilere ayrılarak kodlar oluşturulması ve bulguların çalışmanın konusu bağlamında analiz edilerek yorumlanması şeklinde ifade edilmektedir (Başfıncı, 2008).

5.4. Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları belirlenirken araştırmanın fenomeni olan kavram ile ilgili bilgi sahibi olup olmadıkları öğrenilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ilinde faaliyet gösteren aile işletmeleri yöneticileri oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda katılımcı sayısı ile ilgili genel anlamda bir standardın olmadığı, en az ya da en fazla gibi değerlerin belirtilmediği ifade edilmektedir (Tekindal ve Arsu, 2020). Fakat Yıldırım ve Şimşek (2016) katılımcı sayısının 1 ila 10 arasında Wilson (2015) ise 6 ila 20 kişi arasında olabileceğini belirtmektedir. Bu doğrultuda ulaşılan ve onay alınan katılımcı sayısı 20 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Demografik Veriler

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi
K1	E	45	Lisans
K2	E	63	Ortaokul
K3	E	42	Y. Lisans
K4	E	47	Y. Lisans
K5	E	31	Lisans
K6	E	55	Lisans
K7	E	34	Lisans
K8	E	51	Y. Lisans
K9	E	42	Lisans
K10	E.	45	Y. Lisans

K11	E.	54	Lisans
K12	E	28	Lisans
K13	E.	38	Y. Lisans
K14	E.	34	Lisans
K15	E	27	Lisans
K16	E	34	Ön Lisans
K17	E	44	Lisans
K18	E	43	Lisans
K19	E.	40	Lisans
K20	E.	37	Lisans

Tablo 1'e göre Tablo 1'de yer verilen demografik bilgilere göre araştırmanın grubunu 20 erkek oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan katılımcılar için (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8...) kısaltmaları tercih edilmiştir. Eğitim düzeylerinin 14 katılımcının lisans, 5 katılımcının yüksek lisans ve 1 katılımcının ise orta okul düzeyinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş aralığının ise çoğunlukla 27-63 arasında olduğu görülmektedir.

6. BULGULAR

Çalışmanın soruları bağlamında alan yazın taranarak kurumsal sürdürülebilirlik boyutlarından temalar oluşturulmuş olup bu temalar üzerinden beş kategori oluşturulmuştur. Belirlenen temalar; çevresel, sosyal ve ekonomik iken kategoriler ise; sürdürülebilirlik liderlik, kurumsal sürdürülebilirlik, ekonomik açıdan sürdürülebilirlik, çevresel açıdan sürdürülebilirlik, sosyal açıdan sürdürülebilirlik şeklinde belirlenmiştir. Bu bağlamda kategorilere verilen cevaplardan oluşan kodların detayları aşağıda tartışılacaktır.

Sürdürülebilir Liderlik

Katılımcılara yöneltilen sürdürülebilir liderliğin ne ifade ettiği sorusuna verilen cevapların genel olarak liderlerin çalışanına önem veren ve geleceği düşünerek hareket eden kişiler olduğu cevabını vermişlerdir. Bazı katılımcılar inovatif ve değişen koşullara önem veren liderlik olarak tanımlamışlardır. Bununla birlikte bir katılımcı da toplum nezdinde fayda sağlayan kişiler olarak ifade etmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların vermiş olduğu cevapların bazıları aşağıdaki gibidir;

- *K12: Değişim koşullara adapte olabilen, değişimi tetikleyen veya değişimi takip edebilen liderlik. Bu takiple beraber iletişim yeteneklerini kullanarak ekibini de aynı doğrultuda yönlendiren liderlik modeli.*
- *K6: Günün şartlarına uygun, bilgi, eğitim ve sosyal olarak kendini hazırlamayı başaran, kendini ve çevresindekileri inovatif olarak geliştirebilen insana saygılı ve çevresine duyarlı liderliktir.*
- *K5: Etkin ve zamanında doğru kararlar alarak şirketini ve ekibini geleceğe hazırlayan aynı zamanda piyasa koşullarından uzak kalmadan iç ve dış müşterilerine güvenli bir ortamda doğru ve ortak stratejilerle koçluk yapmak.*
- *K4: Şirketin kısa, orta ve uzun vadeli hedefleri doğrultusunda mümkün olduğunca ilgili tüm paydaşları da sürece dahil ederek (hedeflere inanmış bir şekilde) süreçlere önderlik edilmesi ve örnek rol model olunması.*
- *K1: Sadece kendi dönemindeki liderliği değil, kendinden sonra gelecek olan lideri de düşünerek hareket eden ve buna göre kararlar alan, geleceği de planlayan kişidir.*
- *K19: Her geçen gün değişen ve gelişen dünya üzerinde kişi, şirket ve diğer oluşumların varlıklarının devamını sağlamaları amacıyla geleceğin neler getireceğini öngörerek, yeni düzendeki ihtiyaç ve bu*

İhtiyaçlara bağlı olarak alınacak aksiyonlarını belirlemesi sürdürülebilir olmanın başlıca gereğidir. Sürdürülebilir liderlik ise belirlenen aksiyonların bireysel çıkar kadar, toplum nezdinde de fayda, adiliyet ve katmadeğer sağlaması amaçlanarak kazan-kazan durumunu oluşturması ile sağlanabilir.

Kurumsal Sürdürülebilirlik

Kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin katılımcılar için ne ifade ettiğine yönelik sorulara verilen cevaplar istinaden katılımcıların kurumsal sürdürülebilirlik kavramı hakkında farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bir katılımcı (K2) çevreye, topluma, ülkeye faydalı olan bir kurumsal yapı cevabını verirken başka bir katılımcı (K1) ise, şirketlerin sadece kendileri için değil gelecek içinde ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri göz önüne alarak hareket etmeleri şeklinde ifade etmişlerdir. Sadece bir katılımcı (K16), kurumsal sürdürülebilirliği şirketlerin faaliyetlerinin sürdürülebilirliği olarak düşündüğü ve çalışan eğitimi, ürün ortaya çıkarma vb. durumlardan bahsetmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu bazı cevapları şu şekilde belirtmek mümkündür;

- *K2: Kurumsal kimliği altında doğru çizgisinden sapmayarak, adaletli, adil, davranarak kurumu ekonomik ve yenilik yaparak kendini yaptığı işe disiplinli bir şekilde adanmış şirket yapısı ve üretim, istihdam sağlayarak ailesine, çevresine, topluma ve ülkesine faydalı olarak varlığını sürdüren kurumsal bir yapıdır.*
- *K4: Çevresel ve sosyal olarak firmamızın ürünlerini etik kurallar, çevre ve sosyal yönetim değerleri ile harmanlanmış belirlenen stratejik planlara uyumlu olacak olan faaliyetlerdir.*
- *K5: Şirketin ticari faaliyetlerini daha verimli ve etkin yürütmesini ve sadece kârlılık olarak görmeyip aynı zamanda ekolojik sistemin içinde bende varım, çevresel ve sosyal sıkıntılar benim şirketimin de sıkıntısı diyerek piyasada uzun süre var olmak için önemsenmesi gereken hususlar.*
- *K17: Çevresel, sosyal ve ekonomik ilkelerine bağlı kalarak uzun vadede topluma ve çevreye olumlu katkılarda bulunmayı hedefleyen bir iş yaklaşımı.*
- *K16: Kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerine örnek olarak; - Firma içerisinde personel eğitim ve sertifikasyon süreçleri, belirli bir projede aktif rol oynatıp firma yararına katma değerli bir ürün ortaya çıkarabilme, organize edilebilecek sosyal etkinlikler, çalışan personeller için adil maaş sisteminin oluşturulması motivasyonu arttıran maddeler arasında olduğunu düşünüyorum.*
- *K18: İşletmelerin rekabet çerçevesinde toplumsal sorumluluklarını, ticari faaliyetlerinin büyüme, verimlilik ve değer yaratma odağında sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirmesidir.*
- *K14: Verimli iş süreçleri, çevreye duyarlı ve sürekli gelişim hedefleriyle yapılması gereken faaliyetlerdir. Bu faaliyetler insan, çevre ve toplum faydası gözetilmesi için hedeflenmelidir.*

Ekonomik Açıdan Sürdürülebilirlik

Katılımcılara sorulan şirketlerinin ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetleri nelerdir sorusuna verilen cevaplar ışığında katılımcıların en çok üzerinde durdukları kavramların bütçe ayarlaması, istihdam, gelir gider dengesi gibi ekonomik açıdan önemli olan kavramlar olduğu görülmüştür. Sadece bir katılımcı ekonomik sürdürülebilirlik faaliyeti olarak güneş enerji sisteminden bahsetmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetlerine yönelik farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu belirtilebilir. Diğer bazı cevaplar aşağıdaki gibidir;

- *K12: Burada sürdürülebilirliğe bakış açımız önemli. Şirketimizin büyümesi ve bu büyümeyle beraber yeni istihdam alanları oluşturması bile sürdürülebilirlik politikalarının bir parçası.*

- K10: YTÜ ile yapılan mini MBA işbirliği, Teknopark ofisinde istihdam, tedarikçiler ve müşterilerimizle yapılan uzun vadeli işbirlikler, İTO sektör komiteleri içerisinde aktif rol alınması, ulusal ve uluslararası fuarlara katılınması.
- K4: Rakip Analizleri, Bütçe Yönetimi, Çapraz Satış Uygulamaları, CRM ve Rapor analizlerine göre alınan aksiyonlar, Satış analizleri vb.
- K3: Şirketimiz, girişimciliği destekleyerek daha fazla istihdam sağlamayı öncelikleri arasında tutmaktadır.
- K2: Masraf ve israftan kaçınarak tasarruf yöntemleriyle en verimli harcama sağlayarak ekonomik büyümeyi sağlayarak şirket kaynaklarını en verimli şekilde kullanmak kalıcı ve ekonomik istikrar sürdürülebilirliğini sağlamaktır.
- K8: Adil Ticaret ve Üretim: Sosyal sorumluluk bilinciyle üretim ve ticaret yapmak.
- K9: Tedarik zincirinin maksimum faydayla yönetimi ve giderlerin düşük tutulması.
- K5: Verimliliği artırıp insan kaynağının doğru yönetilmesi -Güneş enerji sistemiyle yenilenebilir enerji kullanımı.

Çevresel Açıdan Sürdürülebilirlik

İşletmenizin çevresel sürdürülebilirlik faaliyetleri nelerdir? sorusuna katılımcıların vermiş oldukları cevaplar bağlamında ön plana çıkan kavramlar; geri dönüşüm, atık ayrıştırma, güneş enerji sistemleri karbon ayak izi kavramları olmuştur. Bununla birlikte bazı katılımcılar elektrikli araçlar kullandıklarını ifade etmişlerdir. Tüm katılımcıların vermiş oldukları cevaplar bağlamında farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların vermiş oldukları diğer cevaplar şu şekildedir;

- K5: Sevkiyatlarımız için yeni kutu üretimi yerine atık kutu veya çıkma kutu kullanımı, depo içerisinde elektrikli forkliftlerin kullanımı, karton ve plastik geri dönüşümünde gösterilen hassasiyetler, paletlerin geri dönüşüme kazandırılması. Güneş enerji sistemiyle kullanılması.
- K15: Enerji verimliliği, atık yönetimi bunların bir parçası
- K16: Firmadaki yeşillendirme ve güneş panelleri bu konuya örnek verilebilir.
- K17: Güneş enerji panelinin ile atık ayrıştırma işlemleri(atık,kağıt,pil v.b), led aydınlatmalar, musluk başlıklarına basınç arttırıcı aparatların takılmasını, atık yedek parçaların değerlendirilmesi, atık yağların biodizel firmalarına gönderilmesini örnek verebiliriz
- K6: Ambalaj atıklarını çöpe atmak yerine geri dönüşüm firmalarına veriyoruz. Sevkiyatlarda yeni koli yerine kullanılmış koli kullanıyoruz.
- K7: Yenilenebilir enerji yatırımları(Çatı Ges)
- K8: Karbon Ayak İzinin Azaltılması: Elektrik tüketiminde Güneş enerjisi kullanarak karbon ayak izini düşürmek.
- K10: Güneş enerjisi sisteminin kurulması, pil, metal, cam ve plastik atıkların geri dönüşüm kutularında biriktirilerek ilçe belediyesine gönderilmesi, şirket genelinde tasarrufa yönelik temizlik malzemeleri ve aparatlarının kullanılmaya başlanması, elektrikli araçların kullanılmaya başlanması ve kendi şarj istasyonumuzun kurulması

Sosyal Açıdan Sürdürülebilirlik:

Katılımcılara yöneltilen işletmenizin sosyal açıdan sürdürülebilirlik faaliyetleri nelerdir? sorusuna verilen cevaplarda ön plana, çalışanların refahı, sosyal yardımlar, sosyal aktiviteler, yerel toplum desteği, deprem bölgesi yardımları, engelli bireylerin istihdamı çıkmıştır. Bu doğrultuda verilen cevaplardan 14 katılımcının daha çok çalışanlara yönelik sosyal sürdürülebilirlik faaliyetlerinde bulunduğu görülmüştür. Topluma

yönelik sosyal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin az olduğunu ifade etmek mümkündür. Katılımcıların vermiş oldukları diğer cevaplar aşağıdaki gibidir;

- K19: Geçmişte yapılan yakacak yardımı, ekonomik zorluklar sebebiyle çalışanlara yapılan ara zamların yanı sıra son yapılan okul başlangıcı etkinliği ve geçmişte engelli çocuklara hediye dağıtımı yapılması bir engelli evlada sahip olduğumdan özellikle benim için çok değerliydi
- K11: Deprem bölgesine yapılan yardımlar ve kütüphane oluşturulması örnek verilebilir
- K14: Adil ücret bakışı, İsg faaliyetleri, sigara kullanımını azaltmak için izin desteği,
- K12: Sosyal anlamda Aşın Akademi kapsamında kişilerin eğitilip, yetiştirilmesini örnek olarak verebiliriz.
- K16: Firmamızda düzenlenen departmanlaşma, birimlerin fiziki yerleşim kurgusundaki düzenleri personeller için güzel bir çalışma alanı oluşturması. - Çalışanlara özel tamamlayıcı sağlık sigortası bulunması. - Engelli bireylerin firmamızda istihdam ettirilmesi.
- K3: Şirketimiz çalışanlarımızın yaşam kalitesini artırmayı destekleyici konularda imkanların artırılmasını önceliklendirmektedir. Özel dönemlerde (Bayram) sosyal yardım, İngilizce ve MBA eğitimleri ile çalışanların yetkinlik ve gelişmelerinin artırılmasının desteklenmesi ve tüm çalışanlara Özel Sağlık Sigortası uygulaması örnek verilebilir.
- K20: Firma iç ve dış müşterilerine çeşitli sosyal aktiviteler düzenlenmesi ve tesis edilmesi (yemek organizasyonu vb.)
- K15: Gördüğüm kadarıyla bu konuyla ilgili işletme olarak fazlasıyla ilgili görünüyoruz. Fakat uygulama konusunda kültürel miras ve yerel toplum desteklemesi dışında diğer uygulamalarımız henüz gerçekleştirilmiş değildir

Sonuç ve Tartışma

Literatür incelendiğinde aile işletmeleri yöneticilerinin kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili görüşlerinin değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu noktadan hareketle gerçekleştirilen bu çalışmanın bulguları sonucunda aile işletmeleri yöneticilerinin kurumsal sürdürülebilirlik konusunda farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu ve uygulamalarının literatürde yer alan sürdürülebilirlik faaliyetleri ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Yöneticilerin özellikle kurumsal sürdürülebilirliğin ne olduğu ve ekonomik, çevresel boyutları konusunda algılamalarının yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Sosyal sürdürülebilirlik faaliyetlerinde ise katılımcıların birçoğunun şirket içinde çalışanlara yönelik faaliyetlerde bulunduğu ve topluma yönelik sürdürülebilirlik faaliyetleri konusunda farkındalık düzeylerinin düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Katılımcıların sürdürülebilir liderlik ile ilgili görüşlerinin sorulduğu soruya liderlerin sadece kendisini değil gelecekteki liderleri ve geleceği düşündüğünü belirtmiştir. Aynı zamanda topluma fayda sağlayan kişiler olarak tanımlamışlardır. Bunu destekler nitelikte olarak Hargreaves ve Fink'in (2003) sürdürülebilirliğin yedi ilkesini tanımladığı çalışmasında sürdürülebilir liderlerin, diğerlerin liderliğini de sürdürdüğü ve önemsendiğini ifade etmektedir. Başka bir çalışmada ise sürdürülebilir liderlikte bireysel çıkarların ötesinde ekonomik, çevresel ve sosyal konulara önem vermek gerektiği ifade edilmektedir (Ferdig, 2007). Diğer bir çalışmada Gerard, McMillan ve D'Annunzio-Green, (2017), sürdürülebilir liderliğin başarılı kurumlarda liderliğin toplumsal açılarına da önem veren liderlik türü olduğunu belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında katılımcıların sürdürülebilirlik liderlik ile ilgili sorulan soruya vermiş oldukları cevapların alan yazını desteklediği görülmektedir.

Kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin katılımcılar için ne ifade ettiğine yönelik sorulara katılımcıların çevreye, topluma duyarlı ve faydalı bir kurumsal yapıdan bahsettiği görülmektedir. Aynı zamanda toplum için fayda sağlamak şeklinde ifade etmişlerdir. Alan yazın incelendiğinde Şeker ve Şengür (2022), kurumsal sürdürülebilirliğin amacının toplum için fayda sağlamak olduğunu belirtmektedir. Başka bir araştırmada ise, şirketlerinin kâr maksimizasyonunun yanında topluma karşı görevlerinin olduğuna değinilmektedir (Jung vd., 2018). Diğer bir ifadeyle kurumsal sürdürülebilirliğin işletmelerin büyümelerinin dışında toplumsal sorunlara duyarlı olmaları gerektiğinin bilincinde olunması gerekmektedir (Sarıkaya ve Kara, 2007). Tüm bu belirtilen ifadeler bağlamında katılımcıların görüşlerinin literatürle benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

İşletmelerinde ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetlerinin ne olduğuna yönelik sorulara katılımcılar genel anlamda ekonomik göstergelere değinmişlerdir. Ekonomik sürdürülebilirliğin öneminden bahsetmişlerdir. Ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetleri olarak, bütçe ayarlaması, istihdam, gelir gider dengelerine önem verdiklerini ifade etmişlerdir. Literatür incelendiğinde ekonomik sürdürülebilirliğin ekonomik sistemin sürdürülebilir olmasından bahsedildiği görülmektedir (Basiago, 1998). Diğer yandan işletmelerin büyümesi, kârlılık ve istihdam sağlanması açısından ekonomik sürdürülebilirliğin sürdürülebilirlik boyutları arasında en önemlisi olduğu düşünülmektedir (Azapagic, 2003). Bu noktadan hareketle, katılımcıların uyguladığı ekonomik sürdürülebilirlik faaliyetlerinin literatürle benzerlik gösterdiği ve farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu belirtilebilir. Katılımcılardan sadece bir tanesinin bu konuda algılamalarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik açıdan sürdürülebilirlik faaliyetlerine güneş enerji sistemi cevabını vermiştir. Fakat güneş enerji sistemleri çevresel sürdürülebilirlik boyutları altında örneklendirilmesinin daha uygun olduğunu ifade etmek mümkündür.

Çevresel açıdan sürdürülebilirlik faaliyetleri nelerdir sorusuna katılımcılar, geri dönüşüm, atık ayrıştırma, elektrikli araçlar, karbon ayak izi uygulamaları gibi çevreye faydalı ve zarar içermeyen uygulamaların olduğunu belirtmiştir. Bu cevaplar ışığında literatürde, Yalçın ve Karakaş (2019) çevresel sürdürülebilirliği, işletmeleri hedeflerine çevreye zarar vermeden ulaşmaları şeklinde tanımlamaktadır. Bununla birlikte Mumcu ve Bakoğlu (2021) çevresel sürdürülebilirliği enerji tüketimine, atık yönetimine dikkat ederek ve karbon salınımlarını göz önüne alarak bunların etkilerini en az olacak şekilde sağlamak ve gelecekte yer alacak nesile daha temiz bir dünya bırakmak amacı şeklinde tanımlamaktadır. Başka bir çalışmada ise işletmelerin tüm süreçlerinde atık ve zararlı salınımlara önlem olarak doğal kaynaklara önem vermek ve gelecek nesillerin refahına katkıda bulunmak şeklinde ifade edilmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında katılımcıların uygulamalarının literatürü desteklediği ve benzerlik gösterdiği görülmektedir.

İşletmelerinde sosyal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin neler olduğu sorusuna ise 14 katılımcı çalışanlarına yönelik olan sosyal sürdürülebilirlik faaliyetleri yaptıklarını ifade etmişlerdir. Diğer yandan 5 katılımcı ise deprem bölgelerine yardımlar, yerel toplum desteği, engelli bireylere yönelik destekler yapıldığı şeklinde görüş belirtmişlerdir. Literatürde sosyal sürdürülebilirliğin sadece topluma yönelik değil işletmenin tüm paydaşlarına yönelik yapıldığı ifade edilmektedir (Uzden ve Bozkurt, 2023). Diğer bir deyişle sosyal sürdürülebilirliğin, sadece toplumsal faydaya değil çalışanların sağlık ve refahlarını geliştirmeye yönelik olduğunu da belirtmek mümkündür (Saunila vd., 2019). Bu nedenden dolayı katılımcıların sosyal sürdürülebilirlik konusunda farkındalıklarının yüksek olduğu fakat sadece çalışanlarına yönelik faaliyetlerde buldukları bulgusuna ulaşmıştır.

Sonuç olarak verilerin analizi sonucunda aile işletmeleri yöneticilerinin sürdürülebilir liderliğe yatkın oldukları, kurumsal sürdürülebilirlik konusunda farkındalıklarının yüksek olduğu ve sürdürülebilirlik uygulamalarının literatürle benzerlik gösterdiği sonucuna varılmıştır. Fakat kurumsal sürdürülebilirlik

boyutlarından olan sosyal sürdürülebilirlik uygulamalarının sadece çalışanlara yönelik uygulandığı, topluma ve çevreye yönelik faaliyetlerin az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda katılımcılara bazı öneriler sunmak mümkündür;

- Sürdürülebilirlik faaliyetlerine çalışanların da dahil edilmesi önerilebilir. Tüm projelerde çalışanlarla beraber yer alınması aidiyet ve motivasyonu artırır.
- Hem yöneticilerin hem çalışanların belirli periyotlarda sürdürülebilirlik eğitimleri alması önerilebilir
- Çalışanlara yönelik uygulanan sürdürülebilirlik faaliyetleri dışında topluma yönelik faaliyetlerin de uygulanması tavsiye edilebilir
- İşletmelerinde sürdürülebilirlik departmanı olmayan şirketlerin sürdürülebilirlik uzmanı istihdam edip sürdürülebilirlik departmanı oluşturulabilir. Bu departman sadece sürdürülebilirliği yönetmek ile ilgilenmelidir.

Kaynakça

- Aggarwal, P. (2013). Impact of sustainability performance of company on its financial performance: A study of listed Indian companies. *Global Journal of Management and Business Research (C: Finance) Volume, 13*.
- Akins, R., Bright, B., Brunson, T., & Wortham, W. (2013). Effective Leadership for Sustainable Development. *E Journal of Organizational Learning & Leadership, 11(1)*.
- Alp, İ., Öztel, A. ve Köse, M.S. 2015. Entropi Tabanlı Maut Yöntemi İle Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümü: Bir Vaka Çalışması, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*,11(2), 65-81.
- Arovic, A. (2018). Sürdürülebilir liderlik uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- Avcı, A. (2015). Öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin liderlik stilleri.
- Avery, G. C., & Bergsteiner, H. (2011). Sustainable leadership practices for enhancing business resilience and performance. *Strategy & Leadership, 39(3)*, 5-15.
- Azapagic, A. (2003). Systems approach to corporate sustainability: a general management framework. *Process Safety and Environmental Protection, 81(5)*, 303-316.
- Baird, K., Su, S., & Munir, R. (2023). The mediating role of levers of controls on the association between sustainable leadership and organisational resilience. *Journal of Management Control, 34(2)*, 167-200.
- Bal, F., & Ufacık, O. E. (2024). Liderlik Kavramı Üzerine Bibliyometrik Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 11(1)*, 193-207.
- Basiago, A. D. (1998). Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice. *Environmentalist, 19(2)*, 145-161.
- Başfıncı, Ç. Ş. (2008). Bir pazarlama iletişim medyası olarak web ortamında içerik analizi yapmanın güçlükleri ve olası çözüm önerileri. *Yönetim, 61*, 52-71.
- Bulmer, E., Roca, M. R., & Blas, J. (2022). Sustainable leadership in project management: The need for a new kind of leadership. *Highlights of Sustainability, 1(14)*, 224-232.
- Burns, H. L. (2016). Learning sustainability leadership: An action research study of a graduate leadership course. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning, 10(2)*, n2.
- Cook, J. W. (2014). Sustainable School Leadership: The Teachers' Perspective. *International Journal of Educational Leadership Preparation, 9(1)*, n1.
- Çetin, M., & Şeyda, B. A. Ş. (2021). Kurum kültürünün devam ettirilmesinde sürdürülebilir liderlik. *OPUS International Journal of Society Researches, 18(44)*, 8232-8260.
- Doğru, G. (2012). *Kurumsal sürdürülebilirlikte stratejik insan kaynakları yönetiminin rolü* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Dyllick, T. ve Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and Enviroment*, 130- 141.
- Engin, E., & Akgöz, B. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma Ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Değerlendirilmesi. *Selçuk İletişim*, 8(1), 85-94.
- Ferdig, M. A. (2007). Sustainability leadership: Co-creating a sustainable future. *Journal of Change Management*, 7(1), 25-35.
- Gerard, L., McMillan, J., & D'Annunzio-Green, N. (2017). Conceptualising sustainable leadership. *Industrial and Commercial Training*, 49(3), 116-126.
- Giorgi, A. (2009). *The descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach*. Duquesne university press.
- Günel, T. (2017). *Kurumsal kuram perspektifinden kurumsal sürdürülebilirlik: İşletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik raporlamaları üzerine bir uygulama* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Hargreaves, A., & Fink, D. (2003). Sustaining leadership. *Phi delta kappan*, 84(9), 693-700.
- Harris, A. (2007). Distributed leadership: Conceptual confusion and empirical reticence. *International Journal of Leadership in Education*, 10(3), 315-325.
- Iqbal, Q., Ahmad, N. H., Nasim, A., & Khan, S. A. R. (2020). A moderated-mediation analysis of psychological empowerment: Sustainable leadership and sustainable performance. *Journal of Cleaner Production*, 262, 121429.
- Jung, S., Nam, C., Yang, D. H., & Kim, S. (2018). Does corporate sustainability performance increase corporate financial performance? Focusing on the information and communication technology industry in Korea. *Sustainable Development*, 26(3), 243-254.
- Kavut, L. (2010). Kurumsal Yönetim, Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Çevresel Raporlama: Imkb 100 Şirketlerinin Çevresel Açıklamalarının İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 21(66), 9-43.
- Langton, N., & Robbins, S. P. & Judge, T.A. (2016). *Organizational behaviour: Concepts, controversies, applications*. Pearson Prentice Hall.
- Lunenburg, F. C., & Ornstein, A. C. (2013). Eğitim yönetimi kavramlar ve uygulamaları. *Baskı (Çev. Ed. G. Arastaman)*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- McCann, J., & Sweet, M. (2014). The perceptions of ethical and sustainable leadership. *Journal of Business Ethics*, 121, 373-383.
- Metcalf, L., & Benn, S. (2013). Leadership for sustainability: An evolution of leadership ability. *Journal of business ethics*, 112, 369-384.
- Miuro, F., Othman, A., & Ibrahim, M. B. (2017). Analysing the relationship between sustainable leadership, talent management and organization health as predictors of university transformation.

- Mumcu, A. Y., & Bakoğlu, R. (2021). Otomotiv Sektöründe Kurumsal Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Eşbenzeşmesi Üzerine Bir Araştırma: Bmw, Ford, Toyota Örneği. *Global Journal Of Economics And Business Studies*, 11(21), 48-59.
- Öcek, C., Ünlübulduk, S. N., & Karadeniz, E. (2021). Kurumsal sosyal sorumluluk ve finansal başarısızlık riski: Borsa İstanbul'da işlem gören konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (92), 21-46.
- Önder, Ş. (2017). İşletme Karlılığına Kurumsal Sürdürülebilirliğin Etkisi: Bist'te Bir Uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(4), 937-956.
- Önen, S. M., & Kanayran, H. G. (2015). Liderlik ve motivasyon: Kuramsal bir değerlendirme. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 43-64.
- Öztel, A., Köse, M. S., & Aytekin, İ. (2012). Kurumsal sürdürülebilirlik performansının ölçümü için çok kriterli bir çerçeve: Henkel örneği. *Journal of History Culture and Art Research*, 1(4), 32-44.
- Pelinescu, E., & Rădulescu, M. (2011). New Times, New Economy... A New Born Leader: The Eco-Leader. *Hyperion International Journal of Econophysics & New Economy*, 4(1).
- Rodriguez, M. A., Ricart, J. E., & Sanchez, P. (2002). Sustainable development and the sustainability of competitive advantage: A dynamic and sustainable view of the firm. *Creativity and innovation management*, 11(3), 135-146.
- Sak, A. F., & Dalgat, H. (2020). Kurumsal sürdürülebilirliğin firmaların finansal performansına etkisi: BIST kurumsal sürdürülebilirlik endeksindeki firmalar üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 173-186.
- Sarikaya, M., & Kara, F. Z. (2007). Sürdürülebilir kalkınmada işletmenin rolü: Kurumsal vatandaşlık. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 221-233.
- Saunila, M., Nasiri, M., Ukko, J., & Rantala, T. (2019). Smart technologies and corporate sustainability: The mediation effect of corporate sustainability strategy. *Computers in Industry*, 108, 178-185.
- Shrivastava, P. (1995). The role of corporations in achieving ecological sustainability. *Academy of management review*, 20(4), 936-960.
- Signitzer, B., & Prexl, A. (2007). Corporate sustainability communications: Aspects of theory and professionalization. *Journal of Public Relations Research*, 20(1), 1-19.
- Šimanskienė, L., & Župerkienė, E. (2014). Sustainable leadership: The new challenge for organizations. In *Forum scientiae oeconomia*. (Vol. 2, No. 1, pp. 81-93). Wydawnictwo Naukowe WSB.
- Şeker, Y., & Şengür, E. (2022). Çevresel, Sosyal Ve Kurumsal Yönetim (Esg) Performansı: Uluslararası Bir Araştırma. *Journal Of Accounting And Taxation Studies*, 15(2), 349-387.
- Taşçı, G., & Titrek, O. (2019). Evaluation of lifelong learning centers in higher education: a sustainable leadership perspective. *Sustainability*, 12(1), 22.

- Tekindal, M., & Arsu, Ş. U. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-172.
- Türker, E. (2021). *İnşaat firmalarında sürdürülebilirlik stratejilerinin; firma rekabet gücüne ve firma sürdürülebilirlik performansına etkisinin araştırılması* (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Uzden, K., & Bozkurt, Ö. (2023). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bankaların Sürdürülebilirlik Faaliyetlerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 185-210.
- Wang, X., Van Wart, M., & Lebrede, N. (2014). Sustainability leadership in a local government context: The administrator's role in the process. *Public Performance & Management Review*, 37(3), 339-364.
- Wilson, A. (2015). A guide to phenomenological research. *Nursing Standard (2014+)*, 29(34), 38.
- Wilson, M. (2003). Corporate sustainability: What is it and where does it come from. *Ivey business journal*, 67(6), 1-5.
- Wong, L., & Avery, G. C. (2009). Transforming organisations towards sustainable practices. *International Journal of the Interdisciplinary Social Sciences*, 4(1), 397-408.
- Yalçın, N., & Karakaş, E. (2019). Kurumsal sürdürülebilirlik performans analizinde CRITIC-EDAS yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 34(4), 147-162.
- Yangil, F. M. (2016). Bilgi toplumunda liderlik: Sürdürülebilir liderlik. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 128-143.
- Yavuz, V. A. (2010). Sürdürülebilirlik kavramı ve işletmeler açısından sürdürülebilir üretim stratejileri/concept of sustainability and sustainable production strategies for business practices. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 63-86.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KRİZ ÖNCÜ GÖSTERGELERİ TAHMİNİ: TÜRKİYE ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

EARLY WARNING INDICATORS OF CRISES: AN ASSESMENT ON TURKEY

Salih BARIŞIK¹

Makale Başvuru Tarihi: 17.07.2024

Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2024

Cilt: 2, Sayı: 2

Özet

1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde başlayan dışa açılım süreci, finansal deregülasyon süreci ile birlikte hızlı ve yüksek miktarda para girişi ve çıkışına neden olmuştur. Meksika ve Şili’de meydana gelen krizlerin ardından Türkiye’de 1994 ve 1997’de Asya krizi meydana gelmiş ve Türkiye 2001 krizinden sonra kritik bir ekonomik dönüşüm geçirmiştir. Serbest döviz kuru sistemine geçişe ek olarak Merkez Bankası’nın da bağımsızlığı ile birlikte Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır denilebilir. Tüm bu krizler, açıklanabilmesi ve öngörülebilirliğinin sorgulanması adına teoride tartışmaları beraberinde getirmiştir. Kriz öncü göstergelerinde ilk çalışmalar iktisadi göstergelerin belirli eşik değerleri aşmasına odaklanırken ekonometrik çalışmalar ise öncü göstergelerin etkisini ölçmede günümüzde de kullanılan yöntemlerden biri olmuştur. Çalışma, Türkiye’de veri frekansı ve çeşitliliği artan iktisadi ve finansal göstergeleri de içerecek şekilde kriz öncü göstergelerini irdelemeyi amaçlamaktadır. 2011 – 2023 dönemi aylık verilerle 156 aylık veri ile FBE (finansal baskı endeksi) bağımlı değişken olmak üzere, enflasyon, sanayi üretimi, bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranı, bankacılık sektörü öz sermaye karlılığı, M3 para arzı, ödemeler dengesi, reel kesim güven endeksi, BİST100 endeksi, ABD 10 yıllık tahvil faizi, Brent petrol, uluslararası rezervler, TCMB fonlama miktarı ve TCMB fonlama faizi bağımsız değişken olmak üzere EKK (en küçük kareler) yöntemi ile öncü göstergelerin istatistik olarak anlamlılığını test etmeyi ve politika önermesi sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kriz, Erken Uyarı Sistemleri, Zaman Serileri Analizi

Jel Codes: G01, E47, C22

Abstract

The foreign opening process of 1980s and financial deregulation caused high levels of capital inflow and outflow and eventually crises. After the crises in Mexico and Chile, in 1994 Turkey and in 1997 Asia crises occurred. Consequently, Turkey’s economic structure has transformed after the crisis 2001. It can be said that new era has begun in the Turkish economy with the independence of the Central Bank of the Republic of Turkey and the transition to free-floating exchange rate system. All these crises have brought about theoretical discussions in order to explain new crises and question their predictability. While the first models focused on whether crisis indicators exceed a certain threshold level, econometric studies have become one of the methods used today to measure the impact of leading indicators. This study aims to examine the leading indicators that include economic and financial indicators with improved data frequency and diversity in Turkey. The period of 2011-2023 with monthly data, 156 month of data, EMP (Exchange Market Pressure Index) as the dependent variable, this study aims to test the statistical significance of inflation, industrial production, banking sector capital adequacy ratio, banking sector ROE (return on equity), M3 money supply, balance of payment, reel sector confidence index, BIST100 index, US 10-year bond yield, Brent prices, international reserves, CBRT funding amount and CBRT funding rate as independent variables.

Keywords: Financial Crises, Early Warning Systems, Time Series Analysis

Jel Kodları: G01, E47, C22

¹Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Politikası Anabilim Dalı, salih.barisik@gop.edu.tr

1. Giriş

1970'lerdeki petrol krizi gelişen ülkelerde ödemeler dengesi üzerinde baskı yaratırken, sermaye gereksinimleri ülkeleri dışa açılmaya teşvik etmiştir. 1980 sonrası dışa açılma politikası ise finansal serbestleşme ile birlikte hızlı ve yüksek düzeyde sermaye akımlarını beraberinde getirmiş ve finansal krizlerin tetiklenmesine neden olmuştur. Bu çerçevede iktisat teorisinde gelişen ülkelerde ortaya çıkan yeni krizlere ilişkin analizler ve çözümler geliştirilirken ilk nesil krizler serbest döviz kuru sistemi, yükselen kamu borcunu esas alırken, ERM (Avrupa Para Sistemi) krizi ile birlikte ikinci nesil krizlerin çalışma alanı da birbirini tetikleyen beklentiler olmuştur. 1997 Asya Krizi ise önceki iki kriz teorisinin açıklamakta başarısız olduğu noktada üçüncü nesil kriz teorileri geliştirilmiştir. Türkiye ekonomisinde ise 1994 krizi ilk finansal kriz olarak nitelendirilebilir. 2001 krizi ise yapısı itibarıyla aslında üç nesil kriz teorisi ile de açıklanabilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde kriz teorileri ve kriz türleri irdelenecek, üçüncü bölümde ise Türkiye ekonomisinde ana krizler değerlendirilecektir. 1994 ve 2001 krizi haricinde küresel 2008 krizinin etkileri de Türkiye ekonomisinde hissedilmiştir. Ayrıca net bir kriz olarak addedilmese de Türkiye'de finansal göstergelerin bozulma eğiliminde olduğu, öncü göstergeler çalışmalarında da kullanılan finansal baskı endeksinin (FBE) aşırı yükseldiği dönemler de irdelenecektir. Son bölümde ise kriz öncü göstergeleri ve zaman serisi analizine ilişkin teori ve testler tartışılacak ve sonuçlar değerlendirilecektir. Çalışma, 2011 – 2023 dönemini kapsamak üzere, bağımlı değişken FBE ve Türkiye ekonomisinde öncü gösterge olarak nitelenebilecek ulusal ve uluslararası değişkenleri kapsayacak şekilde EKK (En Küçük Kareler – OLS) yöntemiyle yeni nesil kriz teorilerini de kapsayacak şekilde öncü göstergelerin istatistik olarak anlamlılığını test etmeyi amaçlamaktadır. Çıkan sonuçlar kriz teorileriyle desteklenmekle birlikte uluslararası değişkenlerden öte Türkiye'de FBE'nin, ekonominin iç dinamikleriyle daha çok ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Kriz Modelleri ve Kriz Türleri

Kelime kökeni Yunanca olan kriz sözcüğü ayırmak ve bölmek anlamında kullanılırken, Keyder'e (1981, 3) göre karar vermek anlamı taşımaktadır. Keyder, karar alma anlamında kullandığı kriz sözcüğünde, söz konusu kararın geleceği de etkilediğini vurgulamaktadır. Yay (2012: 447) ise kriz kavramına ilişkin tek bir ortak tanım üzerinde uzlaşa sağlanamadığını belirtmektedir. İktisatta ise krizi, iktisadi göstergelerdeki ani ve şiddetli bir bozulma olarak tanımlamak mümkündür. Kriz türlerine değinilirken farklı kriz tanımlarıyla da karşılaşılacaktır. İkinci bölümde kriz modelleri ve kriz türleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Birinci, ikinci ve üçüncü nesil kriz modelleri, bir önceki modelin açıklamakta zorlandığı bir finansal krizi tanımlamak ve tahlil etmek üzere diyalektik olarak ortaya çıkmıştır. Aynı diyalektiğin iktisat okulları arasında da geliştiği belirtilebilir. Söz konusu kriz modelleri ve teori tartışılırken Türkiye ekonomisindeki örneklere de atıflar yapılacaktır.

2.1. Kriz Modelleri

Gelişen ülkelerde dışa açılma süreci, artan sermaye gereksinimi ve finansal serbestleşme sermaye akımlarını hızlandırırken, sürdürülemez mali açıklar ve sabit döviz kuru sistemi finansal krizleri tetiklemiştir. Farklı yapı ve nedenlerle birlikte krizler devam ederken her yeni kriz de yeni finansal kriz modelinin geliştirilmesini sağlamıştır. Birinci nesil modeller Krugman'ın 1979 çalışması ile başlarken Garber'in 1984 yılındaki çalışması birinci nesil modellerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Söz konusu modeller bütçe açığının merkez bankalarının finansal edilmesi ve kısıtlı döviz rezervlerinin neticede spekülasyon atakları beraberinde getirdiği çerçevesinde oluşturulmuştur (Krugman, 1998, 2). Avrupa Para Sistemi (ERM) krizlerinde ise Birinci Nesil Modeller'in krizi açıklamakta yetersiz olduğu görülmüştür. Buradaki esas fark bütçe açıklarının para basılması yoluyla finanse edilmemesidir ve ERM krizi gelişen ülkelerde meydana gelen ilk krizlerden farklı bir yapı sergilemiştir. Ayrıca ERM krizinde makro iktisadi göstergelerde bozulma olmasa dahi beklentilerdeki değişimin spekülasyon atakları beslediği görülmektedir. Türkiye'deki 2001 krizi, ani değişken beklentilerin yarattığı spekülasyon atakları için örnek teşkil etmektedir. Tayland'da 1997 yılında başlayan ve Asya ülkeleri geneline yayılan Asya Krizi ise ilk iki nesil kriz teorisi tarafından açıklanamamaktadır. Asya krizinde söz konusu ülkelerde bütçe fazlası ve yeterli düzeyde

rezerv büyüklüğü söz konusu olmasına karşın ilk nesil kriz teorilerindeki varsayımlar ihlal edilmektedir. Krizin gerekçesi olarak ise Krugman (2000, s. 1) özel sektör bilançolarındaki bozulmaya işaret ederken Corsetti vd. (1999, 31) Asya krizinde asimetrik bilgiye ve ahlak risk sorununa vurgu yapmaktadır. Ayrıca yüksek dış borcun da yine Asya krizindeki belirleyicilerden biri olduğu öne çıkmaktadır. Türkiye örneğinde ise 2001 krizinde bankacılık sektörü bilançolarındaki bozulma üçüncü nesil kriz modelleri ile açıklanabilmektedir.

2.2. Kriz Türleri

Finansal kriz türlerini Para Krizleri, Borç Krizleri ve Bankacılık Krizleri olarak üç başlıkta derleyebiliriz. Borç krizine ilişkin yazınlar 2000'lerin başına kadar azalsa da 2009 yılı itibarıyla Avrupa'daki borç kriziyle birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Yunanistan ile başlayan Avrupa Birliği'ndeki (AB) Portekiz, İspanya, İrlanda, İtalya'ya sıçrayan borç krizi ile birlikte gerek Avrupa Konseyi gerekse ECB ve Fed gibi ana merkez bankalarının da odağında bütçe açıkları daha fazla yer edinmiştir. Günümüzde finansal küreselleşme ve ulusal ekonomik dinamiklerin ilişkili yapısı krizlerin birbirleriyle ilişkilerini artırmaktadır. Avrupa örneğinde borç krizi, Güney Avrupa ülkelerinde bankacılık sektöründeki endişeleri de artırmıştır.

Bordo, Eichengreen ve Klingebiel (2010, 4) para krizlerine ilişkin olarak varlık fiyatlarındaki balonları, kredi büyümesindeki artışları, sistematik riskleri ve regülasyon hatalarını öne çıkarmaktadır. Benzer şekilde Aziz, Caramazza ve Salgado da (2000, 16) genişleyici para politikası ve yüksek kredi büyümesini ana gerekçelerden biri olarak göstermektedir. Para krizlerinde ise Kaminsky ve Reinhart (1999, s. 3) sürdürülemez sabit döviz kuru sistemlerine gönderme yapmaktadır. Para krizlerindeki bir tanım ise Caprio'ya (1998, s. 3) göre döviz kurundaki ani ve sert hareketlerdir. Frankel ve Rose (1996, 2) yerel para birimindeki sert değer kaybına ilişkin yaklaşık %25'lik bir orana işaret etmektedir. ABD'de 2008 krizi ve sonrasında Avrupa'da bankacılık sektörüne ilişkin artan endişeler, 2023 yılında yükselen faizlerle birlikte ABD'de ve İsviçre'de iflas eden ve devralınan bankalar günümüzde hala bankacılık sektörünün kriz göstergelerinde öne çıkması gerektiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede bu çalışmada öncü gösterge olarak bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranı ve öz sermaye karlılığı da bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

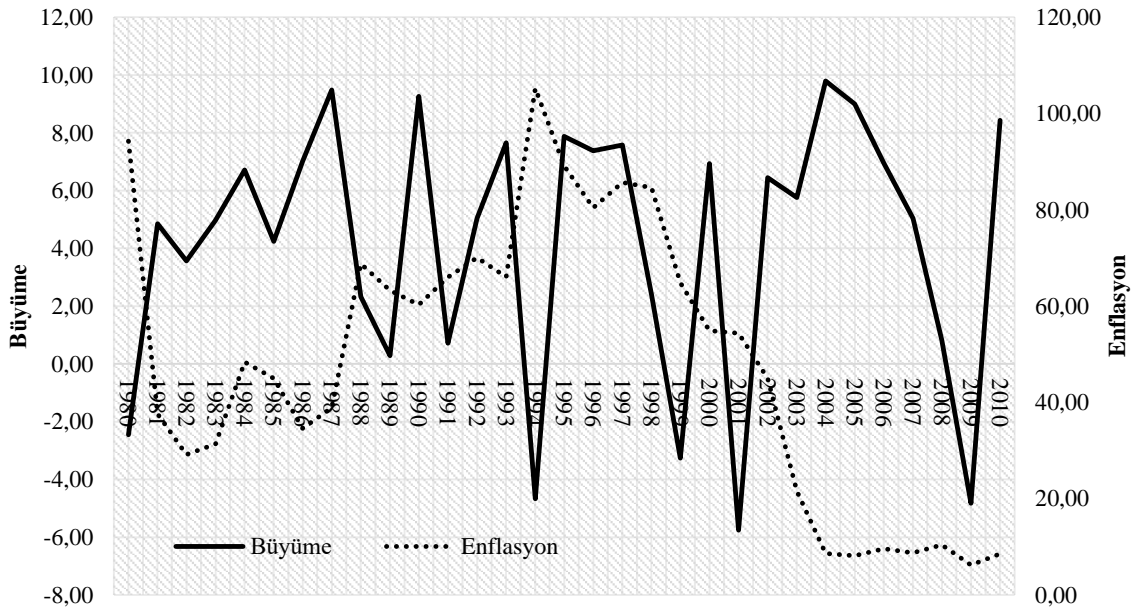
3. Türkiye Ekonomisinde Krizler ve Son Dönem Gelişmeler

1970'lerdeki petrol krizinin, enerji ithal eden gelişen ülkeler üzerinde yarattığı ödemeler dengesi baskısı ve doğan sermaye ihtiyacı dışa açılmayı bir iktisadi önerme olarak öne çıkarmaktadır. Türkiye'de de 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa açılma başlamıştır. 1980-1989 dönemini Türkiye'de finansal serbestleşmenin arttığı dönem olarak niteleyebiliriz. 1990 sonrasında ise artan finansal krizlerle birlikte Türkiye ekonomisi de 1994 yılında ilk finansal krizini yaşamıştır. Türkiye'de finansal serbestleşme adına atılan ilk adımlar faiz oranlarında serbestleşme, kambiyo rejimindeki değişimle birlikte 1989'da TL konvertibilitesi sağlanmıştır fakat serbest döviz kuruna tam olarak geçiş 2001 krizi ardından gerçekleşmiştir. Bankacılık sektörünün kısa vadeli açıklarını gidermek ve etkin kaynak kullanımını sağlamak adına atılan adımlardan biri de Nisan 1986'da kurulan bankalar arası para piyasasıdır. Interbank ile birlikte bankaların günlük pozisyon açıklarının kapatılması sağlanmıştır. Ayrıca para piyasasının büyümesi ve derinleşmesi de sağlanmıştır denilebilir (Mutluer ve Barlas, 2002: 57-58). Türkiye'de finans piyasalarının işleyişi açısından atılan temel adımlardan biri de menkul kıymetler piyasasının kurulmasıdır. 1982 yılında Sermaye Piyasası Kurulu'nun kurulması sonrası aracı kurumlar, yatırım fonları ve yatırım ortaklıklarının kurulması sağlanmış, 1986'da ise şimdiki adı ile Borsa İstanbul olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulmuştur. Ayrıca altın ticaretinin de serbestleştirilmesi adına 1983-1984 düzenlemeleriyle altın ithalat ve ihracatı da serbest bırakılmıştır ve 1984 yılında ise TCMB tarafından Altın Piyasası kurulmuştur. Türkiye'de finansal derinliğin artmasında menkul kıymetler borsasının açılması yanı sıra vadeli işlemler ve opsiyon borsasının (ilk olarak VOB (Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası) ve sonrasında VİOP (Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası) olarak değiştirilmiştir.) açılması da önemli olmuştur. VOB öncesinde Ağustos 1997'de İstanbul Altın Borsası'nda altın vadeli işlemlere başlamıştır. Vadeli işlemlere ilişkin en kritik adım ise 2005 yılında kurulan

VOB'dur. Şimdiki adı ile VİOP'ta ilk olarak Dolar/TL, Euro/TL, hazine bonusu faiz oranı ile birlikte BİST (Borsa İstanbul A.Ş.) vadeli kontratları alınıp satılmaya başlanmıştır.

Türkiye'de dışa açılma süreci ve uygulanan politikalar ulusal ve küresel finansal krizlerle sekteye uğramıştır. 1994 krizi Türkiye'de özellikle iç dinamiklerle gelişmiş ve ilk finansal kriz özelliğini taşımaktadır. Gelişen ülkelerdeki krizlerle ilgili analizlerde ödemeler dengesine ilişkin vurgular öne çıkarken benzer husus Türkiye'de 1994 krizi için de ana gerekçelerden biri olabilir. Dışa açılma ile yüksek sermaye girişleri sağlanırken, değerlenen TL, ödemeler dengesi açığının artmasına neden olmuştur. 1994 ve 2001 krizlerini Türkiye ekonomisinin yaşadığı diğer krizlerden de ayıran dışa açıklığı ve krizin bu çerçevede uluslararası değerlendirilmesidir. Küreselleşme ve teknolojik yeniliklerin sermaye hareketlerini kolaylaştırması krizin başka bir boyutunda irdelenebilir. Dışa açılma sonrası enflasyonda ilk yıllar gerileme görülmüştür. 1980 yılında %94 olan enflasyon, 1981 – 1985 yıllarında ortalama %38'e gerilerken, 1994 yılında %104'e yükselmiştir. Kur tarafına baktığımızda 1980 kararları ile 1 dolar 47 TL'den 70 TL'ye yükseltilmiştir. 1989'da TL'nin tam konvertibiliteye geçmesi, kamu açıklarının yükselişi ve Türkiye ekonomisini yüksek enflasyon ve uluslararası sermaye hareketlerinin dalgalarına maruz bırakmıştır (Akyüz ve Boratav, 2002: 1). İktisadi dinamiklere ek olarak Türkiye'deki politik konjonktürün de 1994 krizinde belirleyici olduğu belirtilebilir. 1994 yılında Türkiye ekonomisi %4,67 küçülürken, enflasyon %66'dan %105'e yükselmiştir. Özatay 1993 sonunda yetersiz talep nedeniyle iptal edilen tahvil ihalelerinin ve Merkez Bankası kaynaklarının Hazine tarafından kullanılmasının krizde tetikleyici olduğunu belirtmektedir (Özatay, 2008: 18-19). Yeldan ve Cömert (2018: 7) ise yüksek bütçe açıkları ve faiz ödemelerindeki yükselişe vurgu yapmaktadır.

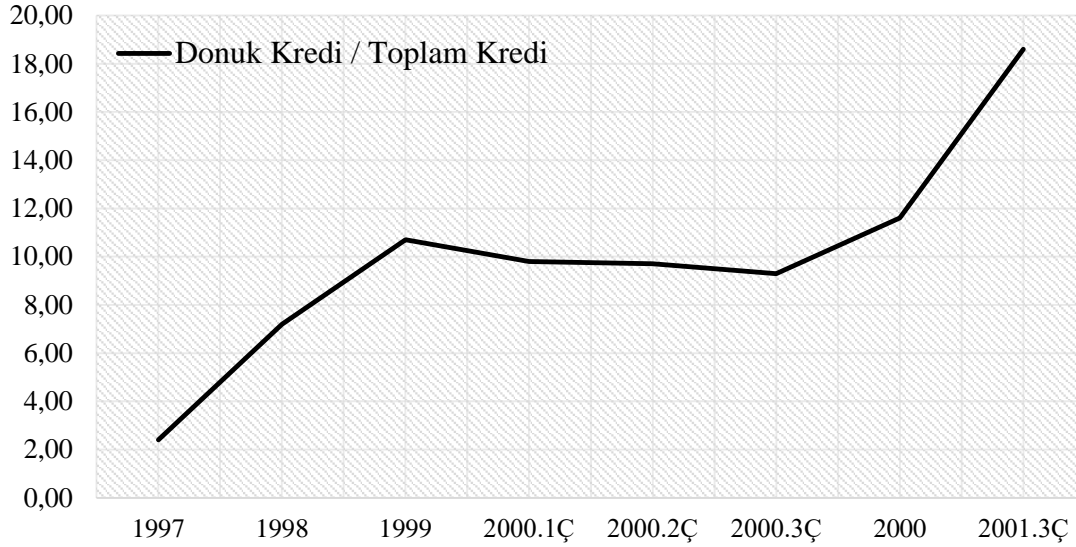

Şekil 1. Türkiye'de 1980 Sonrası Enflasyon ve Büyüme

Kaynak: Dünya Bankası

2001 Krizi Türkiye ekonomisi için ekonomik ve kurumsal yapıda kritik kırılmaların olduğu bir dönem olarak değerlendirilebilir. Gerek sabit kur sisteminin terkedilmesi ve yapısal reformların uygulamaya konulması açısından gerekse politik bir dönüşümün de temelini oluşturması nedeniyle de dikkat çekmektedir. 2001 krizine değinmeden önce kriz öncesi döneme de değinmek gerekmektedir. 2000 – 2001'deki krize gelmeden önce 1999 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşması ile dalgalı döviz kuru sistemine geçiş için hazırlık yapılmıştır. Söz konusu program çerçevesinde döviz kurunun 18 ay gibi bir sürede belirlenen bir bant aralığında artması ve neticesinde serbest döviz kuruna geçiş sağlanması planlanmıştır. Yay'a (2012: 486) göre sabit kur rejiminin devam ettirilmesi ise kırılganlıkları artıran ana etkenlerden biri olmuştur. Söz konusu program, özelleştirme ve bankacılık sektörünün regülasyonu gibi birden fazla sorunu çözmeye yönelik hazırlanmıştır. 1999'da %70'lerde

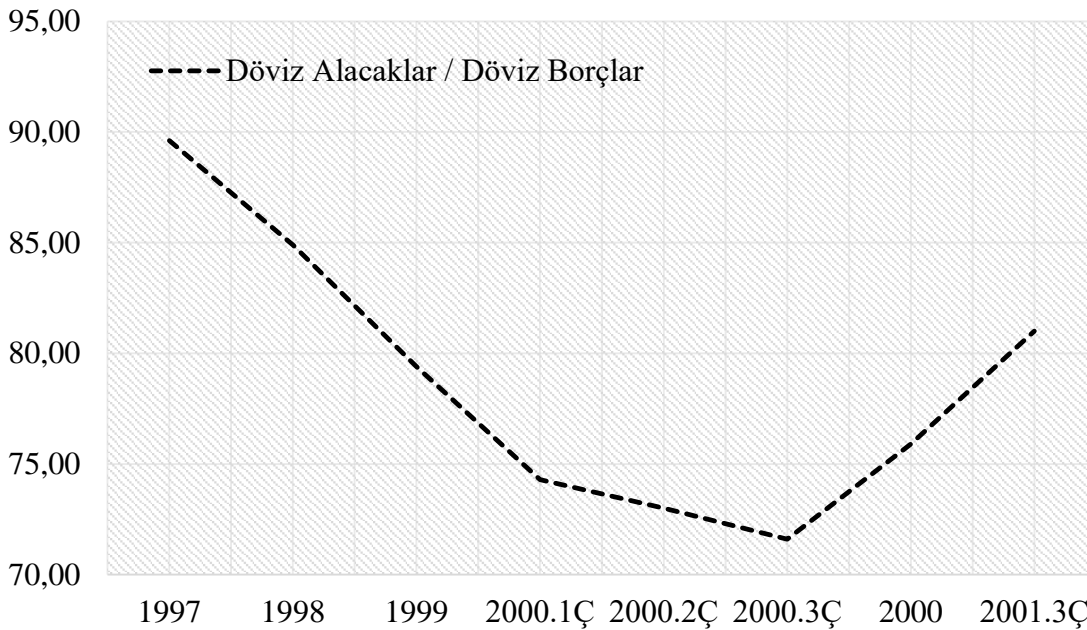
seyreden enflasyon için 2002 yılına kadar %7'ye indirilmesi de planlanırken kamu sektörü fazlasının da %2,8'eden %3,7'ye yükseltilmesi de hedeflenmiştir. Türkiye'de bankacılık sektörü yapısı da krizi derinleştiren bir diğer gerekçe olarak sunulabilir. Bankacılık sektörü donuk alacak oranı 2001 krizinde öne çıkarılan göstergelerden biri olmuştur. Şekil 2 Türkiye'de bankacılık sektöründeki donuk alacak oranını göstermektedir.

Şekil 2. 2001 Krizi Öncesinde Türkiye'de Bankacılık Sektörü Donuk Kredi Oranı

Kaynak: BDDK

Bankacılık sektörü donuk alacak oranı 1997 itibariyle düzenli olarak artarken 2001 yılı son çeyreğinde %18,6'ye yükselmiştir. Başka bir ifadeyle bankacılık sektöründeki her beş krediden biri ödenmeyecek noktaya gelmiştir. Kriz döneminde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından el konulan bankalarda donuk alacak oranının daha yüksek olduğu belirtilebilir. Yine Türk bankacılık sektöründeki zayıf noktalardan biri de döviz açık pozisyonlarıdır. Şekil 3 bankacılık sektörünün döviz alacaklarının döviz borçlarına oranını göstermektedir.

Şekil 3. Kriz Öncesi Dönemde Bankaların Döviz Alacaklarının Döviz Borçlarına Oranları

Kaynak: BDDK

1997 yılından 2000 yılı sonlarına kadar döviz alacakların döviz borçlarına oranı yaklaşık %80 civarındadır. Bu oranın son derece düşük kaldığını belirtmek doğru olabilir. Haziran 1999'da kurulan BDDK'nın kontrol alanının yeterince geniş olmaması, bankacılık sektörü döviz pozisyonlarının riskli hale gelmesine izin vermiştir. Bu nedenle 2001 krizinin kurumsal yapıda gerçekleşecek değişimde kırılma yarattığı belirtilebilir. Kriz diğer taraftan bankacılık sektörüne sermaye akımlarını da sınırlamıştır. Barışık ve Şarkgüneşi (2009: 30) 1990-2007 dönemi Türkiye ekonomisi için yaptıkları çalışmada sermaye hareketlerinden en çok etkilenen sektörlerin başında bankacılık sektörünün olduğunu belirtmiştir.

1970'lerde artan petrol fiyatları gelişen ülkelerde ödemeler dengesi üzerinde baskı yaratırken Türkiye'de 2001 krizi öncesinde de ödemeler dengesi açıklarını artıran bir unsur yükselen petrol fiyatları olmuştur. 1999 yılında 18 dolar olan Brent petrol fiyatı 2000 yılı sonlarına gelirken 30 dolar seviyesini test etmiştir.

2000 – 2001 krizini üç kriz modeliyle de açıklamak mümkündür. Yüksek bütçe açıkları, parasal ve mali genişleme açısından değerlendirilebilir. Buna ek olarak kendi kendini besleyen beklentilerin de yarattığı spekülasyon atakların varlığı ikinci nesil modellerle de açıklanma imkânı vermektedir. Son olarak özellikle bankacılık sektöründeki kırılganlık ve ahlaki risk sorununun da varlığı nedeniyle 2000 – 2001 krizi üçüncü nesil modellerle de açıklanabilir.

2008 yılında ABD'de meydana gelen küresel finans krizi gelişen ülkelerde de kendini göstermiştir. ABD ekonomisi 2009 yılında %2,5 daralma göstermiştir ve 2008-2009 yıllarında yaklaşık 8,6 milyon kişi işsiz kalmıştır ve bu rakam o dönem 135 milyona yaklaşan toplam istihdam düzeyinin %6,3'üne karşılık gelmektedir. Krizin genel etkileri incelendiğinde 2009 yılında OECD ülkelerindeki daralma ise %3,4 düzeyindedir. TÜİK verilerine göre 2009 yılında Türkiye ekonomisi ise %4,8 daralmış ve sonrasında ise 2010 – 2011 döneminde büyüme dönemine girmiştir. Daha önemlisi ise 2008 krizi ardından kuvvetli büyüme ile birlikte sonrasında artan ödemeler dengesi açıkları yine kredi büyümesiyle ilişkilidir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) kriz döneminde ilk faiz indiren merkez bankalarından biri olurken (Başçı ve Kara, 2011: 2) 2010 sonrası TCMB çıkış stratejisi oluşturarak yumuşak iniş senaryosunu oluşturmaya çalışmıştır. Zira Oransal olarak bakıldığında 2000-2008 yılları arasında ortalama ödemeler dengesi açığı / GSYH oranı %3,1 iken 2010 ve 2011 yıllarında bu oran sırasıyla %5,7 ve %8,9 olarak gerçekleşmiştir.

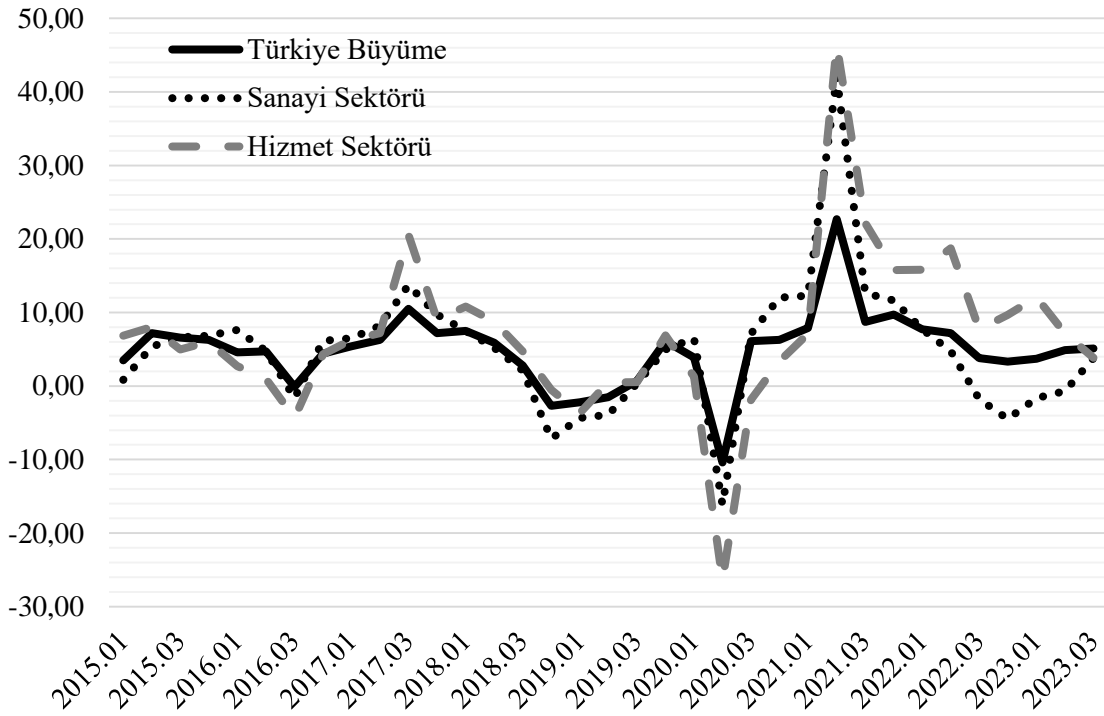
2008 küresel finans krizi, Türkiye bankacılık sektörü üzerinde de etkili olmuştur. TCMB, kriz döneminde bankacılık sisteminin yükümlülüklerini azaltmak amacıyla bankaların yükümlülüklerinin vadesini uzatmaya yönelik tedbirler almıştır. (Başçı ve Kara, 2011: 15). Bu çerçevede alınan önlemlerden biri, para politikasında ince ayar olarak bilinen zorunlu karşılık oranlarıdır ve yerli – yabancı para birimleri cinsinden zorunlu karşılıklar azaltılarak bankacılık sisteminin likidite yönetimi kolaylaştırılmıştır. 2008'de ABD'de ortaya çıkan krizde ABD finans sistemindeki düzenlemelerden uzak yapı ve türev piyasaların derinliği öne çıkarılmıştır. Türkiye'de bankacılık sistemine ilişkin kriz analizleri neticesinde, Türkiye'de finansal derinliğin yüksek olmaması ve türev ürünlerin yeterince gelişmiş olmaması ile birlikte 2001 krizi sonrası bankacılık sektörü üzerindeki düzenlemelerin 2008 krizi etkilerini azaltmada etkili olduğu görülmektedir (TCMB, 2008: 4). TCMB, ayrıca finansal istikrar raporlarında finansal sağlamlık endeksine (FSE) de değinmiştir. Bileşik gösterge niteliği taşıyan endeks aktif kalitesi, likidite, kur riski, faiz riski, karlılık ve sermaye yeterliliği gibi başlıklar içermektedir. TCMB ölçümlerine göre FSE 2008 yılında 119,2 değerini almış ve 2009 yılında ise 119,9'a yükselmiştir (TCMB, 2010: 82). Yüksek büyüme dönemi Türkiye'de 2008 ve 2020 pandemi krizi ardından ödemeler dengesi açıklarının artmasına neden olurken, yüksek kredi büyümesi de finansal istikrarı ve yine ilişkili olarak fiyat istikrarını da riske artmıştır. Buna ek olarak 2018 ve 2020 sonrasındaki kur şokları, uluslararası rezervlerdeki gerileme de makro iktisadi risklerin artmasına neden olmuştur.

Türkiye, 2020 pandemi krizinden olumsuz etkilenen ülkeler arasında yer almıştır. Pandemi dönemindeki kriz ise iki farklı bakış açısıyla değerlendirilebilir. İlki salgın döneminin yarattığı şok kırılma ve ikinci olarak da krizden

hızlı toparlanma sonrası makro iktisadi değişkenlerdeki bozulma olarak belirtilebilir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Ocak 2020'de Covid-19 virüsünü küresel çapta sağlık krizi olarak nitelemiştir. Diğer taraftan Türkiye'de de Sağlık Bakanlığı verilerine göre ilk vakanın görüldüğü Mart 2020 de Dünya Sağlık Örgütü, Covid-19'u birinci dereceden acil durum olarak ifade etmektedir. Çin'de başlayan virüsün hızla yayılması küreselleşen dünyanın ve entegre olmuş ekonomilerin bir sonucu olarak da görülebilir. Covid-19'un Türkiye'de de görüldüğü tarihlerde DSÖ'ye 143 ülke vaka bildirimi yapmıştır.

Dünyada ve Türkiye'de Çin'e uçuşların iptal edilmesi ve karantina önlemleri haricinde kara sınırlarının da kapatılması kararı alınmıştır ve yurtdışından gelenler için 14 gün süreli karantina önlemi alınmıştır. Uzaktan eğitim ve uzaktan çalışmaya ek olarak 10 Nisan'da ise 30 büyükşehir ve Zonguldak'ta sokağa çıkma yasağı uygulanmış ve hizmet sektöründe kapanmalar yılın ilk ve ikinci çeyreğinde Türkiye ekonomisini etkiler hale gelmiştir. Covid-19 ile ilgili alınan iktisadi önlemlerden en önemlisi yine Nisan ayında alınan (17 Nisan Tarihli Resmi Gazete 7244 Kanun, Madde 9) işten çıkarma yasaklarıdır. 30 Haziran 2021'e kadar uzatılan işten çıkarma yasağı 1 Temmuz 2021 itibarıyla sona erdirilmiştir.

Pandemi krizi 2020 yılı ikinci çeyreğinde büyümeye ilk etkisini göstermiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisi 2020 yılı ikinci çeyreğinde yıllık %10,4 küçülmüş ve sanayi sektöründeki daralma %16,1 olmakla birlikte hizmet sektörü ise %26,4 oranında küçülme göstermiştir. Şekil 4, Türkiye'de büyüme ve sanayi ve hizmet sektörü kırılımlarını göstermektedir.

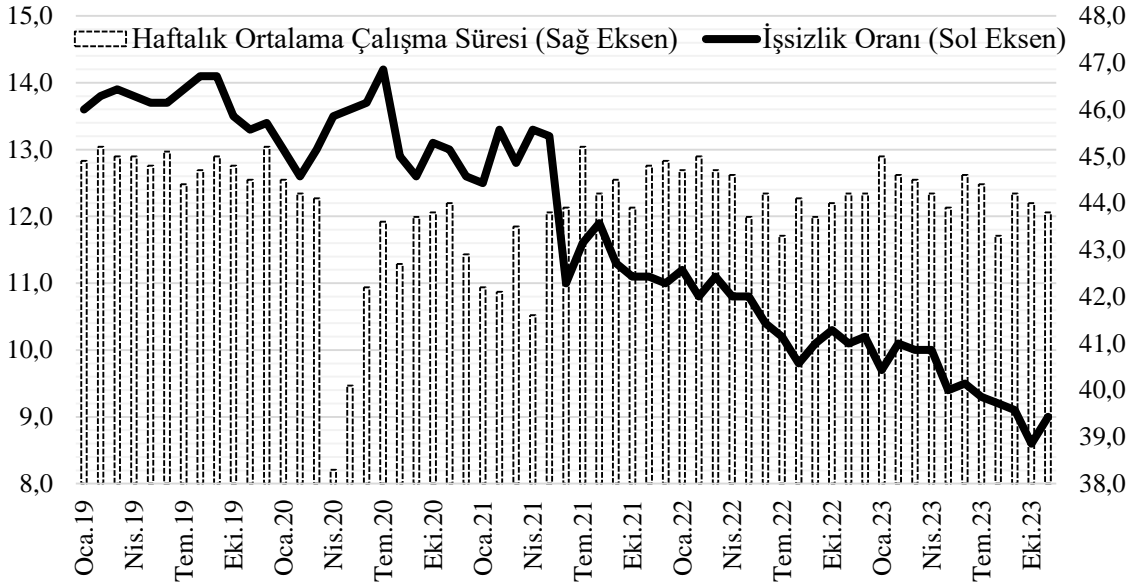
Şekil 4. Türkiye'de Yıllık Büyüme Verileri ve Sanayi – Hizmet Sektörü Birlikte

Kaynak: TCMB

Sokağa çıkma yasaklarının kademeli olarak azaltılmasına karşın Türkiye'de hizmet sektöründeki daralma yılın üçüncü çeyreğinde ılımlı olarak devam etmiştir. Sonraki çeyreklerde ise toparlanma görülmüş ve 2021 yılı ikinci çeyreğinde baz etkisi ile birlikte ekonomide %22,7'lik büyüme gerçekleşmiştir.

Pandemi döneminde uygulanan işten çıkarma yasakları ve kısa çalışma ödeneği resmi rakamlara göre işsizlik oranındaki yükselişi sınırlamıştır. Kısa çalışma ödeneği işyerindeki çalışma sürelerinin geçici olarak azaltılması

ya da durdurulması halinde üç ayı da aşmamak üzere sigortalı çalışanlara, çalışmadıkları dönem için gelir desteği sağlayan bir uygulamadır. Buna karşın şirketlerin ücretsiz izin uygulamaları nedeniyle işsizlik verilerinin daha yüksek olması olduğu tahmin edilebilir. Şekil 5'de TÜİK verilerine göre haftalık çalışma süreleri ve işsizlik oranındaki seyir görülmektedir.

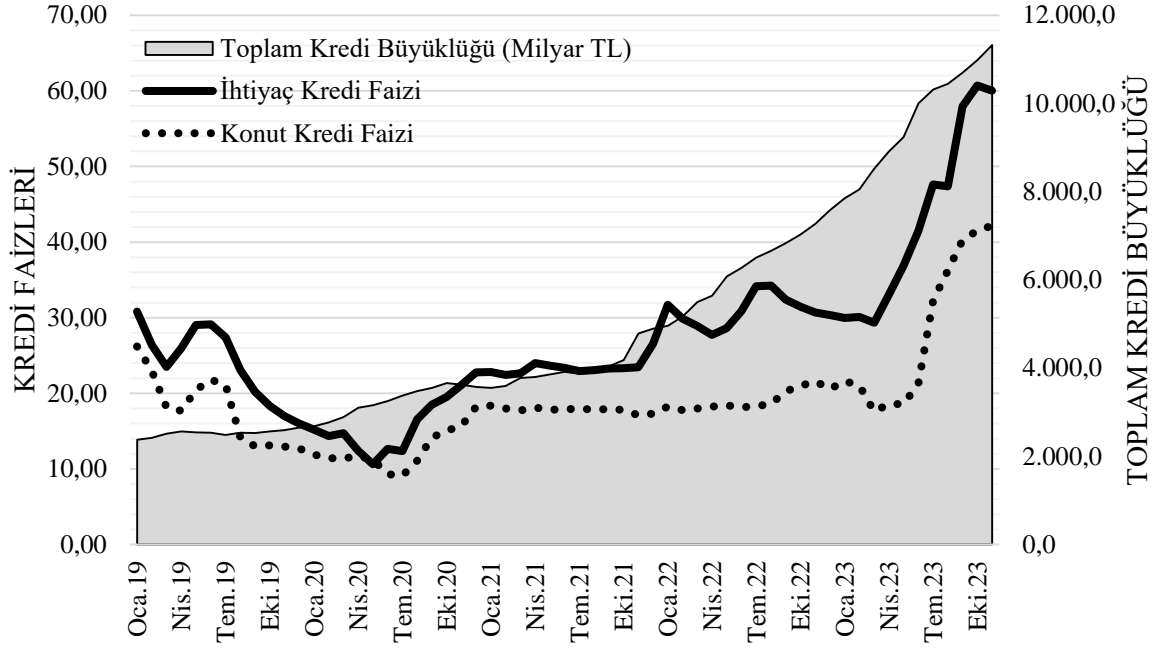

Şekil 5. Türkiye'de Pandemi Dönemi İşsizlik Oranı ve Haftalık Ortalama Çalışma Süresinin Seyri

Kaynak: TÜİK

2019 yılında işsizlik oranı %13,7 iken 2020 yılı Temmuz ayında işsizlik oranı %14,2'ye yükselmiştir. İstihdam verilerinde öne çıkan bir detay, sokağa çıkma yasakları, kamu ve özel sektörde işten çıkarma yasakları ve idari izinlerle birlikte ücretsiz izin uygulamaları neticesinde haftalık çalışma saatleri ortalama 45 saatten Nisan 2020'de 39 saate kadar gerilemesidir. İşten çıkarma yasaklarının sona ermesi ile birlikte Covid'in etkilerinin azalması neticesinde işsizlik oranında beklentilerin aksine gerileme görülmektedir. Yine de ücretsiz izin uygulamalarının bir süre daha devam ettiği uygulamada görülmektedir.

Covid-19 krizinin etkilerini iki dönem olarak ayırabiliriz. İlki, pandemi süresince özellikle büyümedeki ivme kaybı ve şok küçülme ile birlikte dünyada artan enflasyon ortamıdır. Pandemi dönemi, alınan kısıtlayıcı önlemler ve dünya ekonomisinde görülen daralmaların etkisiyle ekonomide negatif büyüme kaydedilirken para politikasında genişleyici adımlar atılmıştır. 2020 başında %12 olan TCMB politika faizi kademeli olarak %8,25'e indirilmiş ve sonrasında yükselen enflasyon ve krizden çıkış stratejisi olarak 2021 Mart toplantısında %19'a kadar yükseltilmiştir. Bu dönemde kredi garanti fonu yardımıyla ticari kredilerde artış görülmekle birlikte finansal istikrarı ilişkilendirecek şekilde kredi genişlemesi gerçekleşmiştir. BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) verilerine göre toplam kredilerdeki yıllık büyüme 2020 yılında ortalama %28,9 gerçekleşirken 2022 yılı ortalaması %56,5'e yükselmiştir. Şekil 6, Türkiye'de toplam kredi büyüklüğü ve kredi faizlerinin kırılımını göstermektedir.

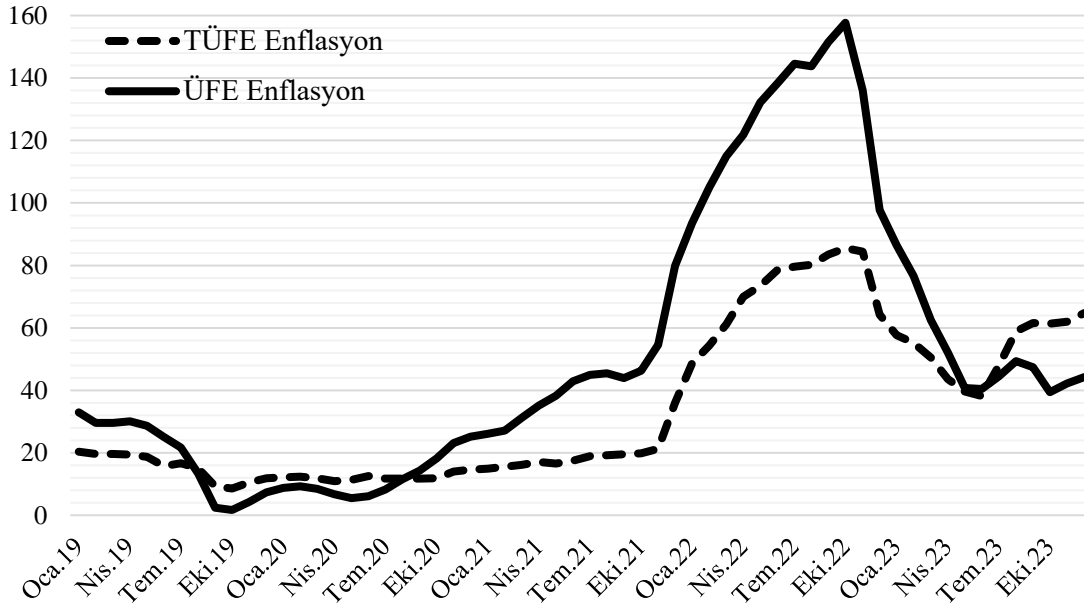
Şekil 6. Türkiye'de Toplam Kredi Büyüklüğü, İhtiyaç ve Konut Kredi Faizleri

Kaynak: TCMB

Kredi genişleme hızı 2023'te de benzer şekilde yüksek seyrini korumaktadır. Bu dönemde özellikle negatif reel faiz uygulaması iç talepte kuvvetli bir seyre neden olmuş ve talep enflasyonu oluşumuna neden olmuştur.

Dünyada artan üretici enflasyonu ve pandemi sonrası arz zincirindeki kırılmalar kademeli olarak enflasyonu yukarı taşımıştır. ABD'de ve Euro Bölgesi'nde yüksek tek haneli rakamlara yükselen enflasyon, gelişmekte olan ülkelerde yükselişini sürdürmüştür. Türkiye'de üretici fiyat endeksi (ÜFE) enflasyonu özellikle TL'deki reel değer kaybına ve dünyada artan üretici maliyetlerine paralel olarak 2022 yılı ikinci yarısında %160'lara yükselmiştir. Akabinde tüketici fiyat endeksi (TÜFE) enflasyonu 2022 yılı ikinci yarısında %84'e kadar yükselmiştir. 2023 yılında baz etkisiyle birlikte enflasyonda gerileme görülse de Türk lirası üzerinde devam eden baskı, reel olarak Türk lirasında değer kaybına neden olmuştur. TCMB verilerine göre 2020 yılı başında 75,6 olan TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru 2021 yılı sonunda 47,6'ya kadar gerilemiştir. Gelineen noktada 2023 yılının ikinci yarısı itibariyle TCMB para politikasında hızlı bir sıkılaştırma dönemine girmiştir ve politika faizi %42,5'e kadar yükseltilmiştir. Politika faizi 2024 yılı başlarında ise %50 seviyesine yükseltilmiştir. Enflasyonun 2024 yılı ikinci yarısı itibariyle gerilemesi beklenmektedir.

Küresel arz zincirindeki bozulma ve dünyada yükselen enflasyon, Türkiye'de negatif reel faiz ve genişleyici para ve maliye politikası paralelinde Türkiye'de enflasyon eğilimi yukarı yönde güçlenmiştir. Şekil 7, pandemi döneminde Türkiye'de enflasyon seyrini göstermektedir.

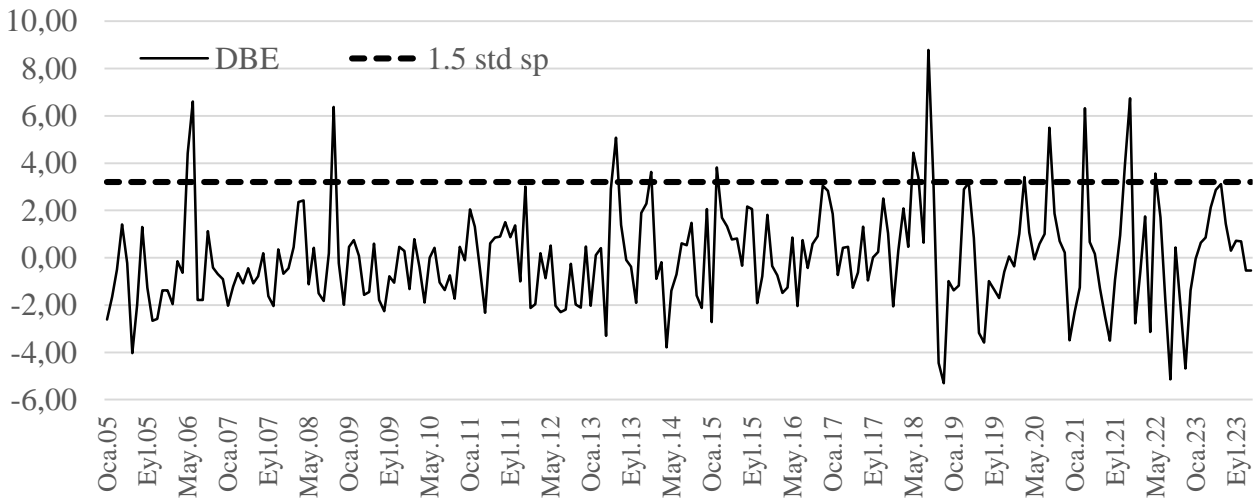

Şekil 7. Türkiye'de Pandemi Süresince TÜFE ve ÜFE Enflasyonu Seyri

Kaynak: TÜİK

Gelişmiş ülkelerde artan arz enflasyonu paralelinde Türkiye'de ÜFE enflasyonu kriz sonrası süreçte %160'lara kadar yükselirken artan üretici maliyetleri ve 2020 sonrası para politikasında alınan önlemler, kurdaki değer kaybı gibi etkenler TÜFE enflasyonunu yukarı taşıyan etkenlerden biri olarak görülebilir.

Covid-19 krizinin Türkiye için ilk dönem etkisi artan enflasyon iken ikinci dönem etkisi döviz kurlarındaki artıştır. Türkiye için hesapladığımız döviz kuru baskı endeksi, Kaminsky vd. çalışmasında atfedilen 1,5 standart sapma üzerine belirli dönemlerde geçme eğilimi göstermiştir. Bunlar; yüksek enflasyon eğilimi, uluslararası rezervlerdeki düşüş ve negatif reel faiz döneminin olduğu pandemi sonrası dönem, 2018 yılında ABD – Türkiye ilişkilerinin Rahip Brunson krizi ile gerildiği dönemdeki kur ataklarının yarattığı baskı, 2008 krizi sonrası 2013 yılı ortalarında ABD'de düşük faiz ve parasal genişlemenin sonlandıracağına dair o dönemin Fed Başkanı Bernanke'nin yaptığı açıklama ve 2008 krizinin olduğu dönemdir. Şekil 8 Türkiye için hesapladığımız döviz kuru baskı endeksinin 2005-2023 yılları arasındaki seyri ve eşik olarak seçtiğimiz 1,5 standart sapma üzerine geçtiği dönemler yer almaktadır.

Şekil 8. Türkiye'de Döviz Kuru Baskı Endeksinin Seyri

2018 yılı Ağustos ayında Dolar/TL'deki yükseliş yaklaşık %33 olurken bu dönemde TCMB brüt rezervleri 1007, milyar dolar seviyesinden 88,7 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. FBE verilerine göre Türkiye ekonomisindeki en sert yükseliş ilgili dönemde 2018 yılında gerçekleşmiştir.

FBE'nin eşik değerlerin üzerine çıktığı dönemlerde Türkiye ekonomisi önemli kur ataklarına maruz kalırken yine bu dönemlerde uluslararası rezervlerde gerileme görülmektedir. Özellikle pandemi sonrası uygulanan negatif reel faiz politikası ise döviz kuru baskı endeksinin ortalamasından 1,5 standart sapma değerinin üzerini gördüğü ve KLR modeline göre kriz sinyali ürettiği görülmektedir. 2023 yılı ortalarından itibaren TCMB'nin faiz artırımı süreci, enflasyon beklentilerindeki normalleşme ve uluslararası rezervlerdeki artış eğilimi ise döviz kuru baskı endeksinin gerilemesini sağlamaktadır.

4. Kriz Erken Uyarı Sistemleri ve Ekonometrik Yöntem

Kriz erken uyarı sistemlerinin temeli Kaminsky, Lizondo ve Reinhart (KLR) tarafından geliştirilen sinyal yaklaşım modelidir. Meksika krizini ele alırken ilk çalışmalar öncü göstergelerin ortalamalardan uzaklaşmasını ve belirli eşik değerlerin aşılıp aşılmayacağına odaklanmıştır ve bağımlı değişken döviz kuru baskı endeksi olarak belirlenmiştir. Uygulamada çalışmalara bakıldığında Altıntaş ve Öz'ün (2007: s. 39) çalışmasında Türkiye örneğinde 15 adet gösterge kullanmış ve bunlardan sanayi üretimi, sermaye çıkışı, M2/Rezervler, GSMH, M1, IMKB100 endeksi, 3 aylık mevduat faizi ve reel efektif döviz kurunun para krizlerini açıklamakta başarılı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Corsetti vd (1999: s. 3) ise 1997 Asya krizini değerlendirdikleri çalışmada toplam üretim, yatırım gelirleri, verimlilik ve karlılık, toplam tasarruflar, enflasyon, dışa açıklık, reel kurdaki değer kaybı ve politik belirsizlik göstergelerini değerlendirmişlerdir. Eichengreen vd (1995: s. 4) 20 sanayileşmiş ülke verilerinden yola çıkarak sabit döviz kuru sisteminde ilan edilen döviz kuru ardından döviz piyasasındaki volatilitayı değerlendirmişlerdir. Esquivel ve Larrain (1998: s. 26) 30 ülke için 1975-1996 yıllarını kapsayan çalışmada probit model kullanarak düşük uluslararası rezervlerin, para arzındaki büyümenin, dış ticaret ve ödemeler dengesindeki şok bozulmaların finansal krizlerde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Frankel ve Rose (1996: s. 13) 105 gelişmekte olan ülkenin 1971-1992 dönemi verileriyle döviz krizlerini analiz etmişlerdir ve parasal ve mali şokları, ödemeler dengesini ve borç düzeylerini değişken olarak kullanmışlardır. Manasse vd (2003: s. 34) ise 47 ülkenin 1970-2002 dönemi verilerinden yola çıkarak yaptıkları çalışmada politik belirsizlikleri krizlerde istatistik olarak anlamlı bulmuşlardır. Kruger vd (1998: 11) 19 ülke ile yaptıkları çalışmada kredi balonlarının, reel döviz kurundaki aşırı değer kayıplarının ve zayıf rezervlerin döviz kurundaki spekülasyon ataklarında etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tudela (2001: 18) ihracattaki büyüme ve ithalatta daha düşük büyümenin ve dışa açıklığın kur ataklarını yumuşattığını, reel efektif döviz kurundaki değişimin kur ataklarında anlamlı olduğunu ve sermaye girişlerinin kriz öngörmede anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

1998 yılı çalışmasında Kaminsky vd. kriz nedenlerini araştırırken kriz tanımı yapmışlar ve olası potansiyel öncü göstergeleri belirlemişlerdir. Buna ek olarak da öncü göstergelerin davranışlarını irdelemişlerdir ve ortalamalarından uzaklaşan ve risk oluşturan göstergelerin kriz sinyali performanslarını irdelemişlerdir (1998: s. 3). Çalışma, finansal krizler için 24 aylık bir sürede öncü göstergelerin kriz sinyallerini takip ederken bu süre bankacılık krizleri için 12 ay olarak belirlenmiştir. Kaminsky ve Reinhart (1999: s. 13) ise Meksika krizini irdeledikleri çalışmasında regülasyon sorunlarına dikkat çekmektedir ve elde ettikleri sonuçlar finansal serbestleşmenin kriz yaratmada etkili olduğu yönündedir. KLR modeli haricinde Kümeleme Analizi, Dinamik Faktör Modelleri, Kantitatif Finans Modelleri, Makine Öğrenimi, VAR Analizi ve Regresyon Modelleri yer almaktadır. Bu çalışmada zaman serisi analizi çerçevesinde Türkiye'de bağımlı değişken döviz kuru baskı endeksi açıklanmaya çalışılacaktır.

KLR çalışmasının farklı varyasyonları kullanılmakla beraber ilk çalışmalar döviz kuru baskı endeksinin (DBE), her terim için standart sapmalarıyla ağırlıklandırılmış şekilde döviz kurundaki değişim ve rezervlerdeki değişim

olarak kullanmıştır. Sinyal yaklaşım metodunda her göstergenin performansını ve anlamlılığını ölçmek tam olarak mümkün değildir. Değişkenler arası korelasyonun ihmal edilmesi ve her göstergenin kriz üzerindeki etkisinin hesaplanmasındaki güçlük nedeniyle KLR yaklaşımı eleştirilmektedir. Buna karşın bağımlı değişken olan döviz kuru baskı endeksi geliştirilerek ekonometri modellerinde de kullanılmaktadır. Bu çerçevede çalışmada zaman serisi analizi kullanılacaktır.

Regresyon analizinin kullanılacağı bu çalışmada bağımlı değişken olarak Eichengreen vd diğerlerin tarafından geliştirilen finansal baskı endeksi (FBE) kullanılmıştır. FBE hesaplamasında döviz kuru ve rezervlere ek olarak faizlerdeki değişim de eklenmekle birlikte her üç değişken istatistik olarak standartlaştırılmıştır. Standartlaştırılma yöntemi ile birlikte üç değişkenin ortalaması alınarak FBE elde edilmiştir. Aşağıda matematiksel olarak gösterimi yer almaktadır.

$$FBE_t = \frac{\left(\frac{\Delta e_t - \mu_e}{\sigma_e} + \frac{\Delta i_t - \mu_i}{\sigma_i} + \frac{\Delta r_t - \mu_r}{\sigma_r} \right)}{3}$$

Denklem, istatistik olarak standartlaştırılmış döviz kuru, faizler ve uluslararası rezervlerin aritmetik ortalamasını göstermektedir.

Öncü göstergelerin belirli bir eşiği geçip geçmemesi üzerine kurgulanan sinyal yaklaşım modellerine ek olarak regresyon modelleri öncü göstergeleri test etmek adına kullanılmaktadır. Ekonometri modellerinin yer almasıyla birlikte EKK yöntemiyle tahminler yapılırken baskı endeksinin belirli bir eşiği geçip geçmemesine göre oluşturulan nitel bağımlı değişken ile logit model tahmini de yapılabilmektedir. Bağımlı değişkenin belirli bir değeri almasına yönelik olasılığın hesaplanmasında olasılık modelleri kullanılabilir. Buna ek olarak bağımlı değişken FBE olmak üzere EKK kullanılması da mümkündür. Wooldridge (2012: s. 584) özellikle doğrusal olmak üzere olasılık modellerinin kullanımının iki ana dezavantajı olduğuna işaret etmiştir; ilki tahmincilerden elde edilebilecek yeni değerlerin sıfırdan küçük olması ve ikinci olarak da açıklayıcı değişkenin etkisinin sabit kabul edilmesidir. Bunu çözümenin bir yolu açıklayıcı değişkenlerinin karelerinin modele eklenmesi olabilir. Reset testlerinin bu noktada yol gösterici olacağı düşünülebilir.

Çalışmada Eichengreen vd. çalışmasına hesaplanan finansal baskı endeksi bağımlı değişken olmak üzere EKK yöntemiyle tahmin gerçekleştirilecektir. Doğrusal olasılık modellerinin iki uçlu değerler kullanması ve tahmin edilen değerlerden elde edilecek sonuçlarda (0,1) aralığının dışına çıkılması nedeniyle finansal baskı endeksi bağımlı değişken olarak doğrudan kullanılacaktır. Türkiye’de veri frekansı ve çeşitliliği artan iktisadi ve finansal göstergeleri de içerecek şekilde kriz öncü göstergelerini belirlemeye çalışılmıştır. Modelde 2011 – 2023 döneminde 156 aylık veri ile FBE bağımlı değişken olmak üzere, enflasyon, sanayi üretimi, bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranı, bankacılık sektörü öz sermaye karlılığı, M3 para arzı, reel kesim güven endeksi, BİST100 endeksi, ABD 10 yıllık tahvil faizi, Brent petrol, uluslararası rezervler, TCMB fonlama büyüklüğü ve TCMB fonlama faizi bağımsız değişken olmak üzere EKK (en küçük kareler) yöntemi ile öncü göstergelerin istatistik olarak anlamlılığını test etmeyi ve politika önermesi sunmayı amaçlamaktadır. TCMB fonlama tutarı ve fonlama faizinin de modele dahil edilmesi nedeniyle çalışmanın zaman aralığı daraltılmıştır. Çalışmada ayrıca uluslararası değişkenleri de dahil etmek üzere ABD uzun dönem tahvil faizleri, 1980 itibariyle gelişmekte olan krizlerde etkili olan, Türkiye’de de 2001 krizinde etkili olan faktörler arasında sayılan petrol fiyatları da eklenmiştir.

Enflasyon göstergesi olarak TUIK’in tüketici fiyat endeksindeki yıllık değişim oranı kullanılmıştır. Sanayi üretimi ise benzer şekilde sanayi üretim endeksindeki yıllık büyüme esas alınmıştır. Aylık değişimler mevsimsellik içeriyor olması nedeniyle yıllık değişim tercih edilmiştir. Türkiye’de 2001 bankacılık krizi ve 2008 küresel finans krizi, kriz tahminlerinde bankacılık sektörüne ilişkin verilerin de kullanılmasında öncü olmuştur. Bu çerçevede

bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranı ve öz sermaye karlılıkları verileri de modele bağımsız değişken olarak eklenmiştir ve BDDK aylık bülten verileri kullanılmıştır. Modele ikinci nesil krizlerde de atfedildiği sürece beklentileri dahil etmek üzere TCMB tarafından açıklanan reel kesim güven endeksi eklenmiştir. Finansal krizlere ilişkin ana göstergelerden biri de ilgili ülkenin borsa endeksi olmuştur. Bu çerçevede Türkiye için BİST100 endeksi de modele bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Uluslararası piyasalarda takip edilen ana göstergelerden biri de ABD'de uzun vadeli tahvil faizleri olmuştur. Ayrıca gelişmekte olan ülke krizlerinde ana gerekçelerden biri olarak gösterilen ve paralelinde Türkiye'de 2001 krizinde özellikle ödemeler dengesi üzerinde baskı yaratan petrol fiyatlarındaki seyrin kontrol edilmesi tercihi nedeniyle Brent petrol fiyatı dahil edilmiştir. Aşağıda değişkenlere ilişkin tanım ve değerler yer almaktadır.

Tablo1: Model Değişkenleri ve Tanımları

Bağımsız Değişken	Tanım
d_enf	Yıllık enflasyondaki puansal değişim
l1_d_enf	Yıllık enflasyondaki puansal değişimin bir dönem gecikmesi
sanuret	Sanayi üretim endeksindeki yıllık değişim
d_banksyr	Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranındaki değişim
l1_d_banksyr	Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranındaki değişimin bir dönem gecikmesi
bankkaro	Bankacılık sektörü öz sermaye karlılığı
l1_bankkaro	Bankacılık sektörü öz sermaye karlılığı bir dönem gecikmesi
l2_bankkaro	Bankacılık sektörü öz sermaye karlılığı iki dönem gecikmesi
odmdeng	Aylık ödemeler dengesi (milyon dolar)
d_m3parzı	M3 para arzındaki değişim (bin TL)
l1_d_m3parzı	M3 para arzındaki değişimin bir dönem gecikmesi (bin TL)
rkge	Reel kesim güven endeksi
d_bist100	BİST100 endeksindeki puansal değişim
d_abd10y	ABD 10 yıllık devlet tahvil faizindeki puansal değişim
d_brent	Brent petrol fiyatındaki değişim
d_rezerv	Uluslararası rezervlerdeki değişim (bin dolar)
l1_d_rezerv	Uluslararası rezervlerdeki değişimin bir dönem gecikmesi (bin dolar)
d_tcmbfon	TCMB aylık fonlama düzeyindeki değişim (bin TL)
l1_d_tcmbfon	TCMB aylık fonlama düzeyindeki değişimin bir gecikmesi (bin TL)
d_tcmbfonlamafaiz	TCMB ağırlıklı fonlama faizindeki puansal değişim
l1_d_tcmbfonlamafaiz	TCMB ağırlıklı fonlama faizindeki puansal değişimin bir dönem gecikmesi
sabit terim	sabit terim

Zaman serilerinde ve panel modellerde bağımsız değişkenlerin durağanlığı model sonuçlarının güvenilirliği açısından önemlidir. Bu çerçevede serilere birim kök testi uygulanmış ve fark durağan seriler belirlenmiştir ve birinci farkları alınarak testler tekrar edilmiştir. Birim kök testi için Dickey-Fuller'ın birim kök test süreci izlenmiştir. Testin sıfır hipotezi serinin birim kök içerdiğini öne sürerken alternatif hipotez ise serinin birim kök içermediğini öne sürmektedir. Aşağıda birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Testleri Sonuçları

Değişken	Test Sonuç P Değeri	
	Düzyey	Birinci Fark
enf	0,9739	0,0000
sanuret	0,0000	
banksyr	0,2396	0,0000
bankkaro	0,0162	
m3parzı	1,0000	0,0000
odmdeng	0,0000	
rkge	0,0001	
bist100	1,0000	0,0000
abd10y	0,5371	0,0000
brent	0,4397	0,0000
rezerv	0,3518	0,0000
tcmbfon	0,0868	0,0000
tcmbfonlamafaiz	0,9991	0,0001

Modelde tahminlerin alınması ardından yapılacak testlerden biri de değişen varyans testleridir. Ekonometri çalışmalarında hata teriminin varyansının bağımsız değişkenlere göre farklılık göstermemesi beklenmektedir. Eğer hata teriminin varyansı bağımsız değişkenlere göre değişkenlik gösteriyorsa söz konusu varyanslardan elde edilen standart sapmalar ve nihayetinde test istatistiklerinin de geçerliliği sorgulanacaktır. Breusch-Pagan tarafından 1979'da geliştirilen değişen varyans testi sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3: Değişen Varyans Testi - Breusch Pagan

$$\text{chi}^2(1) = 2,45 \quad p=0,12$$

Breusch-Pagan testi sonucunda hesaplanan p değeri 0,12 olarak elde edilmiştir. Teoride 0,05 anlamlılık değeri altındaki değerler kabul edilmektedir. Buna karşın 0,05 teoride sağlanması zor olmakla birlikte uygulamada 0,1 ve 0,15 anlamlılık düzeyindeki sonuçlar da kabul edilebilmektedir.

Kurulan model ile ilgili bir test de otokorelasyon testidir. Modelde Durbin Watson'un otokorelasyon testi kullanılmıştır. Testte sıfır hipotezi birinci dereceden otokorelasyon bulunmadığına işaret ederken alternatif hipotez ise test sonucuna göre pozitif ya da negatif otokorelasyon olduğunu öne sürmektedir. DW test istatistiği sonucu (22, 154) değerleri için 1,84 olarak hesaplanmaktadır ve ilgili değerler kritik değerler ile karşılaştırıldığında otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Model sonuçları aşağıda yer almaktadır;

Tablo 5: Model Tahmin Sonuçları

fbe	Katsayı	Standart Hata	t istatistik	p değeri	%95 Güven Aralığı	
d_enf	0,0277	0,0495	0,5600	0,5770	-0,0703	0,1257
l1_d_enf	-0,0926	0,0454	-2,0400	0,0430	-0,1823	-0,0029
sanuret	0,0300	0,0159	1,8800	0,0620	-0,0015	0,0615
d_banksyr	-0,7477	0,2772	-2,7000	0,0080	-1,2960	-0,1993
l1_d_banksyr	-0,4624	0,2785	-1,6600	0,0990	-1,0133	0,0886
bankkaro	0,0730	0,0267	2,7400	0,0070	0,0202	0,1259
l1_bankkaro	-0,0496	0,0314	-1,5800	0,1170	-0,1118	0,0125
l2_bankkaro	-0,0543	0,0241	-2,2500	0,0260	-0,1020	-0,0066

odmdeng	0,0006	0,0000	1,3700	0,1720	-0,0003	0,0001
d_m3parzı	0,0058	0,0008	7,5100	0,0000	0,0043	0,0074
l1_d_m3parzı	-0,0023	0,0010	-2,3000	0,0230	-0,0043	-0,0003
rkge	-0,0064	0,0248	-0,2600	0,7960	-0,5553	0,0427
d_bist100	-0,0013	0,0007	-2,0000	0,0480	-0,0026	0,0000
d_abd10y	-0,1008	0,4900	0,2100	0,8370	-0,8685	1,0701
d_brent	0,0376	0,0191	1,9700	0,0510	-0,0002	0,0753
d_rezerv	-0,0003	0,0000	-12,2400	0,0000	-0,0004	-0,0003
l1_d_rezerv	0,0000	0,0000	-1,6600	0,0980	-0,0001	0,0000
d_tcmbfon	-0,0018	0,0028	-0,6600	0,5120	-0,0074	-0,0037
l1_d_tcmbfon	-0,0070	0,0027	-2,5800	0,0110	-0,0124	-0,0016
d_tcmbfonlamafaiz	-0,4177	0,1274	-3,2800	0,0010	-0,6697	-0,1658
l1_d_tcmbfonlamafaiz	-0,4177	0,1274	-3,2800	0,0010	-0,6697	-0,1657
sabit terim	0,9882	2,5204	0,3900	0,6960	-3,9974	5,9738

Elde edilen sonuçlara göre döviz kuru baskı endeksinde cari enflasyon, ödemeler dengesi, reel kesim güven endeksi, ABD 10 yıllık faizi, cari dönem TCMB fonlama miktarı ve sabit terim istatistik olarak güçlü şekilde anlamsız çıkarken diğer göstergeler ise anlamlıdır. Enflasyondaki cari dönem değişimi istatistik olarak anlamsız olmakla birlikte bir dönem gecikmeli olarak enflasyondaki değişimdeki 1 puanlık artış döviz kuru baskı endeksini 0,09 puan aşağı çekmektedir. Sonuç iktisadi beklentilerle uyumlu değildir. Sanayi üretiminde 1 puanlık artışın döviz kuru baskı endeksini 0,03 puan yukarı çekmektedir. Katsayı istatistik olarak anlamlıdır fakat iktisadi beklentiler ile uyumlu değildir. Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranındaki 1 puanlık artış cari ve bir dönem gecikmeli etkisiyle birlikte döviz kuru baskı endeksini yaklaşık 1,2 puan aşağı çekmektedir. Katsayılar istatistik olarak anlamlıdır ve iktisadi beklentiler ile uyumludur. Bankacılık sektörü öz sermaye karlılığındaki her 1 puanlık artış, cari dönem, bir ve iki dönem gecikmeli olarak döviz kuru baskı endeksini toplamda 0,03 puan aşağı çekmektedir. Karar istatistik olarak anlamlı olmakla birlikte beklentiler ile uyumludur. Ödemeler dengesindeki her 1 milyar Dolar tutarındaki iyileşme döviz kuru baskı endeksini 0,6 puan artırmaktadır. Katsayı istatistik olarak %10 düzeyinde anlamsızdır.

Geniş anlamda para arzı olan M3'teki değişimde görülen her 100 milyar TL tutarındaki artış bir dönem gecikmesiyle birlikte döviz kuru baskı endeksini toplam 0,4 puan yukarı çekmektedir. Katsayı istatistik olarak anlamlıdır ve beklentiler ile uyumludur. Reel Kesim Güven Endeksi'ndeki her 1 puanlık artış, döviz kuru baskı endeksini 0,006 puan azaltmaktadır. Katsayı istatistik olarak anlamsızdır ve bu nedenle yorumlanmayacaktır. BİST100 endeksindeki değişimde her 100 puanlık artış döviz kuru baskı endeksini 0,1 puan azaltmaktadır. BİST100'deki bir dönem gecikmenin ise istatistik olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Cari döneme ilişkin katsayı ise istatistik olarak anlamlıdır ve iktisadi beklentiler ile uyumludur. Brent petrol fiyatındaki değişimdeki her 1 dolarlık artış döviz kuru baskı endeksini 0,03 puan artırmaktadır. Katsayı istatistik olarak anlamlıdır ve iktisadi beklentiler ile uyumludur. TCMB uluslararası rezervlerindeki değişimin bir dönem gecikmesi ile birlikte her 1 milyar dolar artışı döviz kuru baskı endeksini yaklaşık 0,3 puan kadar azaltmaktadır. Katsayı istatistik olarak anlamlıdır ve iktisadi beklentiler ile de uyumludur. TCMB'nin APİ ile fonlama düzeyindeki değişimde her 100 milyon TL tutarındaki artış bir ay gecikme ile döviz kuru baskı endeksini 0,7 puan azaltmaktadır. Cari dönem değeri istatistik olarak anlamlı olmakla birlikte cari dönem ve bir dönem gecikme katsayıları beklentilerimiz ile uyumlu değildir. TCMB fonlama faizindeki değişimdeki her 1 puanlık artış, cari dönem ve bir dönem gecikmesiyle birlikte döviz kuru baskı endeksini yaklaşık 0,8 puan azaltmaktadır. Katsayı istatistik olarak anlamlıdır ve beklentiler ile uyumludur.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye ekonomisi için 1994 krizi ilk finansal kriz olarak nitelendirilirken, 2001 krizi ardından Türkiye ekonomisi için yapısal kırılmalar meydana gelmiştir. Serbest döviz kuru sistemine geçişe ek olarak TCMB'nin bağımsızlığı, BDDK'nın güçlendirilmesi ve alınan regülatif önlemler kritik eşik olarak görülmektedir. 2008 krizi, dünya ekonomisinde yaşanan en büyük finansal krizlerden biri olurken krizin gerekçeleri ve derin finansal piyasaların varlığı da düşünüldüğünde Türkiye'ye etkisi nispeten sınırlı kalmıştır. Buna karşın 2008 krizinden olumsuz etkilenen Türkiye ekonomisinde kriz sonrası dönemde yüksek büyüme, yüksek kredi büyümesi ve artan ödemeler dengesi açığını beraberinde getirmiş ve finansal istikrar kavramının öneminin artmasına neden olmuştur.

Gerek 2008 ABD krizi gerekse 2009'da Yunanistan ile başlayan ve sonrasında Portekiz, İrlanda, İspanya, İtalya'ya sıçrayan mali kriz küresel merkez bankalarının düşük faiz politikasını sürdürmelerine neden olmuştur. 2013 yılında ise Fed parasal gevşemenin sona erdirileceğini açıklamış ve gelişen ülkelerle birlikte Türkiye için de finansal piyasalarda volatilité artmıştır. 2018'de Rahip Brunson krizi ve ABD Başkanı Trump'ın Türkiye'ye açık mektubu ile derinleşen ABD – Türkiye gerilimi de Türkiye piyasaları için kısa vadede görülen en büyük baskılardan birini beraberinde getirmiştir. Pandemi dönemini ise Türkiye ekonomisi için salgın dönemi ve salgın sonrası dönem olarak ayırmaktayız. Salgın dönemi dünya ekonomilerinin geneli için benzer gerekçelerle yorumlamak mümkündür. Buna karşın pandemi sonrası kredi büyümesindeki artış, negatif reel faiz ve kurda görülen ataklar neticesinde Türkiye ekonomisinde finansal kırılma artmıştır.

Çalışma, 2011-2023 dönemi içerisinde döviz kuru baskı endeksindeki finansal ve iktisadi değişkenlerin etkisini ölçmeyi ve sınamayı amaçlamıştır. Bağımlı değişken FBE olmak üzere zaman serisi ile yapılan modellemede alınan sonuçlar; bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranı, bankacılık sektörü öz sermaye karlılığı, BİST100 endeksi, uluslararası rezervler, TCMB fonlama faizi ile döviz kuru baskı endeksi arasında anlamlı ve negatif ilişki gözlemlenirken alınan sonuçlar iktisadi beklentiler ile de uyumludur. Yine alınan sonuçlar itibarıyla Brent petrol fiyatı, M3 para arzı ve sanayi üretimi ile döviz kuru baskı endeksi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki gözlemlenmektedir. Bu çerçevede döviz kuru baskı endeksinin düşürmenin, dolayısıyla Türkiye'de olası finansal krizlerin önüne geçilmesinin araçları incelendiğinde bankacılık sektörünün güçlendirilmesi, para arzındaki büyümenin yavaşlatılması ve uluslararası rezervlerin artırılması gibi önlemler önerilebilir. Uluslararası değişken olarak modele dahil edilen Brent petrol fiyatı ise kriz ihtimalini artıran faktörler arasında yer alırken alınan sonuçlar küresel faizlerin istatistik olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Bu çerçevede Türkiye'de krizlere ilişkin uygulanacak makro iktisadi ve makro ihtiyati tedbirler ele alındığında bankacılık sektörüne ilişkin yeterlilik oranları ve öz sermaye karlılığı, uluslararası rezervler ile birlikte para politikasında sıkı duruş tercih edilmelidir. 2001 krizinde petrol fiyatlarındaki oynaklık ödemeler dengesi açıkları yoluyla Türkiye ekonomisinde kriz nedenleri arasında yer alırken çalışmanın kapsadığı 2011-2023 dönemi içerisinde de DBE ile anlamlı ve pozitif bir ilişki dikkat çekmektedir. Bu da dışsal şokların Türkiye ekonomisinde kırılma yaratabileceği savını desteklemektedir.

Kaynakça

- Altıntaş H. ve Öz B. (2007). Para Krizlerinin Sinyal Yaklaşımı ile Öngörülebilirliği: Türkiye Uygulaması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2). 19-44.
- Aziz, J., Caramazza, F., ve Salgado, R., (2000). Currency Crises: In Search of Common Elements, IMF Working Papers, 67.
- Barişık, S. ve Şarkgüneşi, A. (2009). Yabancı Sermaye Hareketlerinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri (1990-2007 Dönemi Nedensellik Analizi), ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9). 19-33.
- Başçı, E. ve Kara, H. (2011). Finansal İstikrar ve Para Politikası. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği 11(8).
- Boratav, K. ve Akyüz, Y. (2002). Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu. İşletme ve Finans, 17. 15-45.
- Bordo, M., Eichengreen, B., Klingebiel, D. ve Martinez, Peria., (2010). Financial Crises/Lessons From The Last 120 Years, Economic Policy, 16(32). 52-82.
- Caprio, G. (1998). Banking On Crises/Expensive Lessons From Recent Financial Crises. WB Policy Research Working Paper
- Corsetti, G., Pesenti, P., ve Roubini, R., (1999). What Caused The Asian Currency And Financial Crisis, New York Fed,
- Cömert, H. ve Yeldan, E. (2018). A Tale of Three Crises in Turkey: 1994, 2001 and 2008-09. Economic Research Center, 18. 1-23.
- Eichengreen, B., Rose, A.K., ve Wyploz, C. (1995). Exchange Market Mayhem: The Antecedents and Aftermath of Speculative Attacks, Economic Policy, 10(21)249-312.
- Esquivel G. ve Larrain F. (1998). Explaining Currency Crisis, John F. Kennedy Faculty Research WP Series
- Frankel, J. ve Rose, A. (1996). Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment, Journal of International Economics, 41(3). 351-366.
- Kaminsky, G., Reinhart, C. (1999). The Twin Crises: The Cause of Banking And Balance of Payments Problems. The American Economic Review, 89. 473-500.
- Kaminsky, G., Reinhart, C. (1999). The Twin Crises: The Cause of Banking And Balance of Payments Problems. The American Economic Review, 89. 473-500.
- Keyder, Ç. (1981). Kriz Üzerine Notlar. Toplum ve Bilim, 14, 3-43.
- Kruger, M., Osawake, P.N. ve Page, J., Fundamentals, Contagion and Currency Crises: An Empirical Analysis. Bank of Canada Working Paper 98-10
- Krugman, P. (1998). What Happened To Asia. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, Yayımlanmamış Çalışma.
- Manasse, P., Roubini, N., ve Schimmelpfenning, A. (2003). Predicting Sovereign Debt Crisis, IMF Working Papers, 03(221)
- Mutluer D. ve Barlas Y. (2002). Modeling the Turkish Broad Money Demand, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 55-75.

Özatay, F. (2008). The 1994 Currency Crisis in Turkey. *The Journal of Policy Reform*, 3. 327-352.

Tudela, M., (2001). *Explaining Currency Crises: A Duration Model Approach*, London School of Economics and Political Science.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2008). *Finansal İstikrar Raporu Sayı 7*.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2010). *Para Politikası Çıkış Stratejisi*.

Wooldridge, J. M. (2012). *Introductory Econometrics: A Modern Approach 5th Edition*.

Yay, G. (2012). *Para ve Finans Teorisi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

RUSSIA'S ROLE IN THE ISRAELI-IRANIAN RELATIONS

İSRAİL-İRAN İLİŞKİLERİNDE RUSYA'NIN ROLÜ

Yaroslav SAMOYLOV¹

Makale Başvuru Tarihi: 17.10.2024

Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 14.12.2024

Cilt: 2, Sayı: 2

Abstract

The article delves into Moscow's stance in the ongoing conflict between Israel and Iran. The main argument of this article is that Russia's relations with both Israel and Iran are shaped by its broader geopolitical objectives, particularly its efforts to counter US influence in the Middle East. This perspective allows us to view Russia's actions not as isolated events but as integral moves in a larger geopolitical strategy. By providing this analysis, the article enhances the understanding of Russia's geopolitical maneuvers in the Israel-Iran conflict and serves as a foundational resource for those involved in international relations. It summarizes Russia's position as supporting Tehran and attempting to influence regional affairs while refraining from direct involvement in the Israel-Iran conflict. This approach allows Russia to undermine Western initiatives, such as the US-led Abraham Accords and critical infrastructure projects. By supporting Iran, Moscow aims to assert its influence and reshape regional dynamics in alignment with its own interests. However, an escalation into a full-scale Iran-Israel war poses substantial risks for Russia, jeopardizing its investments in Iranian infrastructure and stretching its military resources amid ongoing commitments, particularly in Ukraine. Consequently, the Kremlin faces a complex challenge in balancing its support for Iran with the need to avoid overextending its capabilities.

Keywords: Iran, Israel, Russia, USA, Middle East

Özet

Bu makale, Moskova'nın İsrail ve İran arasındaki devam eden çatışmadaki duruşunu incelemektedir. Rusya'nın hem İsrail hem de İran ile olan ilişkileri, özellikle Orta Doğu'daki ABD etkisini dengeleme çabaları gibi daha geniş jeopolitik hedefler tarafından şekillenmektedir. Bu bakış açısı, Rusya'nın eylemlerini izole olaylar olarak değil, daha büyük bir jeopolitik stratejinin ayrılmaz parçaları olarak değerlendirmelerine olanak tanımaktadır. Makalede, Rusya'nın Tahran'ı destekleyerek bölgesel meseleleri etkilemeye çalıştığı ve İsrail-İran çatışmasına doğrudan müdahaleden kaçındığı vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, Rusya'nın ABD liderliğindeki İbrahim Anlaşmaları ve diğer kritik altyapı projeleri gibi Batılı girişimleri zayıflatmasına yardımcı olmaktadır. İran'ı destekleyerek Moskova, bölgedeki etkisini artırmayı ve dinamikleri kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirmeyi hedeflemektedir. Ancak, tam ölçekli bir İran-İsrail savaşına tırmanma riski, Rusya için önemli tehditler oluşturmaktadır. Bu durum, İran altyapısına yapılan yatırımları tehlikeye sokmakta ve özellikle Ukrayna'daki devam eden taahhütler arasında askeri kaynaklarını zorlamaktadır. Sonuç olarak, Kremlin, İran'a olan desteği ile maliyetlerini artırmaktan kaçınma ihtiyacı arasında karmaşık bir denge kurma zorluğuyla karşı karşıyadır.

Anahtar Sözcükler: İran, İsrail, Rusya, ABD, Orta Doğu

¹PhD Candidate, Ankara University, Graduate School of Social Sciences, Department of International Relations
yaroslav.sam@hotmail.com

Introduction

The central focus of current Russian foreign policy is its aim to revise the US-centric international order that emerged after the Cold War (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2023). In this context, inciting conflicts serves as a key tool for achieving this objective. A prime example of Russian assertiveness is the ongoing crisis in Ukraine. In addition to Ukraine, Russia supports Tehran in the simmering conflict between Iran and Israel. However, unlike its approach in Ukraine, Russia prefers a policy of indirect involvement in this conflict, delegating direct responsibility to Iran while providing substantial support to Tehran through diplomatic, economic, and military channels.

This article analyzes Russia's policy toward Israel and Iran, positing that the driving force behind this policy is the strategic objective of counterbalancing U.S. influence in the region. This is evident in Russia's support for Iran, which serves as a counterweight to the power projection of the United States and its ally, Israel. In this context, Russia's strategic approach to the Israel-Iran conflict can be effectively analyzed through the lens of realist theory, which posits that great powers seek to ensure their security through balancing. (Paul, 2018: 11). Furthermore, by aligning with Iran, Russia challenges U.S. energy interests in the region. As Luft and Korin (2009) argue, energy resources can be leveraged as tools of foreign policy, potentially exacerbating tensions and even triggering armed conflict. Given the growing tensions between Iran and Israel, this article will dedicate a separate chapter to a comprehensive analysis of Russia's energy policy in the context of the Israeli-Iranian escalation and its potential implications for regional and global dynamics.

This article begins with an analysis of Russia's policy toward Israel, providing a detailed examination of its historical evolution and current position. The second chapter is devoted to exploring Russia's policy toward Iran, emphasizing key developments and strategic objectives. The third chapter examines Russia's interests in energy and logistics, specifically within the context of the Iran-Israel conflict. The article concludes with a synthesis of the key findings. Throughout, the research employs a comparative methodology.

The following sources were instrumental in the preparation of this article. The first group consists of American scholars and experts who have contributed significantly to the study of Russia's relations with both Israel and Iran. In his article "Russia and Israel under Yeltsin", Robert O. Freedman examines the formative years of Russian-Israeli relations. In another important work, "Russian Policies during the Israeli-Hamas War since October the 7th", Freedman analyzes Russia's position regarding Israel in the context of the ongoing conflict with Hamas. Additionally, M.N. Katz's article "Russian-Iranian Relations in the Putin Era" offers valuable insights into Russian policy toward Iran under President Putin's leadership. Brenda Shaffer's book "Partners in Need: The Strategic Relationship of Russia and Iran" further enhances the understanding of Russia's strategic alignment with Iran, offering a comprehensive analysis of this bilateral relationship.

The second group of literature I focused on includes Russian scholars who have analyzed Russia's relations with Israel, Iran and the broader Middle Eastern region. Tatiana Nosenko's article, "A Difficult History: On the 20th Anniversary of the Restoration of Diplomatic Relations Between the USSR and Israel," provides insight into the reasons behind the Russian rapprochement with Israel after the collapse of the Soviet Union. Alexander Shumilin's doctoral dissertation, "Interaction of Russian and US Strategies in the Greater Middle East: Problems of Cooperation and Rivalry," offers a comprehensive understanding of Russia's foreign policy towards the Middle East as a whole. Kolesnikov R.A.'s "Relations Between Russia and Israel (2008–2018)" doctoral dissertation explores Russian foreign policy towards Israel. Melkonyan's article, "The Russian Vector of Israeli Foreign Policy," further elaborates on the current state of relations between Israel and Russia. Nogaev N.E.'s doctoral dissertation, "Main Trends in the Development of Iranian-Russian Relations at the Turn of the XX-XXI

Centuries (1991–2009),” provides an analysis of Russian-Iranian relations up to 2009. Mahdiyan M.H.'s book, “History of Interstate Relations Between Iran and Russia (XIX–Early XXI Centuries),” sheds light on current dynamics of Russian-Iranian relations. Ravandi-Fadai L.M.'s work, “Partnership Without Obligations: Features of Russian-Iranian Relations in Recent Decades,” is also an important source on this topic. I also referenced the book *Russia and Israel: A Difficult Journey*, written by Israeli author A.D. Epstein and Russian Middle East expert Kozheurov. This work provides valuable insights into the complex issues between Russia and Israel.

A distinctive feature of this research lies in its focus on not only comparing Russia’s policy towards Iran and Israel but also analyzing Russia’s strategic interests in energy and logistics within the context of the Iran-Israel conflict. This dimension has been notably underexplored in the existing literature, highlighting a clear gap in scholarly analysis. This article contributes to the field of international relations by addressing this gap, offering valuable insights for scholars and practitioners seeking a deeper understanding of Russia’s geopolitical and economic motivations in the region.

1. The Evolution of Russian-Israeli Relations

During the Cold War, the USSR and Israel failed to establish allied relations. Despite having initially supporting the establishment of Israel, the USSR severed diplomatic ties with the country twice, in 1953 and 1967, due to Israel's alignment with the Western bloc. Mikhail Gorbachev's leadership in the mid-1980s initiated a thaw that led to the restoration of full diplomatic relations by 1991 (RIA, 2016). In this context, it is crucial to emphasize that the primary catalyst for Moscow's rapprochement with Israel was the fact that by the mid-1980s, it became apparent that the Soviet Union was being outpaced in the Cold War. The Soviet Union, in its attempts to compete with the military buildup of the United States, confronted significant economic and political crises that rendered the maintenance of its empire increasingly untenable. This predicament compelled Soviet leadership to pursue cooperative relations with Western nations, particularly to gain access to advanced technology (Mearsheimer, 2001: 369). Moscow aimed to improve economic ties with the U.S., but the Jackson-Vanik Amendment of 1974, linked to Soviet restrictions on Jewish emigration, hindered this goal. U.S. lawmakers saw these policies as human rights violations and withheld support for Moscow. To overcome this, the Soviet Union worked to improve its image by easing emigration restrictions and strengthening ties with Israel. This approach gained support from U.S. Zionist groups, who became more willing to back the repeal of the Jackson-Vanik Amendment (Nosenko, 2011: 91–92).

During Yeltsin's early presidency, the normalization of relations with Israel continued to grow, particularly through increased trade and cultural exchanges. However, these gains faced challenges, as shifts in Russian foreign policy during the 1990s affected bilateral relations. The optimism seen in Israeli-Russian ties in 1992 gradually gave way to a more complex and sometimes tense diplomatic situation. This change was largely due to Russia's decision in the early 1990s to strengthen ties with Iran, including increased military and nuclear cooperation, which inevitably strained its relationship with Israel. (Freedman, 1998:164).

When Yevgeny Primakov became Russia's Minister of Foreign Affairs in 1996, the country's foreign policy underwent a significant shift. Rather than continuing its efforts to strengthen ties with the West, Russia began focusing on curbing U.S. influence. In this context, nations such as Iran and Iraq gained greater importance in Russia's foreign policy (Fedorov, 2001). Under Primakov, Russia grew more critical of Israeli policies, especially during the 1996 'Grapes of Wrath' operation in Lebanon and the 1997 collapse of the peace process. (Freedman,1998: 164-165). Moreover, this period saw the restoration of military and technical cooperation between Russia and Syria (Podtserob, 2015: 338-339). Overall, Military cooperation between Russia, Iran, and

---

Syria has emerged as a consistent source of tension in Russian-Israeli relations. Each successive arms deal has exacerbated these tensions, prompting formal protests from Israeli officials. (Epstein & Kozheurov, 2011a:165).

In the early 2000s, as tensions grew between Russia and the West, Russia focused on increasing its influence in the Middle East and North Africa, particularly in countries like Syria, Libya, and Palestine. This was part of Russia's strategy to play a bigger role in peace efforts, including mediating between Israel and the Palestinian Authority. However, Russia's decision to supply advanced anti-aircraft systems to Syria and Iran strained its relationship with Israel (Shumilin, 2009: 74-75).

Another point of contention in Russian-Israeli relations has been the role of Hamas. While Russia has condemned Hamas for its acts of terrorism, it has refrained from officially designating the group as a terrorist organization. Moreover, Putin recognized Hamas's electoral victory in 2006 as a legitimate result of democratic processes. From that point, Russian officials began holding regular meetings with Hamas representatives. (Borshchevskaya, 2023). Russia's engagement with Hamas in February 2006 further complicated bilateral relations with Israel. Israel criticized the move, seeing it as a cause for concern. (Epstein & Kozheurov, 2011b:60-62). This issue remains a problem in Russian-Israeli relations to this day (Staff, 2023a).

Moscow's foreign policy decisions and strategic alliances in the region often diverge from Israel's interests, contributing to a growing sense of mistrust between the two nations. The central point of disagreement was their different positions on the Syrian conflict. Russia has long viewed Syria as a key ally, while Israel considered Syria an adversary, particularly due to Syria's close ties with Iran. Syria and Israel also haven't been able to make peace, and the Golan Heights issue is still unresolved. In short, the history of both countries' relationships with Syria has led to different views on the situation. (Kolesnikov, 2019: 98-99).

At the same time, it is important to emphasize that, despite notable differences, Russia and Israel have successfully prevented major tensions in their relationship. While Israel maintains a strong alliance with the United States, it has taken a different approach from Washington's hardline stance on Russia, most notably by choosing not to join sanctions against Moscow. However, it should be noted that this decision was not based on any support for Russia, but rather on Israel's aim to minimize the risks associated with Moscow's presence in Syria and its growing ties with Iran. In this regard, to avoid unintended conflicts, in October 2015, Russia and Israel initiated talks to prevent incidents between Israel Defense Force units and Russian forces. (Opall-Rome, 2015). The talks led to an understanding of the need to create joint operational guidelines for both countries' military forces, aimed at reducing the risk of airspace and maritime clashes. Notably, this agreement was made without formal written documentation. A direct communication line was established between Russia's Khmeimim airbase and Israel's air defense center in Tel Aviv. During a training exercise on October 15-16, 2015, a Russian aircraft was part of a scenario where it approached Israeli borders in a potentially dangerous way. The Israeli Air Force intercepted the aircraft but did so without conflict, safely redirecting it to avoid violating Israeli airspace (Khodynskaya-Golenishcheva, 2018: 787). In the months that followed, similar incidents occurred in November and December 2015, where Russian aircraft came close to Israeli borders. However, these situations were managed effectively, preventing any serious outcomes. (Khodynskaya-Golenishcheva, 2018: 787). As a result of this de-escalation protocol, Israel was able to operate within Syria with a certain degree of freedom (Melkonyan, 2020).

However, the aforementioned de-escalation mechanism should not be interpreted as Russia's stabilizing role in Syria for Israel. Russia's cooperation with Iran in Syria presented significant obstacles in this regard. At best, Russia and Israel have reached a gentleman's agreement aimed at preventing accidental confrontations in Syria—characterized as tactical and situational but lacking substantive strategic engagement. To attain the

status of a strategic stabilizer for Israel in Syria, Russia would need to facilitate peace negotiations between Iran and Israel or reduce its cooperation with Iran in favor of Israel. None of the scenarios have worked out to this day. Moreover, Israel sees Russia's involvement in Syria as a security threat, mainly because of its close relationship with Iran. (Dima Course, 2021: 3)

Russia's stance on de-escalation and its consideration of Israel's interests in the Syrian Arab Republic were driven by Moscow's desire to minimize the costs of its involvement in the Syrian conflict and to avoid overextension and unbalancing (Dobbins et al., 2019a) of Russia resulting from conflict with Israel. This conciliatory approach towards Israel can be attributed to Russia's economic vulnerabilities. Therefore, it is essential to underscore the material pressures that shape the decision-making processes (Brooks & Wohlforth, 2001:50) of Russian policymakers, especially considering the fragile condition of the Russian economy, which is 'comparatively small and heavily dependent on energy exports'. (Dobbins et al., 2019b:271). Unlike the Soviet Union, modern Russia has few true allies, with many, like Syria, seen as liabilities. (Dobbins et al., 2019c:41). By 2023, Syria's situation worsened, with poor living conditions, a struggling economy, and renewed protests hindering political progress (Polyakov, 2024).

These vulnerabilities significantly shape Moscow's cautious approach toward Israel, as the Kremlin seeks to avoid a comprehensive conflict that would impose additional burdens on an already strained budget, exacerbated by the crises in Syria and Ukraine. However, this does not mean that Russia will refrain from kinetic diplomacy against Israel. In scenarios where Russian mediation between Iran and Israel fails to yield a resolution, Moscow aims to minimize its own costs in an escalating conflict by shifting responsibility to Iran. In this context, rather than engaging in direct conflict, Russia's preferred tactic is to employ proxy measures to support Iran from behind the scenes. Moreover, Russia seeks to establish a security framework in the Middle East to counterbalance U.S. influence, with Turkey and Iran playing central roles in this effort. However, these Russian initiatives are met with opposition from Israel, which views them as a challenge to its regional security interests. (Avatkov & Krylov, 2023: 170; Krylov 2021: 8).

Overall, as Russia's frictions with the United States escalated, its relations with Iran continued to deepen, while tensions with Israel increased. This tension has notably surfaced on both, the Ukrainian and Syrian fronts. In recent years, Israel has significantly enhanced its military cooperation with Ukraine. For instance, Israel participated in the Sea Breeze 2021 exercise in Ukraine (Americas Navy, 2021). Additionally, Israel initiated the transfer of various weapon systems deemed non-lethal to the Kyiv government. By mid-September 2022, Israeli media reported the provision of anti-drone systems to Ukraine via Poland by an Israeli arms manufacturer (Goldstein, 2022). As Israel's ties with Ukraine strengthened, the Netanyahu administration approved export licenses in spring 2023 for two Israeli firms to sell electronic warfare systems with a 40-kilometer range. (Staff, 2023b).

Regarding the Syrian direction, In January 2022, Moscow and Damascus conducted their first joint air patrol over Syrian territory, including the Golan Heights area, which borders Israel. (Reuters, 2022a). These actions underscored Russia's objective of balancing against Israel. On October 7, 2023, Israel increased attacks on Iran-backed fighters in Syria near the border, marking a shift in strategy by no longer informing Russia ahead of strikes. (TASS, 2024a). The Russian Aerospace Forces, in turn, were forced to once again begin patrolling the demarcation line between Syria and Israel in the Golan Heights (TASS, 2024b). As a result, the de-escalation mechanism established between Russia and Israel in 2015 is currently showing signs of dysfunction.

The pivotal moment occurred on October 7, 2023 marking a significant decline in relations between Israel and Russia. Moscow's actions during the conflict worsened tensions: it legitimized a Hamas attack on Israel by

hosting a Hamas delegation in Russia. Relations deteriorated further on April 19th when Russia advocated for UN sanctions against Israel (Freedman, 2024).

2. Regional Partnerships: Russia and Iran

The foundation of today's cooperation between Iran and the Russian Federation was established in the final years of the USSR. Following the end of the Iran-Iraq War in 1988, the Soviet Union rapidly expanded its arms sales to Iran. Tehran needed weapons to upgrade its armed troops. Consequently, the Russian Iranian agreement on November 5, 1989, facilitated the sale of 24 MiG-29 fighters, 12 SU-24MK aircraft, and two S-200VE anti-aircraft missile systems to Tehran (Nogaev, 2010: 82-83.). In addition, Iran procured four diesel-electric submarines in 1990 (Kommersant, 2007). Since 1992, the collaboration between these nations extended into space technology and ballistic missiles (Nemets, & Kurtz, 2009: 95-96). A pivotal moment in their relationship occurred in January 1995, Moscow and Tehran agreed for Russia to finish building the Bushehr nuclear plant, marking a key step in their energy and technology cooperation. (Wehling, 1999: 136).

However, the deepening ties between Russia and Iran during this period raised concerns in Washington, DC (Goldman et al., 1998: 2). In 1995, Russia signed the "Gore-Chernomyrdin" agreement with the U.S., agreeing to fulfill existing military contracts with Iran by 1999 and avoid new ones afterward. (Ravandi-Fadai, 2021: 44). Despite this agreement, Moscow continued to engage in undisclosed new arms agreements with Iran, complicating its relations with the United States (Broder, 2000).

By the end of the 1990s, Russian foreign policy began to diverge from its previous pattern of closely following Western trends. This shift was marked by a more independent and pragmatic stance toward Iran. In this context, in 1997, Russian Foreign Minister Primakov and Iranian counterpart Velayati condemned the U.S. military presence in the Persian Gulf. (Cohen & Phillips, 2001:4). Toward the end of 1999, Russia declared it would not uphold the "Gore-Chernomyrdin" memorandum, leading Vice President Gore to sanction seven Russian entities believed to be transferring military technology to Iran. (Shumilin, 2009: 123-124). Despite these measures, Russia continued to deepen its diplomatic and economic ties with Iran.

In the early 2000s, strained Russian-American relations strengthened Russian-Iranian ties. (Katz, 2002: 78). Russia signaled increased arms sales to Iran and resumed work on the Bushehr nuclear reactor (Shaffer, 2001: 73, 82-83). Throughout the 2000s, the bilateral relations between Russia and Iran saw significant development. In March 2001, this trajectory was formalized with the signing of the "Agreement on the Fundamentals of Relations and Principles of Cooperation between the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran." Article 2 of the agreement outlines: "Each Party commits to refraining from the use of force or the threat of force in their bilateral relations and undertakes not to permit its territory to be used for acts of aggression, subversion, or separatism against the other Party." Article 3 specifies: "In the event that either Party faces aggression from any state, the other Party agrees not to provide military or any other form of assistance to the aggressor that could prolong the aggression, and pledges to facilitate the resolution of disputes based on the principles outlined in the United Nations Charter and international law" (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2018). This agreement laid a foundational framework and established the dynamics that underpin contemporary Russian Iranian relations.

Military cooperation between Russia and Iran grew significantly during this period. Between 2002 and 2005, Iran received various Russian military equipment, including Mi-171 and Mi-17V-5 helicopters, Su-25 attack aircraft, and 29 Tor-M1 air defense systems. (Mahdiyan, 2014:114-115). In 2007, Iran and Russia signed a contract for around five S-300 battalions. Yet the fulfilment phase was delayed and later cancelled after the UN Security Council passed Resolution 1929 in 2010 banning all weapons deliveries to Iran (RIA Novosti, 2016).

Despite the initial cancellation, Russia revisited the issue in the following years. After the conclusion of the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) in 2015, which aimed to address Iran's nuclear program, Russia decided to supply S-300 air defense systems to Iran in 2016 (Kozhanov, 2015).

Another key milestone was the agreement on the "North-South" international transport corridor, announced on May 21, 2002, in St. Petersburg by the transport ministers of Russia, Iran, and India. They believed that using this route instead of the Suez would reduce cargo delivery costs by at least 30%. (Nogaev, 2010: 80). The North-South Transport Corridor (NSTC) gives Russia access to Iranian seaports and links it to the growing markets of Pakistan, India, and Southeast Asia, offering a strategic boost for economic development amid Western sanctions. (Fadai, 2023).

Despite pressure from the US, EU, and Israel, Russia continued its collaboration with Iran on the Bushehr nuclear plant. The construction of the first unit of the Bushehr nuclear power plant progressed and was finished in March 2009. (RGRU, 2011). Moscow acknowledged Western concerns over nuclear proliferation and supported International Atomic Energy Agency inspections of Iranian facilities. Russia acted as an intermediary between the United States, the "European trio", and Iran. At the same time, Moscow delayed referring Iran's nuclear issue to the UN Security Council (Shumilin, 2009: 127).

The Syrian crisis marked a turning point in Iranian-Russian relations. In July 2015, Qassem Soleimani visited Moscow, leading to an agreement for joint military action in Syria. Iran would handle ground operations, leveraging its experience and Hezbollah's capabilities, while Russia focused on air combat. A joint operations center was established with Iran, Russia, the Syrian army, and Hezbollah to coordinate military efforts (Kam, 2017: 13). In 2015, Russia, Iran, Iraq, and Syria set up a joint information center in Baghdad to coordinate operations against ISIS, focusing on intelligence gathering and military strike coordination (Pileggi, 2015). It's also important to mention that in 2016, Russian aircraft carried out airstrikes on Islamic State targets in Syria from an airbase near Hamadan in Iran (Dehghan, 2016). These developments highlighted a strategic alignment between the two nations, reflecting shared regional goals. Their joint efforts in Syria sought to enhance influence and strengthen cooperation on security challenges.

The growing partnership between Russia and Iran has sparked increased scrutiny from the U.S., pushing both nations to strengthen their strategic ties. This has resulted in various forms of collaboration, such as joint naval drills in the Gulf of Oman with China, backing for Iran's membership in the Shanghai Cooperation Organization, the transfer of U.S. weapons captured in Ukraine to Iran, enhanced cooperation in missile defense, shared investments in new trade routes, and expertise on circumventing sanctions. Additionally, Russia has provided technical support to help Iran address internal instability, and both nations have expanded digital surveillance and censorship initiatives. A significant development has been the lifting of restrictions on sharing offensive cyber capabilities. (Grisé & Evans, 2023: 7).

Iran and Russia are also strengthening energy ties, with a 2022 memorandum of understanding outlining \$40 billion in Russian investment for Iranian gas projects. This partnership is significant as both countries hold the world's largest natural gas reserves. (Sharafedin, 2022). The cooperation between these two major gas-producing nations could grant Moscow an additional tool to influence the global energy market. Meanwhile, as energy collaboration with Iran progresses, Israel has aligned itself with initiatives that oppose Russian interests.

3. Russia's Energy and Logistical Interests in the Context of the Israel-Iran Conflict

Energy resources are central to Moscow's policy in the Eastern Mediterranean and the Middle East as a whole. Russia seeks to engage in energy exploration and production in the region, which holds significant reserves.

The discovery of fields such as Tamar, Leviathan, and Zohr in the 2010s sparked interest in Russian involvement in these projects, but participation remained limited due to regional conflicts, unclear borders, and competition from other countries. (Mamedov, 2021: 99-104).

Simultaneously, the European Union has demonstrated significant interest in the gas reserves of the Eastern Mediterranean as a central component of its energy security strategy. The European Energy Security Strategy, introduced by the European Commission in 2014, underscores the imperative to diversify energy sources and mitigate dependence on a single supplier, particularly Russia. In this context, importing natural gas from the Eastern Mediterranean is regarded as a crucial step toward enhancing Europe's energy security and reducing its vulnerability to supply disruptions (European Commission, 2014). By January 2013, Israel had become the holder of the largest natural gas reserves in the region (U.S. Energy Information Administration, 2013), emerging as a significant player in the Eastern Mediterranean's energy landscape. Potential export routes for Israel's energy resources to Europe include pipelines through Turkey, LNG terminals in Egypt, and the East Mediterranean pipeline via Greece.

The concept of the EastMed gas pipeline emerged in 2020 when Israel, Cyprus, and Greece inked an agreement for energy sector collaboration (Koutantou, 2020). However, the delineation of a new maritime border between Turkey and Libya effectively ruled out the construction of an Israeli gas pipeline to Europe without their approval (Cohen, 2020). An alternative to this project could be a gas pipeline from Israel passing through Turkey. During the visit of Israeli President Isaac Herzog to Ankara on March 10, 2022, cooperation in the energy sector was a key topic of discussion. (Daily Sabah, 2022.) Turkey aimed to supply Israeli gas to itself and Europe, but with the escalation between Israel and Hamas, these plans have been shelved as Turkey adopted an anti-Israeli stance. (Ozerkan, 2022). In light of disruptions to the aforementioned projects, Egypt has emerged as the Eastern Mediterranean's gas infrastructure hub. In 2022, Israel, Egypt, and the EU signed a memorandum to increase gas exports to Europe, allowing Israel to use Egyptian liquefaction stations for delivery. (Safty & Rabinovitch, 2022).

Excluding Russia from these projects aligns with the United States' strategic goals in the Eastern Mediterranean. In recent years, Washington has actively encouraged energy diversification among East Mediterranean states. While this approach has yielded some success, the Gaza conflict underscores significant geopolitical risks. Escalating hostilities could damage critical energy infrastructure, disrupting supply and potentially delaying regional energy plans. (Raydan, 2023). Israel's coastal proximity to the conflict zone exposes critical energy assets, like oil fields and offshore platforms, to direct threats. Historically, there have been precedents for such occurrences. In 2022, Hezbollah escalated tensions by provoking Israel and undermining Lebanon's maritime border negotiations. The group simulated a drone attack on a platform near the Karish field, likely aiming to disrupt talks and border resolution. (Fabian, 2022).

In this context, it is important to note that undermining the European Union's energy diversification strategy in the Eastern Mediterranean represents a central component of Russia's geopolitical objectives in the region. (Pierini, 2021: 2) Continued reliance on Russian gas strengthens Russia's geopolitical influence and makes Europe vulnerable to supply disruptions and price swings, weakening its negotiating power. Meanwhile, the Hamas-Israel conflict, with Iran's backing, adds to regional instability that Moscow exploits. This instability complicates efforts to develop the Eastern Mediterranean as an alternative to Russian gas.

Russia's energy sector also has a vested interest in the oil market, which has a direct connection to the ongoing conflict between Iran and Israel. Russia seeks to secure additional budget income from energy resources by fostering coalition formats designed to regulate oil prices. In late 2016, OPEC and several non-member states,

forming the OPEC Plus coalition that includes Russia, reached an agreement to curtail oil production. Within this context, the cooperation between Saudi Arabia and Russia plays a pivotal role (Mamedov, 2021: 100). The strengthening relationship between Saudi Arabia and Moscow may have significant consequences for the U.S., particularly as Saudi Arabia becomes less inclined to comply with American requests to control global oil prices. With few options to affect oil prices, the U.S. has typically depended on convincing Riyadh to tap into its excess production capacity (Ulrichsen et al., 2022).

In October 2023, Saudi Arabia told the White House it would increase oil production next year if prices stay high. This gesture aimed to gain Congressional support for a deal in which Saudi Arabia would recognize Israel in exchange for a U.S. defense pact (Said et al., 2023). These actions could disrupt Moscow's efforts to cut oil production with Riyadh. However, the Hamas attack and Israel's response have stalled diplomatic progress. On October 13, 2023, Saudi sources confirmed that normalization talks with Israel were paused (Dagher & MacDonald, 2023). While Hamas's attacks on Israel may not be directly tied to Israeli-Saudi normalization, it's hard to see how talks can progress amid an Israeli-Hamas conflict (Cahill, 2023).

The conflict between Hamas and Israel also has significant implications for Russian interests, particularly in the realm of logistics. The United States has advanced a strategic geo-economic initiative: the India-Middle East-Europe Economic Corridor (IMEC) (Cafiero, 2023). The IMEC initiative, endorsed at the 2023 G20 summit in New Delhi by the US and EU, aims to create new maritime routes between India and the UAE, along with a freight rail network connecting the UAE, Saudi Arabia, Jordan, and Israel to Europe. It also includes an oil pipeline from Saudi Arabia to Israel and a fiber optic cable (The Times of India, 2023).

The implementation of the IMEC poses potential challenges to the interests of Iran and Russia, particularly in relation to their involvement in the North-South Transport Corridor (NSTC) (Alzghool, 2023). These two projects are mutually exclusive. The NSTC, a longstanding initiative involving India, Russia, and Iran, seeks to enhance the transportation of goods through routes that pass-through Iran and Russia (Sergeeva, 2023). Moscow views the NSTC as a key logistical asset to bypass European sanctions post-Ukraine conflict, using the Iran route as a secure alternative to Western trade. (Smagin, 2023; Fadaei, 2023).

Recent geopolitical tensions, like the Israel-Hamas conflict, have stalled Israel and Saudi Arabia's integration into the IMEC and their broader regional rapprochement efforts. (Arha & Roa, 2024). These challenges have created a dynamic where the North-South Transport Corridor gains renewed attention. Moscow and Tehran stand to benefit from shifting regional dynamics, as opportunities emerge to advance the NSTC.

Conclusion

The relationship between Russia and Israel has been complex. The diplomatic thaw initiated under Gorbachev in the 1980s has evolved into a more cautious engagement. Growing Russian alliances with Iran and Syria, along with support for Hamas, have increasingly strained relations with Israel. The October 2023 Hamas attack and Russia's subsequent actions marked a sharp decline in ties, signaling a potentially more confrontational future. While Russia and Israel have sought to avoid direct conflict, their relationship remains fragile.

By the early 2000s, Russia's foreign policy had shifted toward a more pronounced anti-Western stance, allowing for continued support of Iran's military capabilities. The strategic alignment of both nations intensified during the Syrian conflict, where they coordinated military efforts to support the Assad regime. In recent years, their cooperation has expanded to joint naval drills, missile defense, and cyber capabilities, alongside energy investments aimed at leveraging their combined natural gas reserves. Despite facing opposition from the U.S.

and Israel, this partnership continues to strengthen, as Russia and Iran work to counter Western sanctions and expand their influence in regional and global affairs.

Russia's strategy concerning the Israel-Iran conflict is intricately linked to its broader geopolitical objective of challenging the U.S.-centric international order. By supporting Iran, Moscow aims to assert its influence and reshape regional dynamics in alignment with its own interests. Specifically, Russia aims to establish alternative logistical routes through Iran to circumvent sanctions while concurrently weaponizing energy and other trade routes that are vital to the United States and its allies. In this context Russia's support to Iran complicates U.S. and EU efforts to establish alternative energy supply routes from the Eastern Mediterranean to Europe and critical infrastructure developments, notably India-Middle East-Europe Economic Corridor. Additionally, Russian support for Tehran in defense is vital for safeguarding its interests in energy price regulation, as kinetic diplomacy plays a key role in protecting Russian interests in this realm.

However, the escalation of this conflict into a full-scale Iran-Israel war presents substantial risks for Russia that could have far-reaching consequences. Firstly, Russia has invested in developing energy infrastructure and other economic initiatives in Iran, viewing the country as a key ally in countering Western influence. A protracted conflict could jeopardize these investments. Moreover, the potential for direct military involvement on behalf of Iran poses significant challenges for Russia's military and financial resources. Engaging in another military commitment could stretch Russia's already strained capabilities, particularly as it continues to manage ongoing obligations such as the conflict in Ukraine. The Kremlin may find itself caught in a difficult balancing act, needing to support its ally while also ensuring that its own military resources are not overextended.

References

- Alias, A. F. (2023, October 10). Israel highlights fragility of new trade corridors. Reuters. <https://www.reuters.com/breakingviews/israel-highlights-fragility-new-trade-corridors-2023-10-10/>
- Alzghool, M. (2023, September 28). Will IMEC push Iran toward a 'coalition of losers' in the region? Emirates Policy Center. <https://epc.ae/en/details/brief/will-imec-push-iran-toward-a-coalition-of-losers-in-the-region->
- Arha, K., & Roa, C. (2024, May 3). IMEC's road ahead. The National Interest. <https://nationalinterest.org/feature/imec-s-road-ahead-210890>.
- America's Navy. (2021, June 21). U.S. Sixth Fleet announces Sea Breeze 2021 participation. <https://www.navy.mil/Press-Office/News-Stories/article/2664699/us-sixth-fleet-announces-sea-breeze-2021-participation/>
- Avatkov, V. A., & Krylov, D. S. (2023). Russia's foreign policy ideologemes and their relevance for Middle East in context of transformation of modern system of international relations. RUDN Journal of Political Science, 25(1)
- Borshchevskaya, A. (2023). Russia's relationship with Hamas and Putin's global calculations. The Washington Institute for Near East Policy.
- Broder, J. (2000, October 13). Despite a secret pact by Gore in '95, Russian arms sales to Iran go on. New York Times.
- Brooks, S. G., & Wohlforth, W. C. (2001). Power, globalization, and the end of the Cold War: Reevaluating a landmark case for ideas. *International Security*, 25(3)
- Cafiero, G. (2023, October 10). The geopolitics of the India-Middle East-Europe economic corridor. Arab Center Washington DC. <https://arabcenterdc.org/resource/the-geopolitics-of-the-india-middle-east-europe-economic-corridor/>
- Cahill, B. (2023, October 11). Energy market implications of the Israel-Hamas conflict. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/energy-market-implications-israel-hamas-conflict>
- Cohen, A. (2020, January 8). Turkey-Libya maritime deal upsets Mediterranean energy plan. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2020/01/08/turkey-libya-maritime-deal-upsets-mediterranean-energy-plan/?sh=12583ffb6bee>
- Cohen, A., & Phillips, J. (2001, April 5). Countering Russian-Iranian military cooperation. The Heritage Foundation
- Course, D. (2021). NDC policy brief, No. 14 -September 2021. National Development Council.
- Koutantou, A. (2020, January 2). Greece, Israel, Cyprus sign EastMed gas pipeline deal. Reuters.
- Dagher, S., Meyer, H., & Brooner, E. (2023, November 3). Israel's fight with Iran proxies in Syria poisons Russia ties. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-11-03/israel-russia-ties-worsen-as-it-fights-iran-proxies-in-syria-amid-war-with-hamas>

- Dagher, S., & MacDonald, F. (2023, October 13). Saudis put Israel normalization on hold in blow to US goals. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-10-13/saudis-put-israel-normalization-on-hold-in-blow-to-us-goals>
- Dehghan, S. K. (2016, August 16). Russia uses Iranian airbase for first time in Syria campaign. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/16/russia-uses-iranian-airbase-for-first-time-in-syria-campaign>
- Daily Sabah. (2022, March 10). Eyes on energy as Turkey sees turning point in ties with Israel.
- Dobbins, J., Cohen, R. S., Chandler, N., Frederick, B., Geist, E., DeLuca, P., Williams, B. (2019a). Overextending and unbalancing Russia: Assessing the impact of cost-imposing options (Research brief). RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10014.html
- Dobbins, J., Cohen, R. S., Chandler, N., Frederick, B., Geist, E., DeLuca, P., Williams, B. (2019b). Extending Russia: Competing from Advantageous Ground, RAND Corporation.
- Dobbins, J., Cohen, R. S., Chandler, N., Frederick, B., Geist, E., DeLuca, P., Williams, B. (2019c). Extending Russia: Competing from Advantageous Ground, RAND Corporation
- El Safty, S., & Rabinovitch, A. (2022, June 15). EU, Israel and Egypt sign deal to boost East Med gas exports to Europe. Reuters. <https://www.reuters.com/business/energy/eu-israel-egypt-sign-deal-boost-east-med-gas-exports-europe-2022-06-15/>
- Epstein, A. D., & Kozheurov, S. A. (2011a). Russia and Israel: A difficult journey. Institut Blijnego Vostoka
- European Commission. (2014, May 28). European Energy Security Strategy. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=EN>
- Fabian, E. (2022, July 2). IDF shoots down 3 Hezbollah drones heading for Karish gas field. The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/idf-says-it-shot-down-3-hezbollah-drones-heading-for-karish-gas-field/>
- Fedorov, Y. E. (2001). The crisis of Russian foreign policy: Conceptual aspect. Pro et Contra. <http://ru-90.ru/content/ю-федоров-кризис-внешней-политики-россии-концептуальный-аспект>
- Freedman, R. (2024). Russian policies during the Israeli-Hamas war since October the 7th. PSCR-PESA Reports, No. 57. <https://besacenter.org/russian-policies-during-the-israeli-hamas-war/>
- Freedman, R. O. (1998a). Russia and Israel under Yeltsin. Israel Studies, 3(1).
- Goldman, C. S. D., Katzman, K., Shuey, R. D., & Behrens, C. E. (1998). Russian missile technology and nuclear reactor transfers to Iran. Congressional Research Service.
- Goldstein, T. (2022, September 12). Israeli defense firm selling anti-drone systems to Ukraine by way of Poland. The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/israeli-defense-firm-selling-anti-drone-systems-to-ukraine-by-way-of-poland/>
- Grisé, M., & Evans, A. T. (2023). The drivers of and outlook for Russian Iranian cooperation. Rand Corporation. p.7. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA2829-1.html>
- Kam, E. (2017). Iranian military intervention in Syria: A new approach. Strategic Assessment, 20(2).
- Katz, M. N. (2002). Russian-Iranian relations in the Putin era. Demokratizatsiya, 10(1)

- Khodynskaya-Golenishcheva, M. S. (2018). The Syrian crisis in the transforming system of international relations, Doctoral dissertation, MGIMO, Moscow.
- Kolesnikov, R. A. (2019). Relations between Russia and Israel (2008–2018), dissertation for the degree of candidate of historical sciences, Lomonosov Moscow State University, Moscow.
- Kommersant. (2007, December 27). How Russia traded arms with Iran. <https://www.kommersant.ru/doc/840347>
- Kozhanov, N. (2015, April 17). Russia's S-300 sale to Iran: An expected surprise. Carnegie Russia Eurasia Center. <https://carnegieendowment.org/posts/2015/04/russias-s-300-sale-to-iran-an-expected-surprise?lang=en>
- Krylov, D. S. (2021). Inclusive security architecture in the Middle East: Features of functioning and prospects for expansion. *International Relations*, 2021(3).
- Lopez, C. T. (2024a, April 16). Israel, U.S., partners neutralize Iranian airborne attacks. U.S. Department of Defense, DOD News. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3742552/israel-us-partners-neutralize-iranian-airborne-attacks/#:~:text=Last%20weekend%2C%20Iran%20and%20its,before%20they%20reached%20their%20targets>
- Lopez, C. T. (2024b, April 24). Supplemental bill becomes law, provides billions in aid for Ukraine, Israel, Taiwan. DOD News. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3754718/supplemental-bill-becomes-law-provides-billions-in-aid-for-ukraine-israel-taiwan/>
- Luft, G. & Korin, (2009) A. Realism and Idealism in the Energy Security Debate/ Energy Security Challenges for the 21st Century. Santa Barbara: Praeger.
- Mahdiyany, M. H. (2014). History of interstate relations between Iran and Russia (XIX - early XXI centuries). Institute of Oriental Studies RAS, Center for Strategic Studies. Vladikavkaz: North Ossetian State University named after K. L. Khetagurova.
- Masters, J., & Merrow, W. (2024, May 31). U.S. aid to Israel in four charts. CFR. <https://www.cfr.org/article/us-aid-israel-four-charts>
- Melkonyan, S. (2020, March 11). Russian vector of Israeli foreign policy. Russian International Affairs Council. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rossiyskiy-vektor-vneshney-politiki-izrailya/>
- Mearsheimer, J. (2001). The tragedy of great power politics. New York: W. W. Norton & Company Inc.
- Mil-Man, A., & Druyan Feldman, B. C. (2023, November 9). Russia-Hamas relations and the Israel-Hamas war (NSS Insight No. 1784).
- Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation. (2023, March 31). The concept of the foreign policy of the Russian Federation. https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/
- Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. (2018). Agreement on the basis of relations and principles of cooperation between the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran. https://mid.ru/ru/foreign_policy/mnogostoronnie-struktury-i-forumy/vzaimodeystvie_v_regione_kaspiyskogo_morya/1568327/

- Nemets, A. V., & Kurtz, R. W. (2009). The Iranian space program and Russian assistance. *Journal of Slavic Military Studies*, 22(1).
- Nogaev, N. E. (2010). Main trends in the development of Iranian-Russian relations at the border of the XX-XXI centuries (1991-2009). North Ossetian State University named after K. L. Khetagurova, Vladikavkaz.
- Nosenko, T. V. (2011). A difficult history: On the 20th anniversary of the restoration of diplomatic relations between the USSR and Israel. *World Economy and International Relations*.
- Opall-Rome, B. (2015, October 7). Israel, Russia conclude first round of deconfliction talks. *Defense News*. <https://www.defensenews.com/interviews/2015/10/07/israel-russia-conclude-first-round-of-deconfliction-talks/>
- Ozerkan, F. (2022, May 23). Turkey dreams of far-fetched gas pipeline with Israel. *The Times of Israel*.
- Paul, T. V. (2018). *Restraining great powers: Soft balancing from empires to the global era*. Yale University Press.
- Pierini, M. (2021, June). Russia's posture in the Mediterranean: Implications for NATO and Europe. *Carnegie Europe*.
- Pileggi, T. (2015, September 27). Russia, Iran, Iraq, Syria pool intelligence on Islamic State. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/russia-iran-iraq-syria-pool-intelligence-on-islamic-state/>
- Podtserob, A. B. (2015). *Russia and the Arab world: Monograph*. Moscow State International Relations of the Russian Ministry of Foreign Affairs, Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences. Moscow: MGIMO University.
- Polyakov, D. (2024, January). *Syria in 2023: Decline and unfulfilled hopes*. Russian International Affairs Council.
- Ravandi-Fadai, L. M. (2021). Partnership without obligations: Features of Russian-Iranian relations in recent decades. *Russia and World: Scientific Dialogue*, 1(1).
- Ravandi-Fadai, L. M. (2023, July 26). International transport corridor "North-South" and its significance for Iran. Russian International Affairs Council.
- Raydan, N. (2023, November 1). The Gaza War's impact on energy security in the East Mediterranean. *The Washington Institute for Near East Policy*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/gaza-wars-impact-energy-security-east-mediterranean>
- Reuters. (2022a, January 24). Syria, Russia start joint air force patrols over Syrian territory. Reuters. <https://www.reuters.com/world/middle-east/syria-russia-start-joint-air-force-patrols-over-syrian-territory-2022-01-24/>
- RGRU. (2011, August 25). The Bushehr NPP reactor was launched at 40% capacity. <https://rg.ru/2011/08/25/busher-anons.html>
- Ria Novosti. (2016, February 18). There is no exact timeframe for the delivery of S-300 systems to Iran yet.
- Ria Novosti. (2016, October 18). History of diplomatic relations between Israel and the USSR. <https://ria.ru/20161018/1479400046.html>
- Said, S., Nissenbaum, D., & Faucon, B. (2023, October 6). Saudi Arabia willing to raise oil output to help secure Israel deal. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/world/middle-east/saudi-arabia-israel-talks-riyadh-oil-increase-a25d6106>

- Sergeeva, O. (2023, May 22). Railway connections between Russia and Iran: The land part of the North-South transport corridor is being formed. Expert South.
- Shaffer, B. (2001). Partners in need: The strategic relationship of Russia and Iran. Washington Institute for Near East Policy.
- Sharafedin, B. (2022, July 19). Iran and Russia's Gazprom sign primary deal for energy cooperation. Reuters. <https://www.reuters.com/business/energy/iran-russias-gazprom-sign-primary-deal-energy-cooperation-2022-07-19/>
- Shumilin, A. (2016). Russia's diplomacy in the Middle East: Back to geopolitics. *Russie.Nei.Visions*,(93). https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnv93_version_uk_final_protege.pdf
- Shumilin, A. I. (2009). Interaction of Russian and US strategies in the Greater Middle East: Problems of cooperation and rivalry (Doctoral dissertation). Institute of the United States of America and Canada RAS, Moscow.
- Smagin, N. (2023, June 15). A North–South corridor on Putin’s dime: Why Russia is bankrolling Iran’s infrastructure. Carnegie Russia Eurasia Center. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2023/06/a-north-south-corridor-on-putins-dime-why-russia-is-bankrolling-irans-infrastructure?lang=en>
- Mamedov, R. (2021). Russia: Towards a balance of interests in the Eastern Mediterranean. In V. Talbot (Ed.), *The scramble for the Eastern Mediterranean: Energy and geopolitics*.
- TASS. (2024a, January 25). Israel stopped notifying Russia about strikes on Syria — Russian envoy. <https://tass.com/politics/1737387>
- TASS. (2024b, January 18). Russian aircraft begin patrolling Syria-Israel disengagement line — military. <https://tass.com/russia/1734435>
- The Times of India. (2023, September 9). India-Middle East-Europe corridor announced; PM stresses on respect for territorial integrity in connectivity projects. <https://timesofindia.indiatimes.com/india/india-middle-east-europe-corridor-announced-pm-stresses-on-respect-for-territorial-integrity-in-connectivity-projects/articleshow/103539847.cms?from=mdr>
- Toi Staff. (2023a, October 29). Israel summons Russian ambassador over Moscow’s hosting of Hamas officials. The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/israel-summons-russian-ambassador-over-moscows-hosting-of-hamas-officials/#:~:text=The%20goal%20of%20the%20visit,public%20frustration%20with%20Russia%20gre w.>
- Toi Staff. (2023b, March 16). In first, Israel said to authorize sale of defensive military equipment to Ukraine. The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/in-first-israel-said-to-authorize-sale-of-defensive-military-equipment-to-ukraine/>
- U.S. Energy Information Administration. (2013, August 15). Eastern Mediterranean Region. https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf
- Ulrichsen, K. C., Finley, M., & Krane, J. (2022, October 18). The OPEC+ phenomenon of Saudi-Russian cooperation and implications for US-Saudi relations. Baker Institute.

<https://www.bakerinstitute.org/research/opec-phenomenon-saudi-russian-cooperation-and-implications-us-saudi-relations>

United Nations. (2024, March 25). Security Council demands immediate ceasefire in Gaza for month of Ramadan, adopting Resolution 2728 (2024) with 14 members voting in favour, United States abstaining.

<https://press.un.org/en/2024/sc15641.doc.htm#:~:text=The%20Council%20then%20adopted%20the,to%20a%20lasting%20sustainable%20ceasefire.>

Wehling, F. (1999). Russian nuclear and missiles exports to Iran. *The Non-proliferation Review*, 6(2).

World Integrated Trade Solution. (2021). Israel monthly trade data: Trade summary for Israel 2021.

<https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/ISR>

YÖNETİŞİM PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE ÇEVRE VERGİLERİ

ENVIRONMENTAL TAXES IN TURKIYE FROM A GOVERNANCE PERSPECTIVE

Tuğba YILDIZ¹

Makale Başvuru Tarihi: 30.10.2024

Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 17.12.2024

Cilt: 2, Sayı: 2

Özet

Yönetişim kavramı 1980'lerde popüler hale gelen ve Türkiye ölçeğinde de tartışıla gelmiş ve uygulanmaya çalışılmış bir yönetim süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel ilkesi katılım olan yönetişim kavramı ile saydamlık, hesap verebilirlik, tutarlılık ve etkililik ilkeleri sayesinde kamu yönetimindeki eksikliklerin üstesinden gelinmesi için yeni perspektif sunulması ve kamu yönetimi sürecinde işletilerek daha iyi bir hizmet sunulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada uluslararası ölçekte çevre vergileri olarak tanımlanan vergilerin Türkiye ölçeğinde yönetişim ilkelerine uyumlu olup olmadığı değerlendirilmiştir. Vergiler ve vergi teşvik ile indirim mekanizmaları ayrı başlıklar altında değerlendirilmiş, sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılarak Türkiye'deki çevre vergilerinin yönetişim ilkelerinin göz önünde bulundurulmadan sadece gelir elde etmek amacıyla vergi mevzuatında yer edindiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yönetişim, Çevre, Vergi

JEL Kodları: H83, H23.

Abstract

The concept of governance appears as a management process that became popular in the 1980s and has been discussed and tried to be implemented on a Turkish scale. With the concept of governance, whose basic principle is participation, it is aimed to offer a new perspective to overcome the deficiencies in public governance and to provide a better service by operating in the public administration process, thanks to the principles of transparency, accountability, consistency and effectiveness. In this study, it was evaluated whether taxes defined as environmental taxes on an international scale are compatible with governance principles on a Turkish scale. Taxes and tax incentive and reduction mechanisms were evaluated under separate headings, and in the conclusion, a general evaluation was made and it was concluded that environmental taxes in Turkey were included in the tax legislation only for the purpose of generating revenue, without taking into account the principles of governance.

Keywords: Governance, Environment, Tax

JEL Codes: H83, H23.

¹Öğr. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Köyceğiz Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, tugbayildiz@mu.edu.tr

Giriş

Artan insan nüfusuna yetecek kaynakları sağlamak için insanlığın bedel ödemesi gerekmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinden gelen farklı çevre kirliliği haberleri doğanın ve çevrenin dengesinin bozulduğunu ve bir bedel ödendiğini bize göstermektedir. Bunlar iklim değişikliği, küresel ısınma, ozon tabakasında delinmeler gibi farklı şekillerde kendini göstermektedir. Bu çevresel dengenin bozulması ve insanlığın bu sistemi tahrip etme gücünün sanayi devriminden itibaren daha da hızlandığı gözlemlenmektedir.

Çevre kirliliğinin altında yatan asıl sebeplerin ortadan kaldırılması kısa ve orta vadede zor gözüktüğünden dolayı 1970’lerden itibaren insanlığın çevreye verdiği olumsuz zararlar uluslararası ölçekte değerlendirilmeye başlanmıştır. Kirliliğin tamamen ortadan kaldırılmasının çok zor olmasına karşılık azaltılması için bireyler, sivil toplum örgütleri, uluslararası örgütler ve hükümetler bazı adımlar atmaya çalışmaktadır.

Dünyayı bütünüyle etkilemeye başlayan çevre kirliliğine çözüm için gerçekleştirilmeye başlanan uluslararası konferanslar, uzlaşmaya çalışılan çevre anlaşmaları uluslararası ölçekte bir yönetim anlayışıyla çözüm arandığını bize göstermektedir. Bakıldığında çevre kirliliği problemi ve kirliliğin kaynakları yerel olsa da etkisini daha geniş bir alanda göstermesi ve birden fazla etkilenenin olması bu durumu ortak bir çözüm sürecine itmektedir.

Çevre kirliliğinin geniş alanları etkilemesi yönetimi zorunlu kılmaktadır. Ancak uluslararası ölçekte yapılan anlaşmalar ve bu anlaşmalara taraf olanlar arasında çevre kirliliğine en fazla neden olan ABD, Çin gibi ülkelerin bulunmayışı ve bulunduğu anlaşmalarda da taahhütlerini yerine getirmeyişi ülkeleri bölgesel ve kendi coğrafi alanlarında çözüm arayışlarına itmiştir. Ülkesel bazda çözüm seçeneklerinden biri de ekolojik vergiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye ölçeğinde çevre kirliliğine hukuki bir çözüm seçeneği olan ekolojik vergiler vergi mevzuatına 1980’li yıllarda girmeye başlamıştır. Aynı dönem de gündeme gelen ve hayatımıza girmeye başlayan yönetim ile ekolojik vergiler bu çalışmada birlikte değerlendirilerek ekolojik vergilere yönetim perspektifinden bakılacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde yönetim ve yönetim ilkelerine değinilecek olup devam eden bölümde Türkiye’de ekolojik vergilere değinilerek yönetim ilkeleri doğrultusunda değerlendirilecektir.

1. Yönetişim

Yönetişim kavramının ilk kullanımı 15. Yy’ a kadar götürülebilse de günümüz manasında kullanılmaya 1960’larda başlanmıştır. Bu yıllarda gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere yapılan uluslararası yardımların istenilen hedeflere ulaşmadığını fark eden uluslararası kurumlar daha sonra bu yardımları koşullu yapmaya karar vermişlerdir. Yardımı alacak ülkenin bu koşulları yerine getirdiği sürece yardımı alabilecekleri aksi takdirde yardımın başka bir ülkeye aktarılacağı ifade edilmiştir (Bayramoğlu, 2005, 107). Bu koşulların en önemlisi yardım sürecinin saydam ve hesap verebilir şekilde gerçekleşebilmesi için yardım alacak ülkelerin yönetim biçimlerini bu yönde geliştirmeleri istenmiştir.

Kavram 1980’li yıllarda literatürde daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Yeni kamu yönetimi anlayışındaki eksikliklerin giderilmesi amacıyla karşımıza çıkan yönetim kavramı, mevcut yönetim sisteminde devlet haricindeki diğer aktörlerinde yönetme sürecine dahil edilerek yönetim anlayışına yeni açılımlar sağlamaktadır (Özer, 2006, s. 51).

Neo liberalizm anlayışının kamudaki yansıması olan yeni kamu yönetiminin kamu yönetiminde yetersiz kalmaya başlaması bu anlayışın sorgulanmasına neden olmuştur. Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar bu

yetersizliği piyasa başarısızlığı olarak addederek, yeni kamu yönetimi anlayışındaki küçük devleti tekrar göreve çağırıp piyasa devlet iş birliği ile sürecin tekrar düzgün işleyeceği bir anlayış tasarlamıştır. Ayrıca devlet ile piyasa arasında bir denge aracı olarak da sivil topluma vurgu yapılarak bu üç aktör arasında sınırlar yeniden çizilmeye başlanmıştır (Kooiman ve Van Vilet, 1993, s. 64).

Yönetişim kavramı için farklı tanımlar olsa da genellikle yeni kamu yönetimi anlayışı argümanlarından yola çıkarak tanımlamalar yapılmıştır. Yeni kamu yönetimi anlayışı; refah devletinden kopuşu simgeleyen sağ ideoloji, piyasa mekanizmasının karar verici olması, kamu bürokrasisi yapısına özel sektör anlayışının eklenmesi olan işletmecilik anlayışını içerisinde barındıran bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır (Gündoğan 2007, s. 99). Yeni kamu yönetimi anlayışı kamu tercihi teorisi ile gelen işletmecilik anlayışıyla devam eden uzun bir süreci ifade etmekte olup yeni kamu yönetiminin tek başına yetersiz olduğunu dile getirmektedir. Piyasa anlayışını her şeyin önüne koyması, bu nedenle sosyal politikalara gereken önemin verilmediği ve katılımı sadece ekonomik manada katılım olarak sınırlayan yeni kamu yönetimi anlayışı, demokrasiyi de piyasa araçlarıyla sağlamaya çalışıldığını ifade etmektedir. Neo liberal politikaların yetersiz kaldığının anlaşılmasıyla rafa kaldırılan sosyal adalet, eşitlik, katılım, çoğulculuk gibi kavramlar tekrar gündeme getirilerek devlet ve piyasanın yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının da sürece dahil edilip karar alma süreci genişletilerek piyasa başarısızlıklarının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Senarclens, 1998, s. 94-95).

Siyasal, sistemsel ve yönetsel olmak üzere yönetişimin üç boyutundan söz edilebilir. Siyasal boyutta yönetişim vatandaşların yönetime, seçimden seçime katılımı yerine mümkün olan her alanda karar alma süreçlerine dahil edilerek devletin meşruiyetinin artırılmasını ve demokratik niteliğinin güçlendirilmesini öngörmektedir. Kavramın sistemsel boyutuna baktığımızda yönetim sürecine hükümet dışında sivil toplum ve özel sektörü de katarak devlet mekanizmasının elinde toplanan gücün paylaşılması ve yetkinin bu aktörlere dağıtılması benimsenmektedir. Yönetsel açıdan yönetişim ise saydam, hesap verebilir, etkin, denetlenebilir bir kamu sektörünü ifade etmektedir. Genel olarak baktığımızda yönetişim sivil toplum, özel sektör ve devlet arasındaki karşılıklı etkileşim ve iletişimin olduğu, yetki ve sorumlulukların paylaşıldığı aynı zamanda bu sürecin saydam, hesap verebilir, etkin ve denetlenebilir olduğu bir süreç olarak tanımlanabilir (Ökmen, Baştan vd. 2004, s. 41). Jessop'a (1998, s. 17) göre yönetme şekli olarak ifade edilen yönetişim, özel ve kamu arasında bulunan sınırların geçirgenleştiği ve her iki tarafın birbirlerinden yönetme şekli ve biçimleri aldığı bir gelişme süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan yönetişim karşılıklı bağımlı ilişkiler içerisinde bulunan bağımsız aktörlerin örgütlenme şekli olarak görülebilir. Yeni kamu yönetimi anlayışıyla yönetişim farklı entelektüel zemine sahip olsalar da bu iki yaklaşımın ortak kabulleri bulunmaktadır. Devletin kürek çekmek yerine dümen tutması gerektiği, kamu hizmetlerinin doğrudan devlet eliyle üretilmemesi, devletin sadece asli görevi olan politika üretme ve bunun yönetilmesi sürecine odaklanması kabulü, profesyonellik, hesap verebilirlik, piyasayla uyumluluk, yetki ve sorumlulukların paralelliği, kurumların etkinliğine ve verimliliğine önem verme gibi temel hususları kabul etmektedir.

Yönetişim aslında her ne kadar bir yönetim şekli olsa da klasik anlamda yönetim şeklinden oldukça farklıdır. Yönetim merkezden alınan kararlara istinaden hiyerarşik bir yapı içerisinde belirlenen hedeflere ulaşmak için yapılan faaliyetler iken yönetişimde bu anlayış değişime zorlanmaktadır. Yönetişim merkezden karar alma yerine çok merkezli bir karar alma süreci, hiyerarşi yerine yatay iş birliği, katı kurallar yerine esnekliğin önemli olduğu, kaynak ve yetkilerin merkezden çok yerele devredildiği bir süreçtir. Etkinliği sağlamaya çalışan yönetişim anlayışı bunun için iletişimsel ağlardan yararlanır. Bu ağlar arası iletişim sayesinde ekonomik ve siyasal güç paylaşılarak farklı kesimlerin karar alma mekanizmasına dahil edildiği bir sistemdir (Tekeli, 1996, s. 51). Yönetişim anlayışında yöneten yönetilen ayrımının silikleştiği, yetki ve sorumlulukların paylaşıldığı bir sistem tasarlanmak istenmektedir. Yönetişim de güç ve yetkileri elinde bulunduran azınlık yönetici grubundan, bu güç

ve yetkiler alınarak çoğunluğu oluşturan yönetilenlerle paylaşılmaktadır. Bu nedenle bu durum çok boyutlu bir yapı gerektirmektedir. Çok boyutlu bir yapıya geçilerek ağsal ilişkiler sayesinde katılım ile sürecin işlemesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Yönetimden farklı olarak yönetişimde farklı aktörler arasında diyalog ve uzlaşma önemlidir. Demokratik bir sistem içerisinde paydaşların temsilcileriyle özgür bir şekilde diyalog kurma imkânı veren mekanizmalar geliştirilmesi sistemin meşruiyeti için önem arz etmektedir. Yönetişimin de asıl rolü burada karşımıza çıkmaktadır. Kamusal kararlara katılabilmek için ihtiyaç olan mekanizmaların oluşturulması ve yetki ile sorumluluk devri ve yetkileri hatalı kullanımının önüne geçecek bir süreç olarak yönetişim tasarlanmıştır.

Yönetim anlayışında toplum, yönetilen ve yöneten olarak ikiye ayrılmış durumdadır. Yönetme yetkisi sadece yönetici azınlığa tanınmıştır. Yönetişim bu ayrımı ortadan kaldırarak tarafları eşit düzeyde ele almakta, yöneten azınlığın elindeki yetkileri ve sorumlulukları bütün paydaşlara dağıtarak yönetim sürecinin temsil ve meşruiyetini artırmaktadır. Yöneten ve yönetilen olarak çift taraflı bir ilişki üzerine inşa edilen yönetimde, yönetilenlerin yönetenler üzerindeki etkisi oldukça sınırlıdır. İki taraf arasındaki mesafe zamanla daha da açılarak demokratikleşmeye olumsuz etki etmektedir. Yönetişim ise, klasik manada yöneten yönetilen ayrımını ortadan kaldırarak tarafların yönetme sürecine eşit bir şekilde katılarak, ortaklık anlayışına dayanan bir sürece yerini bırakır (Torlak ve Özen, 2005, s. 65).

Yönetimden yönetişime geçiş Doornbos’a göre (2003, s. 9) küreselleşmeyle paralellik gösterir. Küreselleşme ile ulus üstü kurumların ulus devletler üzerindeki etkileri artmış, bunun meşruluğu içinde ulus devletleri yönlendirme süreci olarak yönetişim tasarlanmıştır. Hirs ve Thompson’a göreyse (2007, s. 218); küreselleşme ile ulus devletlerin küresel sermaye ile ilişkisinin güç kaybettiği ve giderek ulus devletlerin etkisizleşeceği fikrinin yersiz olduğunu ifade etmektedirler.

BD Hazine Bakanlığı, Dünya Bankası ve IMF neoliberal politikaların gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilirliğini ifade etmek için kullanılan Washington uzlaşma kavramının ticarete serbestleşme, sermaye giriş çıkışlarının serbestleşmesi, vergide reform, mali disiplin, rekabetçi döviz kuru, faizlerde serbestleşme, özelleştirme, deregülasyon, kamu harcamaların kısılması ve mülkiyet haklarının güvenliği gibi temel politikalarının uygulanmasıyla yönetim krizlerinin aşılacağı ifade etmişlerdir. 1990’larda Latin Amerika ve Doğu Asya’da yaşanan krizler Washington uzlaşmasının politikalarının yetersiz kaldığını göstererek uzlaşmanın itibarını azaltmıştır (Rodrik, 2011, s. 152). Bu başarısızlığın sonucunda Post Washington uzlaşması olarak adlandırılan ek on maddelik bir reform paketi gündeme getirilmiştir. Neoliberal reformlar piyasa dışı aktörleri de kapsayacak şekilde genişletilmiş ve kurumların yapılarına ve sosyal normlara göre düzenlenip yönetim reformları olarak tanımlanmıştır. Bu yeni maddeler; yolsuzluğu giderme, birlikte yönetim, esnek işgücü, dünya ticaret örgütü anlaşmaları, finansal kurul ve standartları, sermaye hesapları açılmasında ihtiyatlı davranılması, dalgalı döviz kuru, bağımsız merkez bankası, sosyal güvenlik ağları ve yoksulluğu azaltma şeklindedir. Washington uzlaşması uygulamalarında devlet piyasa karşıtlığına vurgu yapılarak minimal devlet anlayışı hakimken, post Washington uzlaşmasında piyasa ve devletin birbirinin tamamlayıcısı olduğu ve devletin piyasada etkinliğinin önemli olduğu kabul edilmiştir. Devletin, toplumun ve piyasanın yönlendirilmesinde ve düzenlenmesinde önemli roller oynaması gerektiği üzerinde durularak böyle bir etkin devletin rolü dünya bankasında iyi yönetişim kavramıyla açıklanmıştır.

Yönetişim kavramının net ve tek bir tanımını yapmak oldukça zordur. Yönetişimi ölçeksel olarak sınıflandırarak küresel yönetişim, bölgesel yönetişim, ulusal ve yerel yönetişim şeklinde yapılan sınıflandırmalar yanında, iyi yönetişim, yeni kamu yönetişimi, e-yönetişim, kriz yönetişimi gibi farklı alanlarda kullanım şekline göre yapılan tanımlar da bulunmaktadır. Her ne kadar farklı tanımlarla kullanılan alana göre şekillenen bir kavram olsa da yönetişim anlayışının temel ilkeleri bulunmaktadır.

Yönetişim ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında yönetişimin ilkelerinin her çalışmada farklı şekilde ele alındığı görülmektedir. Toksöz 2008 tarihli "İyi Yönetişim El Kitabı" adlı eserinde yönetişim ilkelerini etkinlik, eşitlik, stratejik vizyon, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılım şeklinde sınıflandırarak irdelemiştir. Dünya Bankası hukukun üstünlüğünün gözetilmesi, katılımçılık, hesap verebilirliğin ve politik istikrarın yeterli seviyede tutulması, yolsuzluğun kontrol altına alınması, hükümet düzenlemelerinde kalitenin ve hükümet etkinliğinin artırılması şeklinde yönetişime yaklaşmıştır (Yıldırım,2018, s. 283). Avrupa komisyonu ise, Beyaz Kitap başlıklı resmi tutum belgesinde yönetişimi şeffaflık-açıklık, tutarlılık, etkinlik/etkililik ve hesap verebilirlik ilkeleri olarak belirlemiştir. Bu ilkeler birbirini desteklediği ve birbirinden bağımsız şekilde düşünülmemeyeceği için bir bütünün parçaları olarak kabul edilebilir. Bu çalışmada Avrupa Komisyonun belirlediği ilkeler üzerinden konu ele alınmaya çalışılacağı için bu ilkelere kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır.

1.1. Şeffaflık-Açıklık

Şeffaflık, karar alma sürecinde alınan kararların ve bu sürecin diğer paydaşlarla paylaşılmasıdır (TESEV, 2005, s. 18-19). Şeffaflık, kamusal hedeflerin belirlenmesi ve gerçekleşmesinde açıklığa olan ihtiyaçtan dolayı gereklidir (Maliye Bakanlığı, 2003, s. 2). Şeffaflık ve açıklık birbirinin yerine kullanılsa da farklı anlamlar içermektedir. Şeffaflık, süreci ve alınacak kararların kimler tarafından nasıl ve nerede alındığının bilinmesi, açıklık ise daha çok bu kararlara ulaşabilmeyi anlatmaktadır. Açıklık şeffaflığın daha genişletilmiş bir hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeffaflıkta ulaşmak isteyen kişi ile ulaşmak istenilen şey arasında transparan bir perde varmış gibi görülürken açıklıkta ise, arada herhangi bir engelin bulunmadığı, işleyişe dahil olunabilmenin serbest olduğu manası karşımıza çıkmaktadır.

Gizlilik bürokrasinin elindeki veri, bilgi ve belgelerin açıklanmaması, kapalılık ise çevreden gelen etkilere karşı duyarsız olunması anlamında kullanılmaktadır. Klasik kamu yönetiminde gizlilik, kamu gücünü kullanan görevlilerin yetkilerini kendi çıkarları için kullanmasının önünü açarken kapalılık ise, kamu yönetiminin toplumdaki uzaklaşmasına neden olmaktadır (Eryılmaz, 2010, s. 237). Gizlilik ve kapalılığın çözümü olarak da yönetişim anlayışında karşımıza şeffaflık ve açıklık çıkmaktadır.

1.2. Hesap Verebilirlik

Kişilerin davranışları nedeniyle sorumlu olma ve cevap verebilme istekliliği olarak kullanıla gelen hesap verebilirlik, kamuda kamu gücünü kullananların yaptıkları işlem ve eylemlerden dolayı başka bir otoriteye açıklamada bulunması anlamında kullanılmaktadır (Balci, 2003, s. 116). Hesap verebilme; yapılan planın neler olduğu, sürecin nasıl işlediği ve sonuçlarının neler olduğu, yapılanların zamanında yapıp yapılmadığının sorgulanmasıdır (Polat, 2003, s. 71). Dünya Bankası (1997, s. 50) ise hesap verebilirliği, devlet ve devlet görevlilerinin sınırlandırılması için geliştirilmiş bir mekanizma olarak tanımlamaktadır. Bu sayede devletin ve devlet görevlilerinin hukuki sınırlar içerisinde tutulacağı ifade edilmektedir.

Zaman içerisinde yönetsel, siyasal, profesyonel ve ahlaki hesap verebilirlik mekanizmaları yanında bunlara ilaveten yatay ve dikey hesap verebilirlik süreçleri de karşımıza çıkmaktadır. Politikacılara karşı sorumlu olan bürokratların hesap verebilirliği dikey, kendileriyle eşit konumda olan kamu kurumlarının birbirlerine karşı olan hesap verebilirliği de yatay olarak tanımlanmaktadır.

Hesap verebilirlik birçok alanda kullanıldığından dolayı birçok kavramla yakın ilişki halindedir. Bu kavramlardan birisi de denetim kavramıdır. Denetim ve hesap verebilirlik kamu örgütlerinin kendi içerisinde olduğu kadar toplumun beklenti ve taleplerine karşı duyarsızlaşma ve yabancılaşma sorununu önlemeye ve kamu örgütlerinin varlık nedenlerini unutturmamaya yarayan bir mekanizmadır (Yıldırım, 2006, s. 25).

1.3. Katılım

Kamu politikalarının tespiti, alınan kararların uygulanması ve denetlenmesi sürecinde diğer paydaşların da bulunması, kamu gücünü kullanan kimselere karar alma sürecinde etki etme ve eylemlerini denetlenmesi ve kamusal amaçları zamanında ve doğru şekilde gerçekleştirilmesi için hükümet dışındaki aktörlerin faaliyet yürüterek etki edebilmesidir (Özer, 2006, s. 68). Toplumun ihtiyaçlarının daha iyi belirlenmesi ve mevcut kaynakların daha verimli kullanılması için toplumun farklı kesimlerinin yönetim sürecine dahil edilmesi gerekmektedir. Bu da toplumun farklı kesimleri arasındaki iletişimin ve etkileşimin artması toplumsal değişikliklere neden olacaktır. Farklı kesimlerin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve amaçlara yönelik hareket için uzlaşının sağlanmasının önemini kavranması katılımın önemini artıracaktır. Katılım mekanizması sayesinde paydaşların kamudan beklentileri ve talepleri daha kolay şekilde ifade edilecek, bu durum siyasi ve idari sorunların daha aza indirgenmesini sağlayarak kamusal alanda uzmanlık gerektiren işlerde bulunan kişilerin de katılım sayesinde daha açık olmalarını teşvik edecektir (Marzuki, 2015, s. 22).

Katılım, halkı yönetimin aldığı kararlarda bir ortak olarak görmesidir. Özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve farklı menfaat grupları kendilerini ortaklık anlayışı içerisinde hissederek ilişkilerini düzenlerler. Bu ortaklık sayesinde alınan kararların ve sürecin adil olduğuna kanaat getirilerek sistemin meşruiyeti artar.

Devlet ile vatandaş arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi için katılımcılık ilkesi bazı kavramları öne çıkarmaktadır. Bilgiye erişim, müzakere, sosyal diyalog ve aktif katılım olarak bu kavramlar ifade edilebilir. Bu kavramları aktif olarak vatandaşlarına sunabilen yönetim katılım sayesinde vatandaşa güven vermiş olacak, demokrasi duygusunu geliştirecek, toplumdaki farklı gruplar arasında bütünleşmeye yardımcı olacak ve aidiyet duygusunu artıracaktır.

1.4. Etkinlik

Etkinlik yapılan işlemlerin amaçlarla uygunluk göstermesi, ilgililer açısından maliyetlerin azaltılarak optimumum sağlanması ve hataların önlenmesi ile ilgilidir (Gökçe, 2000, s. 98). Drucker (1996, s. 7-15) etkinliği doğru işin yapılması şeklinde ifade etmektedir. Akıllı harcama olarak da açıklanabilen etkinlik örgütün amacının ne derecede gerçekleştirildiği ile ilgilidir. Örgüt için doğru amaçlar seçerek bu amaçlar için uygun araçları kullanabilmek olarak ifade edilebilir. Etkinlik ile verimlilik birbiri yerine kullanılsa da kamusal amaçlar için verimlilik analizinin kolay yapılamadığı bu nedenle kamusal hizmetlerin değerlendirilmesi için etkinlik daha doğru bir kavramdır. Bu nedenle kamuda ölçüt olarak etkinlik kavramı daha doğrudur. Yönetişimde etkinlik yapılan faaliyetlerin elde edilen sonuçlar ile hedeflere ulaşma derecesini yansıtır. OECD’ye göre etkinlik kamu yönetiminde hizmet-ürün yaratma sürecinde en uygun maliyet ve kaliteli hizmet yaratılmasında kamu kaynaklarının amaca uygun kullanılması ve sürecin doğru işletilmesidir (Güler, 2001, s. 10).

1.5. Tutarlılık

Tutarlılık; uygulanan bir politikanın beklenen etkilerine ters etkiler ortaya çıkarmamasıdır. Uygulanan politikanın farklı politik amaçlara etkisinin bütün olarak değerlendirilmesi ve uygun olmasıdır. Yönetişim açısından ise pek çok alanda faaliyet gösteren kamu örgütünün amaçlarının ve bu amaçlara ulaşmak için yapılan işlemlerin ve sonuçlarının sistemin bütününe etkisinin bütün paydaşlar olarak onaylanabilir olmasını ifade eder. Tutarlılık yönetim sürecinde uygulanan işlemlerin etnik gruplara, kişilere, bölgelere göre farklılık göstermemesi, birbiriyle tutarlı olmasını ve değişen koşullara göre politikaların uyumlaştırılmasını ifade eder.

2. Çevre Vergileri

İnsanların davranışları ve faaliyetleri çevreye olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu etkiler nedeniyle ortaya çıkan küresel ısınma, iklim değişikliği gibi sorunlarla mücadele etmek için çalışmalar başlamıştır. Tarihe bakıldığında çevrede yaşanan olumsuz değişimler insanlığın faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başladığı son birkaç yüzyılda artmıştır. İnsanlığın göçebe olarak yaşadığı dönemde çevresiyle uyumlu olmak zorunda olması çevreye olumsuz etki etmemiş ancak doğa ile mücadelesinde galebe çalmaya başlamasıyla çevreye etkisi olumsuz anlamda yansımaya başlamıştır. İnsanlığın nüfus yoğunluğunun da artmaya başlaması ve bu nüfusun idame ettirilmesi çevreyi daha fazla olumsuz etkilemiş ve çevre tahribatını kaçınılmaz kılmıştır. Bugün insanlığın ekonomik anlamda da birbiriyle rekabet etmesi nedeniyle daha fazla sanayileşme ve daha fazla teknolojik gelişme hırsı çevreyi daha da fazla olumsuz etkilemektedir. Bakıldığında çevre sorunlarına neden olan dünya nüfusunun yüzde on beşi çevresel sorunların nedenlerinin yaklaşık yüzde doksanını üretmektedir. Ancak çevre sorunları için bu kesim gerekli adımları atmamaktadırlar. 1970'lerde çevre sorunlarının önlenmesi için de kullanılan emisyonların sınırlandırılmasının hukuki düzenlemelerle sağlanması esasına dayalı "kumanda ve kontrol sistemi" nin maliyetli ve hedefe ulaşmada başarısız olması üzerine vergilemenin bir araç olarak kullanılmasına yönelik çalışmalar başlamış ve bu çalışmalar ilgi görmüştür. Bu manada 1980'li yıllarda kurallar koyulması ve kural ihlalleri halinde cezaların öngörülmesi de istenilen amaca ulaşılmada yetersiz kalınca ekolojik maliyetlerin içselleştirilmesi için vergiler daha da ön plana çıkmıştır (Ekins, 1999, s. 39). Çevre vergileri, ekonomik araçlarla çevre politikalarını uyumlaştırarak sürdürülebilirliği sağlamak için bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Çevre vergileriyle çevre bilincinden yoksun kesimlerin uygulanacak bu mali politikalar sayesinde yarattıkları kirlilik maliyetlerine katlanmalarını sağlama hedeflenmektedir. Çevre vergileri kirlitene bir maliyet yükletilerek kirlitme güdüsünü ortadan kaldırmayı veya azaltmayı amaçlar. Bu sayede kirliliğin içselleştirilmesi sağlanmış olur (Speck, 2007, s. 36-37). Çevrenin korunması için çevre koruma politikaları temelde ekonomik araçlar, düzenleyici araçlar ve gönüllü uyum şeklinde sınıflandırılabilir. Bu çalışma söz konusu politikaların ekonomik araçlardan olan vergiler ve vergi teşvikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çevre vergileri, vergilerin geleneksel anlamda kamu giderlerinin finansmanı ilkesini sağlamaktan çok çevrenin bozulmasına neden olacak olumsuzlukların ortaya çıkmasını önleme veya çevresel bozulmaları ortadan kaldırmaya yönelik tasarlanmıştır. Vergi sistemine entegre edilmeye çalışılan çevre vergilerinin temel amaçları çevrenin korunması olarak belirlenmekte, bununla birlikte ikincil amaç olarak da kaynak tahsisinde etkinlik sağlanması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kirliliği vergi yoluyla azaltma stratejisi piyasaya dayalı bir araç olarak ortaya çıkmış olup kirlitene öder ilkesi ve dışsallıkların içselleştirilmesi teorisine dayanarak çevre vergileri yoluyla maliyetler üzerinden çevreyi korumayı amaçlamaktadır. Literatürde çevre vergilerinin yeşil vergiler, ekolojik vergiler gibi farklı kullanım şekilleri olsa da çevre vergileri çevre kirliliğini azaltmaya ve olumsuzlukları ortadan kaldırmak için yapılacak çalışmalara da bir gelir oluşturma amacı gütmektedir.

Çevre ile ilgili vergiler; destekleyici (vergi teşvik ve farklılaştırılması), önleyici (yakıt vergisi, atık su bedeli, gürültü vergisi vb.), özel amaçlı, birincil (gelir ve çevre vergisi), ikincil (enerji vergileri vb.) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Avrupa Birliği İstatistik Birimi (Eurostat) vergi sistemini uyumlaştırmak ve vergileri sistematikleştirmek için çevre vergilerini dört kategoride sınıflandırmıştır. Bunlar; enerji vergileri (karbon vergileri), taşımacılık vergileri, kirlilik vergileri ve doğal kaynak vergileridir.

Çevre vergileri ile ölçsüz doğal kaynak kullanımları nedeniyle negatif dışsallık yaratan sektörlere vergi yükünün aktarılması amaçlanmaktadır. Bu da piyasaya doğrudan bir müdahale değil dolaylı bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Bu durumda vergi yükü artırılan çevreye olumsuz etkisi olan sektörlerdeki aktörlerin kâr

maliyet analizi yaparak sektörden çekilme kararı almaları veya olumsuz dışsallıkları azaltacak yeni teknolojiler üretmek için çalışmalar yapmaları gerekmektedir.

Çevre ekonomisinin temellerinden birisi de negatif dışsallıkların fiyatlandırılmasıdır. Piyasanın kirletenlerin verdiği zararı azaltmak için doğrudan bir araca sahip olmaması, negatif dışsallıkların kirletenlerden başkalarına yükletilmesi çevre kirliliğinde vergileri önemli hale getirmiştir. (Eskeland ve Jienez, 1992, s. 147). Çevre vergilerinin vergi sisteminin önemli bir parçası olduğu ancak çevreyi koruma amacıyla ilişkilendirilmesi yeni bir misyondur. Çevre vergilerinin tüm dünyadaki temel amacı negatif dışsallıkları olan çevreyi olumsuz etkileyen uygulamaları vergi ile azaltarak kirliliği kabul edilebilir bir düzeye getirmektir (Sollund, 2007).

Çevre ile ekonomi arasındaki etkileşimi düzenlemeyi amaçlayan çevre vergileri çevre kirliliğini önlemede alınan tedbirlerden birini oluşturmaktadır. Çevre vergilerinden elde edilen gelirler doğanın korunması ve sürdürülebilir bir ekonomiye yeşil üretime geçilmesine tahsis edilmelidir (Miceikiene et al., 2018). Kirleten öder prensibiyle çevre kirliliğine neden olan negatif dışsallıkların içselleştirilmesiyle çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin en aza indirilmesi amaçlanmaktadır (Reyhan, 2014).

Çevreye olumsuz etki eden davranışları azaltmayı amaçlayan çevre vergilerinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Toprak, 2006):

- Çevre vergileri çevreye zararlı mal, hizmet veya faaliyetlerin maliyetini artırdığından üretici ve tüketici birimlerini çevreye zarar vermeyen faaliyetlere yönlendirir,
- Çevre vergileri, üretici birimlerini yeni üretim teknikleri geliştirmeye yönlendirerek teknolojik gelişmeye katkı sağlar,
- Çevre vergilerinde vergi gelirleri artırılırken, emek ve sermaye üzerindeki vergi yükü azaltılarak ekonomiye olumlu katkılar sağlanır,
- Çevre vergilerinin önemli bir katkısı, özel sosyal faydalar ile kirliliğin neden olduğu dışsallıklar sonucunda bireylerin maruz kaldığı özel sosyal maliyetler arasındaki farkları ortadan kaldırabilmesidir.

OECD çevre vergilerini 3 başlıkta sınıflandırmıştır (OECD, 1996, s. 10-11);

- Emisyon vergileri
- Ürün Temelli Vergiler
- Kullanım Temelli Vergiler.

Emisyon vergisi doğaya bırakılan emisyon miktarının vergilendirilmesi üzerine düşünülmüş vergi türüdür. Ürün temelli vergiler, üretimi ve kullanılması çevreye zarar veren ürünlerin üretimi ve kullanılması üzerinden alınan vergilerdir. Kullanım temelli vergiler ise çevrenin kullanılması karşılığında harç niteliğinde alınan vergilerdir.

Avrupa Birliği İstatistik Birimi (Eurostat) ise çevre ile ilgili vergileri enerji ürünleri, ulaştırma, kirlilik ve doğal kaynaklar üzerinden alınan vergiler şeklinde sınıflandırmakta ve bu kapsamda toplanan vergilerin çevre vergileri olarak nitelemektedir (Eurostat, 2001, s. 12).

Türkiye de çevre vergileri olarak konulan vergileri doğrudan uygulanan vergiler ve dolaylı olarak uygulanan vergiler şeklinde sınıflandırılabiliriz. Ancak bunun yanında vergi sistemine bütünleşmiş vergi teşvikleri ve vergi indirim, istisnaları da bulunmaktadır.

Çevrenin tanımının geniş olması çevre vergilerinin de kavramsal çerçevesini genişletmekte, farklı tanımları gündeme getirmektedir. Literatüre bakıldığında çevre vergileri, çevre vergisi ve çevreyle ilişkili vergi olacak

şekilde ikiye ayrılarak tanımlanmaktadır. Çevre vergisi; "matrahı çevre üzerinde olumsuz etkiler doğurduğu bilimsel olarak kanıtlanmış fiziksel (ya da benzer) bir birim üzerine yüklenen bir vergi" şeklinde tanımlanırken; çevreyle ilişkili vergi ise "çevre ile ilgili olduğu varsayılan bir matrah üzerine yüklenen, karşılıksız ve zora dayalı olarak devlete yapılan ödeme" şeklinde tanımlanmaktadır (Öner, 2014, s. 137-140). Çalışmamızda bu ayrıma gidilmeden tamamı çevre vergisi olarak değerlendirilecektir.

Çevre vergilerine bakıldığında elde edilen çevre vergilerinin çevresel amaçlarla kullanılması gerekli olduğu görüşü hakimdir. Ancak toplanan çevre vergilerinin çevresel hedefler için kullanılıp kullanılmadığı ilerleyen bölümlerde değerlendirilecektir.

3. Çevre Vergileri ve Yönetişim

Yönetişim ve çevre vergileri arasındaki ilişki, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme açısından oldukça önemlidir. Yönetişim, çevre vergilerinin etkin bir şekilde uygulanmasını ve çevresel hedeflere ulaşılmasını sağlarken çevre vergileri ise, çevreye zarar veren faaliyetleri azaltmayı ve çevresel korumayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Boz ve Onur, 2024, s. 327).

Çevre vergilerinin konulmasıyla ilgili, araştırmacılar arasında farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar, çevre vergilerinin çevresel ve ekonomik olarak olumlu etkileri olduğunu savunurken, bazı araştırmacılar ise, zararlı etkilerinin olumlu etkilerine göre daha ağırlıklı olduğunu ifade etmektedir. Örneğin; Tekin ve Vural (2004) çalışmalarında, CO2 emisyonunun azaltılmasında karbon vergilerinin küresel ortak malları koruduğuna, diğer taraftan ise istihdamı, milli geliri ve kamu gelirlerini arttıran özelliğine vurgu yaparak çevre vergilerinin olumlu etkilerinin olduğuna değinmişlerdir (Tekin ve Vural, 2004: 328). Pearce ise (1991), çevre vergilerini "çifte kâr payı (double dividend theory)" teorisine dayandırarak faydalı olduğunu ifade etmiştir. Bu teoriye göre çevre vergileri, çevresel dışsallıklar üzerindeki vergileri desteklemektedir. Ayrıca, bu vergiler ekonomideki gelir geri dönüşümünü, işgücü ile firmalar üzerinde bozucu vergileri de dengelemektedir.

Bu düşünürlerin aksine çevre vergilerinin olumsuz yönlerinin daha fazla olduğunu iddia eden araştırmacılara baktığımızda ise onların ortak kanısı bu vergilerin üretimi azalttığı ve ekonomik büyümeyi zayıflatığı yönünde olmuştur. Örneğin Rosiek (2015) 'e göre; çevresel vergilerin etkisizliği, bu vergilerin çevre üzerindeki olumlu etkilerini azaltmaktadır. Aynı zaman da ekonomik maliyetlerinin de artmasına neden olmaktadır (Rosiek, 2015: 233). Bir başka olumsuz etkisi ise, sanayi girdileri üzerindeki vergilerin üretim maliyetlerini artırmasıdır. Yerli üretimin benzer çevre vergilerine tabi olmayan yabancı üreticilerin ürünleriyle rekabet ettiği durumlarda, rekabet üzerindeki etki yerli firmaların konumunu negatif yönde etkileyebilir (Fullerton vd., 2008: 4).

Araştırmalar, çevre vergilerinin çevre kirliliğini azaltmada etkili olabileceğini, ancak bu etkinin yönetim kalitesine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu noktada yönetim, çevre vergilerinin doğru bir şekilde tahsil edilmesini ve bu gelirlerin çevresel projelere yönlendirilmesini sağlar.

Rosiek (2015), çevre vergilerinde bulunması gerekli işlevleri aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

- Çevre vergisi matrahları, bazı istisnalar dışında, kirletenlere ve kirletici davranışlarda bulunanlara uygulanmalıdır. (Tutarlılık)
- Çevre vergilerinin kapsamı, çevresel zararın kapsamına eşit olmalıdır.
- Vergi oranları çevreye verilen zararla orantı, güven, koordine içerisinde ve açık ve öngörülebilir olmalıdır. (Açıklık şeffaflık, tutarlılık, katılım, hesap verebilirlik)
- Mali konsolidasyon çevre vergisinden sağlanan gelirlerle desteklenmeli veya diğer vergileri azaltma da destek olmalıdır. (Etkinlik)

- Rekabetçilik endişelerinin özenle değerlendirilmesi yapılmalıdır. (Hesap verebilirlik)
- Halkın çevre vergilerini kabul etmesi ve iletişimin açık olması çok önemlidir. (Katılım)

Çevre vergilerinde katılım, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynar. Katılım, çevre vergilerinin tasarımı, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde çeşitli paydaşların (halk, sivil toplum kuruluşları, özel sektör) aktif olarak yer almasını ifade eder.

Çevre vergilerinde etkinlik kavramı, bu vergilerin çevresel hedeflere ulaşmada ne kadar etkili olduğu ve ekonomik adaleti nasıl etkilediğini gösterir. Çevre vergilerinin tasarımı ve uygulanmasında dikkatli bir denge kurulması gerekmektedir. Gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkileri azaltmak için sosyal yardımlar veya vergi indirimleri gibi telafi edici önlemler alınabilir. Ayrıca, vergi gelirlerinin çevresel projelere yönlendirilmesi ve uluslararası iş birliği ile rekabet dezavantajlarının minimize edilmesi önemlidir.

Çevre vergilerinde hesap verebilirlik ise, vergilerin etkin ve adil bir şekilde toplanması ve kullanılması için kritik bir unsurdur.

Çevre vergilerinde şeffaflık, bu vergilerin etkinliğini ve kamuoyunun güvenini artırmak için gerekli olan kritik bir unsurdur. Şeffaflık ilkesi sayesinde, vergi mükellefleri vergilerin nasıl hesaplandığını, toplandığını ve harcandığını açıkça görebilmektedirler.

Çevre vergilerinde tutarlılık, bu vergilerin etkili ve adil bir şekilde uygulanması için önemli bir ilkedir. Tutarlılık, vergi politikalarının ve uygulamalarının zaman içinde ve farklı durumlarda uyumlu ve istikrarlı olmasını sağlar.

Yönetişimin çevre vergilerinde önemi, bu vergilerin etkinliğini ve adaletini artırmada kritik bir rol oynamasından kaynaklanır. Yönetişimin çevre vergilerindeki önemine dair bazı temel noktaları şu şekilde ifade edebiliriz;

1. Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik: Yönetişim, çevre vergilerinin nasıl toplandığı ve harcandığı konusunda şeffaflık sağlar. Bu, kamuoyunun güvenini artırır ve vergi uyumunu teşvik eder. Hesap verebilirlik, vergi gelirlerinin çevresel hedeflere uygun olarak kullanılmasını garanti eder.
2. Katılımcılık: Çevre vergilerinin belirlenmesi ve uygulanması süreçlerine halkın, sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün katılımını sağlar. Bu, vergilerin daha geniş bir kabul görmesini ve etkinliğini artırır.
3. Etkili Denetim ve Uygulama: Yönetişim, vergi toplama ve harcama süreçlerinde düzenli ve bağımsız denetimlerin yapılmasını sağlar. Bu denetimler, vergi gelirlerinin doğru ve etkin bir şekilde kullanılmasını garanti eder.
4. Politika Sürekliliği ve Tutarlılık: Çevre vergisi politikalarının uzun vadeli hedeflere uygun olarak belirlenmesi ve uygulanması, belirsizlikleri azaltır ve vergi mükelleflerinin uyumunu kolaylaştırır.
5. Uluslararası İş birliği: Yönetişim, çevre vergilerinin uluslararası standartlar ve uygulamalarla uyumlu olmasını teşvik eder. Bu, özellikle ticaret ve yatırım açısından önemlidir ve sınır ötesi çevresel sorunlarla mücadelede iş birliğini artırır.

Bu faktörler, çevre vergilerinin çevre kirliliğini azaltmada ne kadar etkili olacağını belirler. Yönetişim kalitesinin yüksek olduğu ülkelerde, çevre vergilerinin çevresel hedeflere ulaşmada daha başarılı olduğu gözlemlenmiştir. Rosenau (1997), çevresel yönetişimi, "çevresel kaynakların kullanımını mümkün kılan veya sınırlayan kurumsal düzenlemelerin oluşturulması, yeniden onaylanması veya değiştirilmesi yoluyla çevresel çatışmaların önlenmesi" olarak tanımlamaktadır. Çevresel yönetişimde dikkat edilmesi gereken temel nokta, kurumların

şekillendirdiği siyasi-ekonomik ilişkilerin, kimlikleri, faaliyetleri ve sonuçları nasıl etkilediğini içermesidir. Kurumları ve siyasi ekonomik ilişkileri etkileyen hükümet enstrümanlarından birisi de vergilerdir. Olumsuz çevresel etkileri şekillendirmek bunlardan caydırmak ve azaltmanın bir yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vergilerin çevresel hedeflere ulaşabilmesinin yöntemi de yönetimden geçmektedir.

4. Türkiye’de Çevre Vergileri

Türkiye de çevre ile ilgili temel düzenleme 1982 Anayasasının Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevler Kısımının Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması başlıklı 56. Maddesinde “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” Şeklinde yer almıştır. Ancak bakıldığında çevre kirliliği ve bununla mücadele ile ilgili mevzuat düzenlemeleri oldukça az ve yeni sayılır. Bu anayasa hükmünü gerçekleştirmek için devlete ve vatandaşlara ödevler yüklenirken gerekli adımların atıldığı pek söylenemez. Türkiye’de çevre kirliliğinin önlenmesi için yapılan yasal düzenlemeler uluslararası kurumlar ile entegrasyon ve bu kurumların dayatması sonucunda mevzuatımıza girmiş gelişmelerdir. Bu mevzuat değişimlerinin içerisinde vergi mevzuatı da yer almıştır. Her ne kadar çevre vergileri kapsamında vergi mevzuatı yeni olsa da hızla şekillenmiş ve geliştirilmeye çalışılan bir konu halini almıştır. Türkiye’de bu alanda yapılan doğrudan ve dolaylı olarak çevreye etki edecek mevzuat çalışmaları Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu, Katma Değer Vergisi Kanunu, Belediye Gelirleri Kanunu, Çevre Kanunu gibi kanunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de çevre kirliliği ile ilgili kavramlar 1970’lerde Avrupa Birliği’nin de çevre ile ilgili sorunlarla karşı karşıya kalmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. İlk olarak Üçüncü Beş Yıllık kalkınma planıyla 1973 yılında çevre ile ilgili sorunlar ele alınmış, planda hızlı büyümeye engel olmadan çevre kirliliğiyle mücadeleye ilişkin mevzuata ilişkin düzenlemelerin yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. 2000’li yıllara kadar yapılan kalkınma planlarında çevresel konular hep geri planda kalmış, ön planda ulusal kalkınma olmakla beraber çevre konularından bu amacın zarar görmemesi amaçlanmıştır. Ancak Sekizinci Kalkınma Planında çevre sorunları daha dikkate değer şekilde ele alınarak çevre sorunlarına ilişkin çözümler oluşturulmasına yönelik AB standartlarına uygun şekilde yer verilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu açıdan Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Programı, çevre programlarında Türkiye için önemli bir yere sahiptir. Bu programın hedefleri arasında kirliliğin önlenmesi, çevresel alt yapı hizmetlerin erişimin kolaylaştırılması, yenilenebilir enerji kaynak kullanımının teşviki, çevre ve ekonominin aynı anda sürdürülebilir kalmasının sağlanması vardır (Serdaroğlu, 2003).

Türkiye’deki vergi sistemi incelendiğinde vergi gelirleri kompozisyonu gelişmiş ülkelerden farklıdır. Daha çok dolaylı vergilere ağırlık verilmiş bir vergi sistemi görünümünde olan Türk vergi sistemi içerisinde çevre vergisi olarak değerlendirilebilir vergilerin toplam hasıla içerisindeki payı oldukça büyüktür. Türk vergi sistemi içerisinde doğrudan çevreyi koruma amaçlı çıkarılan vergi Belediye Gelirleri Kanununda yapılan değişikliklerle yürürlüğe giren Çevre Temizlik Vergisidir. Bununla birlikte 2019 yılında yürürlüğe giren plastik poşet kullanımını azaltmak için yürürlüğe giren poşet vergisi olarak da bilinen Geri Kazanım Katılım Payı da doğrudan çevre vergisi olarak değerlendirilebilir. Doğrudan çevre vergileri gibi kirliliği önlemeye yönelik olarak yürürlüğe sokulmuş olmasalar da tütün, tütün mamulleri, alkol ve alkollü ürünler, beyaz eşya, dayanıklı tüketim mamulleri, petrol ürünleri, motorlu taşıtlar gibi üretimi ve tüketiminde çevreye negatif dışsallık verebilecek ürünler üzerinden alınan Özel Tüketim Vergisi ve motorlu taşıtlar üzerinden alınan bir servet vergisi olan Motorlu Taşıtlar Vergisi gibi bazı vergiler de çevre vergileri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca doğrudan vergi türleri olan gelir ve kurumlar vergisi ve dolaylı vergi türü olan katma değer vergisinde ise çevre kirliliği ile mücadelede kullanılan istisna, muafiyet, indirim mekanizmaları ve teşvikleri bünyesinde barındırmaktadır. Ancak yüksek paya sahip olan bu vergilerin çevresel amaçlara harcanacağı pek söylenemez.

4.1. Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)

Çevresel dışsallıkların ortadan kaldırılması yönünden elverişli bir mali araç olan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) gelişmiş ülkelerce tercih edilen bir vergi türüdür. ÖTV’ nin çevresel niteliği negatif dışsallıkları olan ürünlerin tüketim ve üretimini etkilemesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Diğer ülke uygulamalarına bakıldığında ÖTV’nin mali amaçlarının yanı sıra çevreye etki eden birçok alanda tüketim tercihlerini etkilemek için kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye özelinde ÖTV’nin temel gerekçesi ne kadar mali kaynak sağlamak olsa da çevre kirliliğine neden olan ürünlerin vergilendirilmesi ile üretim ve tüketim tercihlerinin değişmesine de katkı sağlamaktadır. Bu nedenle ÖTV olumlu çevresel etkiler nedeniyle çevre vergisi kategorisinde de değerlendirilebilir. Bakıldığında dolaylı olarak çevresel etkileri olsa da OECD ve EEA’ ya (European Environment Agency) göre Türkiye’deki ÖTV çevre ile ilişki vergidir¹.

Mevcut ÖTV kanunu AB uyum sürecinde AB mevzuatına uyum sağlamak amacıyla 2022 yılında Türk vergi sistemine girmiştir. ÖTV kanununda ÖTV’nin konusuna giren 4 ayrı liste mevcuttur. I nolu listede petrol ürünleri, doğal gaz, fuel oil, motorin, benzin gibi petrol ürünleri, II nolu listede motorlu taşıtlar, III nolu listede alkollü alkolsüz içecekler ve tütün ve tütün mamulleri, IV nolu listede ise elektronik ürünler, lüks tüketim malları beyaz eşya olarak nitelendirilen ürünler yer almaktadır (Bilici, 2007, s. 238-240). Bakıldığında ÖTV kanunu yürürlüğe girmesiyle bazı fon ve vergiler (taşıt alım vergisi, akaryakıt tüketim vergisi vb.) yürürlükten kaldırılarak vergi sisteminde sadeleşmeye gidilmiştir.

Türkiye’de ÖTV’nin kapsamı AB’deki ÖTV uygulamalarına göre oldukça geniştir. AB ülkelerinde uygulanmakta olan ÖTV’nin çevreye ve sağlığa zararlı malların vergilendirilmesi durumu varken Türkiye’deki ÖTV uygulamaları daha genel bir şekil almakta ve genel tüketim vergisi niteliği arz etmektedir (Bulut ve Kırıcı, 2008, s. 42).

Bir çevre vergisi olarak küresel ölçekte tasarlanan ÖTV’nin Türkiye uygulamalarına bakıldığında ÖTV listesinde yer alan motorlu taşıtların tesliminde alınan ÖTV miktarı, silindir hacmine göre sınıflandırılmış olmakla birlikte dizel, LPG ve benzin gibi çevreye daha az zarar veren yakıtlar göz önünde bulundurulmadan sınıflandırılması ÖTV’nin çevresel etkisinin göz önünde bulundurulmadığına işaret olarak kabul edilebilir. Ayrıca ÖTV’nin sadece sıfır araç teslimlerinde alınması yeni teknoloji barındıran ve daha düşük kirletici unsurlar bulunduran araçlara olan talebi kısarak ikinci el olarak tabir edilen kullanılmış yani daha eski teknolojiye sahip doğayı daha fazla kirleten motorlu araçlara talebi artırarak çevrenin daha fazla kirletilmesine neden olmaktadır.

I sayılı liste de belirtilen unsurlardan yani petrol ve türevleri üzerinden alınan ÖTV’ ye bakıldığında bu ürünlerin üzerindeki ÖTV yükünün her geçen dönemde fazlaşmasına rağmen akaryakıt tüketiminin artması ve fosil yakıt tüketen araç sayısının artması ÖTV’nin istenilen çevresel etkiyi sağlamadığı görüşünü güçlendirmektedir.

Diğer taraftan ÖTV’ nin IV nolu listesinde ÖTV ye tabi olan beyaz eşya ürünlerinin de AB’ den ithal edilen ürünler ve AB üyesi olmayan ülkelere ithal edilen ürünler arasında ÖTV oranında farklılaşma olmasının nedeni ise çevresel faktörlerin göz önünde bulundurulmadığı, yine cep telefonu teslimlerinde uygulanan ÖTV oran farklılaştırılmasının da nedeninin çevreyi koruma amacı taşımadığı ifade edilebilir.

ÖTV’ yi yönetim açısından değerlendirdiğimizde daha önceki birçok verginin ortadan kaldırılarak ÖTV adı altında birleştirilip sadeleşmeye gidilmesi böyle bir verginin toplanması sürecindeki maliyetleri azalttığı

¹ OECD/EEA veri tabanı Türkiye ÖTV’sinin (I) ve (II) sayılı listelerini çevre ilişkili vergi olarak değerlendirmekte ve analizlerinde kullanmaktadır.

nedeniyle etkililik açısından olumlu bir gelişme olduğu ifade edilebilir. Ancak Türk vergi sisteminde ademi tahsis ilkesinin bulunmaması bu verginin nereye harcandığı konusunu cevapsız bırakmaktadır. Bu nedenle çevresel bir vergi olarak değerlendirilen ÖTV'nin hesap verilebilirlik, saydamlık, tutarlılık yönünden yönetim ilkelerinin dikkate alınmadığı ifade edilebilir. Ayrıca yönetimin olmazsa olmaz ilkesi olan katılım açısından da bu verginin çıkarılması sürecinde ve bu vergi konusuna giren malların ÖTV oranlarının düzenlenmesinde paydaş katılımına açık olmaması yönetim açısından olumsuz değerlendirmelere neden olmaktadır.

4.2. Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV)

Bir servet vergisi olan MTV Türkiye'de çevreye olan dolaylı etkisi nedeniyle çevre vergisi olarak değerlendirilmektedir. AB ve OECD tarafından da bir çevre vergisi olarak tanımlanan MTV yaydıkları emisyon nedeniyle hava kirliliğine neden olan taşıtlar üzerinden alınmaktadır. MTV'nin konusuna tescilli yapılmış kara, hava ve deniz taşıtları girmektedir.

Türkiye'de MTV ölçüsü olarak taşıtların silindir hacmi, motor gücü ve yaş dikkate alınmaktadır. Aracın yaşı arttıkça MTV düşmekte; motor gücü, silindir hacmi arttıkça da tutarı artmaktadır.

Bakıldığında ülkemizde çevre koruma amacıyla uygulanan bir vergi türü olmamakla birlikte çevreye dolaylı şekilde etki etmektedir. Silindir hacmi ve motor gücü artmasıyla artan kullanıcının katlanacağı maliyeti artırdığı için daha düşük hacimli ve daha az güçlü yani daha az yakıt tüketen araçlar tercih ederek karbon emisyonunun azalmasına neden olacaktır. Ancak araç yaşı kriteri göz önünde bulundurulduğunda eski araçlara daha az uygulanması eski araçlara da rağbeti artırarak verimsiz araçlara tüketicilerin yönelmesine neden olup çevrenin dolaylı olarak daha fazla kirletilmesine neden olacaktır (Şahin, 1999, s. 131). MTV uygulamaları olan bazı ülkeler eski araca talebi azaltmak için Türkiye'de ki yaş kriterini tersine işleterek eski araçların trafikten çekilmesini sağlamaya yönelik bir araç olarak MTV'yi kullanmaktadır (Değirmendereli, 2003, s. 120).

MTV'yi yönetim açısından değerlendirdiğimizde çevre vergisi olarak tanımlanan bir verginin çevresel etkileri geri plana atılarak sadece mali kaynak sağlama aracı olarak düşünülen bir vergi olarak Türkiye'de karşımıza çıkması yönetimin tutarlılık ilkesine ters bir durumdur. MTV'nin kriterleri de doğrudan çevre kirliliğinin önlenmesi göz önünde bulundurularak getirilmiş kriterler olmadığı görülmektedir. Toplanan MTV'nin kirliliği önleme açısından ters etkilere neden olduğu göz önünde bulundurulduğunda şeffaflık açısından da yönetim ile bağdaşmadığı söylenebilir. MTV'nin nereye harcandığının bilinmemesi nedeniyle çevre vergisi olarak yönetim ilkelerinden hesap verilebilirlik ilkesine uymadığı, katılıma açık bir süreç işletilmemesi nedeniyle de yönetim ilkelerini gerçekleştirmediğinden dolayı yönetimden uzak bir süreç işletildiği ifade edilebilir.

4.3. Çevre Temizlik Vergisi

Halk dilinde çöp vergisi olarak bilinen çevre temizlik vergisi Türkiye'de doğrudan çevre ile ilgili olarak yürürlüğe konulan vergi türüdür. İlk olarak 2003 yılında uygulamaya konulan çevre temizlik vergisi belediyeler tarafından tarh ve tahsil edilmek üzere 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun mükerrer 44. maddesinde yer almıştır. Belediye sınırları ve mücavir alanlar içerisinde bulunan ve belediyenin çevre temizlik hizmetinden yararlanan işyeri, konut ve diğer şekilde yararlananların mükellef olduğu bir vergi türüdür. Bu vergi mükellefleri binaları kullananlar, boş binalardaki bina malikleri veya malik gibi tasarruf edenlerdir. Kira da olan konut için kiracı söz konusu verginin mükellefidir. Konutlarda çevre temizlik vergisi su tüketim miktarı esas alınarak metreküp başına, işyerlerinde ise yıllık olarak maktu şekilde alınmaktadır. Bakıldığında çevre temizlik vergisinin konutlarda su tüketim miktarına göre alınması ve oranlarının çok düşük olması tüketilen su miktarını azaltmada yeterli olmamaktadır. Diğer şekilde kullanılan binalarda ise çevre temizlik vergisi çevre kirliliğini telafi etmede ve önlemede hayli uzak görünmektedir (Şahin, 1999, s. 130). 2464 Sayılı Kanun mükerrer 44. maddesinde değişiklik

yapılmadan önce tahsisli bir vergi türü olan çevre temizlik vergileri çevre temizliği gayesi dışında kullanılamaz şeklindeki fıkra mükerrer 44. maddeden çıkarılarak çevre temizlik vergileri belediyelere gelir sağlama amacına yönelik bir hal almıştır.

Önemli miktarda su tüketen genel ve katma bütçeli idareler, belediyeler, köyler, il özel idareleri, üniversiteler, darülaceze ve benzeri kuruluşlar, Kızılay genel merkezi, Kredi ve Yurtlar Kurumu öğrenci yurtları, umuma açık ibadet yerleri çevre temizlik vergisinden muaf tutulmuştur. Bu durum da çevre temizlik vergisinin başarısını azaltmaktadır.

Bakıldığında doğrudan çevre kirliliği ile mücadele amacıyla yürürlüğe konan çevre temizlik vergisinin amacını etkin şekilde yerine getirdiği söylenemez. Bu yönden yönetişimin tutarlılık ilkesiyle bağdaşmaz.

Verginin tarifesi, konusu, mükellefi açısından bu düşünceyi gerçekleştirmede oldukça uzak olan çevre temizlik vergisinin amacının daha çok mali olduğu görülmektedir. Bu vergisinin çevreyi korumaya yönelik etkisinin az olması ve artış oranlarının yetersiz kalması bu verginin yönlendirici ve telafi edici bir araç olma özelliğini azaltmaktadır (Üyümez, 2016, s. 433). Amacının belirlenmesinde katılımın önemsenmediği, tahsis ilkesinin kaldırılmasıyla hesap verilebilirliğinin ortadan kaldırıldığı göz önünde bulundurulduğunda çevre temizlik vergisinin de yönetişim açısından olumlu olarak değerlendirilmesi zor gözükmektedir.

4.4. Geri Kazanım Katılım Payı (GEKAP)

Toplumda poşet vergisi olarak bilinen Çevre Kanunu kapsamında tahsil edilen doğrudan bir vergi olmayan (GEKAP) vergi benzeri bir yük olarak kabul edilir¹. Geri kazanım katılım payı, ikincil bir petrol ürünü olarak elde edilen ve alışverişlerde yaygın olarak kullanılan plastik poşetlerin kullanımının azaltılarak çevre kirliliğini önleme amaçlarından biri olan bir vergi türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu poşetlerin doğada yok olma süresinin çok uzun olması, özellikle küçük parçacıklara bölünerek suya, toprağa ve buradan da besinlere karışması plastik poşetleri bütün canlılar için bir tehlike olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu tehlikeleri bertaraf etmek veya azaltmak için hükümetler plastik poşeti yasaklama veya vergilendirilerek caydırma yöntemlerini kullanmaktadır.

İlk olarak 1992 yılında Danimarka’da uygulanmaya başlanılan poşet vergileri daha sonra İrlanda’da uygulanmaya başlanmış ve giderek daha yaygın hale gelmiştir. Poşet vergileri ile yeniden kullanılabilir çantaların satışları artarken plastik poşet kullanımında büyük bir oranda azalma olmuştur (Martinhovd, 2017, s. 5).

Türkiye de plastik poşet vergisi uygulaması Çevre Kanunu ve Bazı kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununa dayanılarak uygulanmaya konulmuştur. İlgili kanunda kaynakların verimli ve etkin olarak kullanılması ve plastik poşetlerin kullanımından kaynaklanan kirliliğin önlenmesi açısından plastik poşetlere geri kazanım katılım payı adı altında 25 kuruştan az olmamak üzere ücret karşılığında verilmesi öngörülmüştür.

25 kuruşa satılan plastik poşetleri satanların sattıkları bu poşetleri geri kazanım katılım payı olarak beyan edip ilgili vergi dairesine ödemek durumundadırlar. Mükellefiyetleri yerine getirmeyenlere ise 2872 sayılı Çevre Kanunu kapsamında idari işlem tesis edilecektir.

¹ 05.02.2020 tarih ve 31030 sayılı Resmî Gazete ’de yayımlanan Geri Kazanım Katılım Payı Beyannamesi Genel Tebliği (Sıra No:1)’ nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (Sıra No: 3) ile Çevre Kanunu’na ekli (1) sayılı listede yer alan plastik poşetler dışındaki diğer ürünler için ödenecek geri kazanım katılım payının beyanı ve tahsiline ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir. Tebliğde beyan ve tahsiline ilişkin yetki Hazine ve Maliye Bakanlığı’na verilmiş olması doğrudan bir vergi olmasa da mükellefler nezdinde vergi şeklinde işlem gören bir yük olarak kabul edilmektedir.

Çevreyi kirletici bir faktör olarak plastik poşet kullanımını azaltma amaçlı bir vergi olarak tasarlanan bu verginin yönetim ilkeleri ile uygunluğuna bakıldığında, poşet kullanımını azaltma amacı taşıdığı ve bu yönde de olumlu etkileri nedeniyle tutarlılık ilkesi ile bağdaştığı, vergilendirme sürecinin şeffaf olduğu, ancak tahsis ilkesinin bulunmaması nedeniyle hesap verebilirliğinin olmadığı söylenebilir.

4.5. Harçlar

Türk vergi sistemi içerisinde ayrı bir yeri olan harçlar kanununda yer verilen harçların amaçları incelendiğinde mali amaçlarının yanında ekonomik ve sosyal amaçlarının da olduğu görülecektir. 492 sayılı Harçlar Yasası'na ek olan 8 sayılı listede, harçlar, imtiyazname, ruhsatname başlığı altında silah bulundurma, taşıma harçları, avcılık belgesi gibi vesikalar harca tabi kılınmıştır. Ayrıca Sondaj ruhsatnameleri, bağlama kütüklerine kaydedilen deniz taşıtlarına verilen ruhsatnameler de vergiye tabi kılınmıştır. Ancak çevreyi ilgilendirmesi nedeniyle dikkat çeken bu harçların asıl amacının çevre kirliliğini önlemek olduğunu söylemek güçtür.

Harçlar "yarı kamusal mal ve hizmetlerden faydalanmak isteyenlerin faydalanma derecelerine göre zorunlu olarak alınan para" olarak tanımlanabilir (Nadaroğlu, 2001, s. 193). Çevre ile ilgili olan kirletme harçlarından bahsedilebilir. Belirli bir bölgede faaliyet gösteren kirletici unsurun ortaya çıkardığı zararlı maddeler için bu faaliyet nedeniyle alınan parasal karşılıktır. Harçların çevre kirliliği ortaya çıktığında alınması, kirletici unsurun azaltılması için yeni bir davranış geliştirilmesine neden olur. Bu açıdan bakıldığında harçlar kirletici unsurun verdiği zararının karşılığı olarak ifade edilebilir. Ancak çevreye verilen zararın tam olarak hesaplanması mümkün olmamakla birlikte atık ürünler ve bu kirleticiye neden olan faaliyet göz önünde bulundurularak alınır.

Harçlar Türkiye'de genel ve yerel idarece toplanılabilir. Harçlardan elde edilen gelirlerin çevreye verilen zararın bertaraf edilmesi ve kirliliğin azaltılması için kullanılması gerekir. Ancak bu Türkiye'de pek de mümkün gözükmemektedir (Mutlu, 2002, s. 120-125).

Harçlara yönetim açısından bakıldığında harçların hem genel hem de yerel yönetimlerce alınması harçların değerlendirilmesini farklılaştıracaktır. Yerel yönetimce alınan harçların o yerel yönetim yetki alanı içerisindeki kamusal maliyetler için kullanılacağı ve bu harçların yerel yönetimlerce meclislerinde değerlemeye tutulabileceği, yerel yönetim bütçelerinin genel yönetim bütçesine göre daha küçük olması nedeniyle hesap verebilirliği, tutarlılığı, saydamlığı daha kolay bir şekilde değerlendirilmesini sağlayacağı için yönetime daha olumlu katkılar sunacaktır. Ancak tahsis ilkesinin bu vergiler içinde bulunmaması çevre ile ilgili harçların çevresel maliyetlere katlanması için kullanılıp kullanılmadığı konusunda denetimin yapılamaması yönetim açısından değerlendirildiğinde bu vergi türünün de yönetim ilkelerine uygun bir şekilde hareket etmediği söylenebilir.

4.6. İndirim ve Teşvik Mekanizmaları

Türk vergi sistemi içerisinde çevreyi korumaya yönelik olarak gelir vergisi ve KDV içerisinde enerji verimliliğini artırarak çevreye daha az negatif dışsallık yaratılması için bazı istisna, muafiyet ve indirim mekanizmaları yerleştirilmiştir.

Bu indirim mekanizmalarından birisi KDV kanunu içine yerleştirilmiştir. Sonraki vergiden önceki verginin indirilmesi olarak uygulanan bu usule "Vergi İndirimi Metodu (mekanizması)" (Erginay, 1990, s. 111) denilmektedir. KDV üretimden tüketim aşamasına kadar her bir aşamada ürüne eklenen katma değer üzerinden oransal olarak alınmaktadır. Yayılı bir işlem vergisi olan KDV üretimden dağıtımına kadar ortaya çıkan her aşamada indirim mekanizması kullanılarak vergilendirilmesini sağlayan bir vergi türüdür (Aksoy, 1999, s. 344). Bu indirim mekanizması sayesinde üretici, dağıtıcı ve satıcı her aşamada ödedikleri vergiyi yansıtarak nihayetinde üretici üzerine kalan yansıtılması kolay bir vergi türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yansıtılmasının

kolay olması nedeniyle KDV’ nin nihai tüketici üzerinde kalması bu vergi türünün çevre kirliliği önlemede kullanılması yeteneğini azaltmaktadır (Ercan, 2015, s. 222). Ancak 3065 sayılı KDV Kanunu’nun 1. Maddesinde” işlemin Türkiye’de yapılmış olması koşuluyla ticari, sınai faaliyetler çerçevesinde yapılan teslimler, boru hattı ile ham petrol, gaz ve bunların ürünlerinin taşınmaları nedeniyle gerçekleşen faaliyetlerin vergilendirileceği” ifade edilerek karbon bazlı yakıtlar başta olmak üzere çevreye negatif dışsallık yaratan yakıtlar üzerinden KDV alınacağı ifade edilerek maliyet artışına neden olacağı, bu durumda da yüksek maliyetler nedeniyle bu tip yakıtlara alternatif enerji türlerine yöneleceği dolaylı olarak söylenebilir (Ercan, 2015, s. 223). Bu da daha çevreci enerji kaynakları ve teknolojiler geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Başka bir indirim mekanizması da ticari kazancı gerçek usulde tespit edilenlerin enerji verimliliklerini artırmaya yönelik gelir vergisi içine eklenmiş indirim mekanizmasıdır. Bu kapsamda işletmeye dahil gayrimenkullerin enerji verimliliklerini artırmaya yönelik yaptıkları ısı yalıtımı ve enerji tasarrufunu artırıcı harcamaların yapıldığı yılda doğrudan gider yazılmasıdır. Ayrıca gayrimenkul sermaye iradı elde eden mükelleflerin de aynı şekilde kiraya verdikleri gayrimenkullere enerji tasarrufunu artırıcı şekilde ısı yalıtımı ve enerji verimliliğine yönelik yatırımlar yapması ilgili dönemde bu yatırımlar için yaptıkları giderleri indirim konusu yapabilmelerini mümkün hale getirmiştir. Aynı şekilde Damga Vergisi Kanun’unda da enerji verimliliğine yönelik olarak damga vergisi istisnası getirilmiştir. Kanun maddesine göre, binalarda ısı yalıtımı ve enerji tasarrufu sağlamaya ve 17/4/1957 tarihli ve 6948 sayılı Sanayi Sicili Kanununa göre sanayi sicil belgesine sahip sanayi işletmelerince imalat sanayinde kullanılmak üzere yeni makine ve teçhizat alımına yönelik işlemlerde damga vergisi alınmayacaktır.

Türkiye’de enerji verimliliği dolaylı şekilde çevre vergileriyle ilgili olarak bu kapsamındaki vergisel teşviklere bakıldığında; enerjinin daha verimli kullanılmasına ilişkin teknoloji geliştiren, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapan ve mevcut yatırımlarını enerji açısından daha verimli olması için harcamalar yapan firmalar faydalanabilecektir. 15/6/2012 tarihli ve 2012/3305 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar kapsamında bir takım vergisel teşvikler sağlanmıştır. İl olarak belirlenen bu teşvikler, illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerine göre 6 sınıfa ayrılmıştır. Bölge ayrımı olmaksızın; KDV istisnası ve gümrük muafiyeti sağlanmaktadır. Ayrıca bölge ayrımı belirli şartlara tabi tutularak ve anılan Karar kapsamında belirlenen şartları sağlayanlara ek olarak; vergi indirimi, gelir vergisi stopajı desteği ve KDV iadesinden yararlanmaktadır.

Teşvikler yönetim ilkeleri doğrultusunda incelendiğinde, doğrudan çevre vergisi olarak tanımlanabilecek bazı vergi türlerinden daha şeffaf, daha hesap verebilir, daha tutarlı ve katılıma açık olduğu ifade edilebilir. Teşviklerin muhasebe hesaplarında daha açık şekilde görülebilmesi, açık olması ve denetlenebilir olması çevre kirliliğini azaltmada kullanılan vergi teşviklerinin yönetim açısından daha elverişli olduğuna kanıt olarak gösterilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde teşviklerin çevre kirliliğini önleme ve azaltmada vergisel manada daha şeffaf olduğu, amaçlarının daha belirgin olması ve çevre ile ilgisinin belirlenebilir olması nedeniyle daha tutarlı olduğu, teşvik mekanizmalarının daha hesap verebilir ve katılıma açık olması nedeniyle yönetime daha elverişli olduğu söylenebilir. Vergi ödeyicilerinin doğrudan vergi indirim mekanizmasıyla teşviklerden faydalanabilme amacıyla kirleticiyi daha az zararlı faaliyetlere yönlendirmekte, daha yeni teknolojiler ile çalışmaya teşvik etmektedir. Teşvikler ve indirim mekanizmaları bu yönüyle yönetim açısından tutarlılık ilkesine uygun olduğu söylenebilir.

Sonuç

Çevre vergileri AB ve OECD ülkelerinde yaygın olarak kullanılmakta, tüketici ve üreticiler açısından ürün/hizmet maliyetlerini artırarak tercihleri yönlendirmekte, bu sayede çevre kirleticisi unsurlardan uzaklaşılmasına neden olmaktadır. OECD ve AB ülkelerinde çevre vergilerinin en önemli amacı çevrenin korunması sürecine olumlu etki sağlamaktır. Çevre vergisi olarak değerlendirilebilecek Türkiye vergi sistemi içerisindeki vergiler, vergi

gelirleri arasında oransal olarak büyük bir paya sahip olsa da bu vergilerin alınışının esas amacının çevre kirliliğini önlemek olmadığını belirtmek gerekir. Vergi mevzuatındaki çevre vergilerine bakıldığında Türkiye’de çevre temizlik vergisi dışındaki vergilerin çevre gözetilerek konulduğunu söylemek güçtür (Reyhan, 2014, s. 116). Ancak dolaylı bir şekilde de olsa Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV) ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) önceliklerinin mali amaçlı olmalarına karşın çevreye yararlı vergiler olarak kabul etmek gerekmektedir. Karbon salınımına ve hava kirliliğine neden olan akaryakıt üzerinden alınabilen KDV de çevreye yararlı vergi olarak kabul edilebilir (Ercan, 2015, s. 211). Ayrıca indirim mekanizması ve bazı teşviklerin de çevre kirliliğini azaltmada etkileri olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de çevre vergisi olarak sınıflandırabileceğimiz vergilerin doğrudan çevre kirliliğini azaltma amacına odaklanmadığı nedeniyle tutarlılık ilkesiyle bağdaşmadığı, toplanan bu vergilerin çevre ile ilgili konulara harcanıp harcanmadığının tespitinin yapılamaması şeffaf ve hesap verebilir olmadığını, bu vergiler salınırken ve oranlarının belirlenirken üretici ve tüketicilerin düşüncelerine yer verilmediği ve dikkate alınması için herhangi bir mekanizmanın geliştirilmediği göz önünde tutulunca katılım ilkesinin de önemsenmediği ifade edilebilir.

Literatürdeki çalışmalara göre çevre kirliliğinin azaltılması için uygulanan kirletici unsurların yüksek şekilde vergilendirilmesi yeterli olmamaktadır. Çevre vergileri, kirleten öder ilkesi çerçevesinde, çevreye zarar veren faaliyetlerin maliyetini artırarak bu faaliyetleri azaltmayı hedefler. Ancak bazı zorluklar çevre vergilerinin etkinliğini azaltmaktadır. Bu zorluklar, vergilerin maliyetlerinin doğru şekilde hesaplanmasında, çevre vergilerinin tüm çevresel negatif dışsallıkları kapsayıp kapsamadığının belirlenmesinde ayrıca bu vergilerin uygulanmasında ve denetiminde karşımıza çıkmaktadır. Çevre vergilerinin etkinliğini artırmak için kirletici unsurların vergilendirilmesinin yanı sıra tamamlayıcı politikalarda gerekmektedir. Bu tamamlayıcı politikalar olarak; halkın çevre bilincini artırarak çevre vergilerinin kabulü ve etkinliğinin artırılmasının sağlanması, daha temiz üretim için yeterli teşviklerin verilmesi ile çevre vergilerinin etkinliğinin artırılması, çevre koruma standartları belirlenerek çevre vergilerinin desteklenerek çevre için daha kapsamlı bir koruma sağlanması olarak sıralanabilir (Yurtsever ve Acar, 2014). Çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin çevre kirliliğini azaltmak için kullanılması ve gerekli politikaların uygulanması yönünde harcanması gerekmektedir. Türkiye’de çevresel nitelikteki vergileri yönetim açısından değerlendirdiğimizde de bu tür vergilerin çevresel tahribatın azaltılması ve ortadan kaldırılması için kullanılıp kullanılmadığı belirlenememektedir. Tahsis ilkesinin bulunmayışı bu duruma neden olmaktadır. Bu da yönetim sürecinin işletilebilmesi açısından engel teşkil etmektedir.

Çevresel vergi politikalarının oluşturulması sürecine bakıldığında da katılım açısından paydaşların sürece dahil edilip düşünce ve görüşlerinin alınması için vergi konseyinin rolü önemlidir. Vergi konseyinin oluşum şekli farklı toplumsal grupların temsil edilebileceği şekilde tasarlanmıştır. Ancak konseyin aldığı kararlar görüş niteliğinde olup karar mercilerini bağlamamaktadır. Bu nedenle çevre politikalarının vergisel yönü için vergi konseyinin fikirleri dikkate alınmalıdır. Bu durum katılımı güçlendirerek yönetim sürecinin sağlıklı ve meşru şekilde işletilmesi için önem arz etmektedir. Çevre vergilerinin en önemli sorunlarından birisi de temsil ve meşruiyettir. Bu vergilerin toplanan vergiler içerisindeki fazlalığı dikkat çekmekte olup halk nezdinde çoğunluğu dolaylı vergiler olması nedeniyle meşruluğunu azaltmaktadır. Farklı toplumsal grupların fikir ve görüşlerinin alınmaması bu vergilere gönüllü uyumu azaltarak meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye’deki çevresel vergilerin yönetim açısından zayıf karakter sergilediği, bu durumun da vergi ahlakını ve vergi adaletini zayıflattığı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Aksoy, Ş. (1999). Vergi hukuku ve Türk vergi sistemi, 5. Baskı, Filiz Kitabevi.
- Balcı, A. (2003). Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik Anlayışı. A. Balcı, A.Nohutçu, N. Öztürk, B. Coşkun (Ed.), Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar Sorunlar, Tartışmalar, Çözüm Önerileri, Modeller, Dünya ve Türkiye Yansımaları iç (115-133), Seçkin Yayıncılık.
- Bayramoğlu, S. (2005). Yönetişim zihniyet. İletişim Yayınları.
- Bilici, N. (2007). Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri (temel bilgiler, iktisadi-mali konular). Seçkin Yayınevi.
- Bulut, M. ve Kırıcı, N. (2008). OECD Ülkeleri, Avrupa Birliği ve Türkiye’de özel tüketim vergisi, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 322.
- Çelebi Boz, F., & Örs Onur, T. (2024). Çevre Vergileri, Karbon Emisyonu ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. Sosyoekonomi, 32(59), 325-342.
- Değirmendereli, A. (2003). Türk vergi sisteminde uygulanan bazı vergilerin çevresel vergi kavramı açısından değerlendirilmesi, Vergi Sorunları Dergisi, 174 (3), 115-12.
- Doornbos, M. (2003). "Good governance": the metamorphosis of a policy metaphor. Journal of International Affairs, Fall 2003, vol. 57, no. 1, 3-17.
- Dünya Bankası (1997). Governance and Development. World Bank Publication.
- Drucker, P. (1996). The Coming of the New Organization, The Best Ideas on Managing Business Change, Ed; James CHAMPY – Nitin NOHRIA, A Harvard Business Review Book, Boston, USA.
- Eryılmaz, B. (2010). Kamu yönetimi. Okutman Yayıncılık
- Ekins, P., Speck, S. (1999). Competitiveness and exemptions from environmental taxes in Europe. Environmental and Resource Economics, 13.
- Ercan E. (2015). Türkiye’de çevre vergileri mi çevre vergisi mi?, TBB Dergisi, 119, 209-226.
- Eskeland, G. S., Jimenez, E. (1992). Policy instruments for pollution control in developing countries, World Bank Res. Obs., Jul, 7(2), 145-169.
- Eurostat (2001). Environmental Taxes–A Statistical Guide, Office for Official Publications of the European Communities.
- Fullerton, D., Leicester, A. ve Smith, S. (2008). Environmental taxes. NBER Working Paper Series, Working Paper 14197.
- Gökçe, G. (2000). Yerel yönetimlerde katılma ve etkinlik, Konya örneği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güler, B. A. (2001). Yerel yönetimlerde reform sorunu, Çağdaş Yerel Yönetimler (TODAI), Cilt:10, Sayı:3, 7-12.
- Gündoğan, E. (2007). Katılımcı demokrasi bağlamında yönetim ve Bağcılar Belediyesi Örneği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gündoğan, E. (2010), Yönetişim: Kavram, kuram ve boyutlar. İçinde M.Akif Çukurçayır, H.Tuğba Eroğlu, Hülya Eşki Uğuz (Eds.), Yönetişim Kuram, Boyutlar ve Uygulama içinde (ss. 13-56), Çizgi Kitabevi Yayınları.

- Hirst, P., Thompson, G. (2007). Küreselleşme sorgulanıyor. (Dördüncü Baskı). (Çev. E. Yücel, Ç. Erdem). Dost Yayınları.
- Jessop, B. (1998). The rise of governance and the risk of failure: the case of economic development, *International Social Science Journal*, Vol.155, 29-45.
- Kooiman, J., Vilet M. V. (1993). Governance and public management. İçinde K. Eliassen and J Kooiman (eds.), *Managing Public Organizations*, Sage Publications.
- Martinho, G., Balaia, N., & Pires, A. (2017). The Portuguese Plastic Carrier Bag Tax: The Effects On Consumers' Behavior, *Wastemanagement*, 61, 3-12.
- Marzuku, A. (2015). Challenges in the public participation and the decision making process. *Sociologija i Prostor*, 201(1), 21-39.
- Maliye Bakanlığı, Gereçler, Özel Tüketim Vergisi Kanunu, https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuat/gereciler/KDV/tvk_4760_sayili_kanun.pdf.
- Maliye Bakanlığı, (2003). İyi yönetişimin temel unsurları. Avrupa Birliği Dış İlişkiler Daire Başkanlığı Yayını.
- Miceikiene, A., Rauluskeviciene, J., Streimikine, D., & Ciuleviciene, V. (2018). Assessment of the effect of environmental taxes on environmental protection [Journal of Economics]. *Ekonomicky Casopis*, 66, 286-308.
- Mutlu, A. (2002). Çevre ekonomisi politikalar, uygulamalar ve Türkiye. Marmara Üniversitesi Marmara Araştırma ve Uygulama Merkezi, No:15.
- Nadaroğlu, H. (2001). Kamu maliyesi teorisi. 10. Baskı, Beta Yayınları.
- OECD (1996), *Implementation strategies for environmental taxes*, OECD Publications Service, France.
- Ökmen, M., Baştan, S. ve Yılmaz, A. (2004). Kamu yönetiminde yeni yaklaşımlar ve bir yönetim faktörü olarak yerel yönetimler. İçinde A. Yılmaz ve M. Ökmen (Eds.), *Kamu Yönetimi* (ss. 23-80), Gazi Kitabevi.
- Öner, C. (2014). Çevre Vergileri Üzerine Kavramsal Bir Deneme: Terminoloji ve Uyumlaştırma Problemleri, *Ankara Barosu Dergisi*, 2014(3), 137-157.
- Özer, A. M. (2006a). Avrupa Birliği yolunda Türk Kamu Yönetimi, Platin Yayınları.
- Özer, A. M. (2006b). "Yönetişim üzerine notlar", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 63, ss. 59-89.
- Pearce, D. (1991). The role of carbon taxes in adjusting to global warming. *Economic Journal*, 101, 938-948.
- Polat, N. (2003, Nisan- Haziran). Saydamlık, hesap verme sorumluluğu ve denetimin etkinliği. *Sayıştay Dergisi*, Sayı 49, 65-80.
- Reyhan, A. S. (2014). Çevre ekonomisinde çevre vergileri uygulamaları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 110-120.
- Rodrik, D. (2011a). The globalization paradox: democracy and the future of the world economy. *World Trade Review*, 10 (3), 409-421.
- Rosiek, J. (2015). The impact of environmental tax policy on sustainable development of the EU Economies. DEA Approach 11th International Conference of ASECU September 10-11, Cracow, Poland. https://www.asecu.gr/files/11th_conf_files/18.pdf

- Rosenau, J. R. (1997). *Global Environmental Governance: Delicate Balance, Subtle Nuances and Multiple Challenges*. International Governance on Environmental Issues. Nedeland: Kluwer Academic Publics.
- Senarclens, P. (1998). *governance and the crisi in the international mechanism of regulation*. International Social Science Journal, No. 115, 91-104.
- Serdaroğlu, S. (2003). *Avrupa bütünleşmesine katkıda bulunan bir faktör olarak çevre politikası, dünden bugüne AB*. Boyut Yayınları.
- Speck, S. (2007). *Overview of Environmental Tax Reforms in EU Member States, COMERT Final Report to the European Commission, DG Research and DG Taxation and Customs Union*.
- Sollund, S. (2007). *Environment taxes*. United Nations Group of Experts on Domestic Resource Mobilisation, Rome.
- Şahin, Y. (1999). *Türk vergi sisteminin ‘çevresel vergiler’ açısından değerlendirilmesi*, Vergi Sorunları Dergisi, Ekim, s. 130- 133.
- Tekeli, İ. (1996). *Yönetim kavramı yanı sıra yönetişim kavramının gelişmesinin nedenleri üzerine*, Sosyal Demokrat Değişim, Sayı 3, 45-54.
- Tekin, A. ve Vural, İ.Y. (2004). *Global kamusal malların finansman aracı olarak global vergi önerileri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 323-337.
- TESEV, (2008). *İyi yönetişim el kitabı*. TESEV Yayınları.
- Toprak, D. (2006). *Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikaları ve mali araçlar*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4, 46-69.
- Torlak, S. ve Özen, Z. (2005), *Bir katılım modeli olarak yerel gündem 21 sorumluluğu*, İçinde Kösecik, M. ve Özgür, H., (eds.), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I*, Nobel Yayın Dağıtım.
- Üyümez, M. E. (2016). *Bir çevre vergisi olarak motorlu taşıtlar vergisi: ab ve Türkiye uygulamalarının karşılaştırmalı analizi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(3), 427-440.
- Yıldırım, K. (2018). *Türkiye’ de iyi yönetişim*. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, 273-289.
- Yıldırım M. (2006). *Kamu yönetiminde hesap verebilirlik ve şeffaflık (1980 sonrası Türkiye örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi.